

POLITIEKE PARTIJKEUZE

‘More is less’ of ‘More is more’ ?

Augustus 2019 |
Joyce van der Wegen

Politieke partijkeuze: 'more is less' of 'more is more' ?

Een onderzoek naar de ervaring van het *choice overload effect* bij het maken van een politieke partijkeuze bij Nederlandse kiezers.

Auteur:	Joyce van der Wegen
Studentnummer:	6543065
Universiteit:	Univerisiteit Utrecht
Masteropleiding:	Bestuur & Beleid
Eerste lezer en begeleider:	Prof. dr. Barbara Vis
Tweede lezer:	Dr. Sjors Overman
Datum:	20 augustus 2019

Voorwoord

Voor u ligt mijn masterscriptie ter afronding van de opleiding Bestuur & Beleid aan de Universiteit Utrecht.

Weken, misschien wel maanden, heb ik uitgekeken naar het moment dat ik deze zin 'mocht' opschrijven; dit voorwoord 'mocht' typen. Een klusje wat symbool staat voor het afronden van het geheel. Heel vaak heb ik gedacht en vooral ook gehoopt dat ik hier bijna aan kon beginnen. Echter, daagde de methodologie van dit onderzoek (én mijn eigen perfectionisme) mijn uithoudingsvermogen flink uit. Hoewel ik in mijn bachelor al een flinke basis had gelegd in statistiek moest ik voor de analyse van mijn masterscriptie het 'echte werk' laten zien. Een zomerperiode aan extra inspanning bleek onvermijdelijk.

Echter, is niet deze tijdsinvestering, maar hetgeen wat ik heb geleerd dat wat me uiteindelijk het meeste bij blijft. Na afronding van deze scriptie heb ik het gevoel zelfstandig een onderzoek te kunnen uitvoeren. Het voelt goed om dit traject af te sluiten met gefundeerde uitspraken nadat er een half jaar geleden enkel nog een idee in de lucht hing. Een idee wat ondanks de tijd die ik eraan besteedde niet ging vervelen. Al mijn interesses kwamen hier in samen: politiek, bestuurskunde en psychologie. En eerlijk is eerlijk, de tijdsinvestering maakt het voor nu misschien wel juist leuker om eindelijk toe te zijn aan dit 'klusje'. Want, zoals mijn vader altijd zegt: "No pain, no gain!".

Graag wil ik het voorwoord gebruiken om een aantal mensen te bedanken. Hierbij wil ik beginnen met mijn ouders. Mede dankzij jullie heb ik kunnen studeren. Bedankt voor jullie onvoorwaardelijke steun. Want zoals jullie eigen Brabantse credo luidt: "Alles voor 't jong". En zo voelde het ook.

Daarnaast wil ik een speciaal dankwoord uitspreken richting mijn begeleider, Barbara Vis.

Barbara, enorm bedankt voor al jouw hulp en tijd. Als begeleider had jij niet alleen veel geduld, maar wist je jouw feedback ook op een goede en fijne manier over te brengen. Dit werkte erg motiverend. Daarnaast stond jij altijd voor mij klaar en hielp je me altijd ontzettend snel. Bedankt hiervoor. Afsluitend wil ik deze ruimte meteen benutten om mijn dankwoord uit te spreken naar Sjors Overman, die als tweede lezer mede betrokken is bij deze scriptie.

Tot slot wil ik graag nog wat personen bedanken die op wat voor manier dan ook een bijdrage hebben geleverd aan mijn scriptie. Luuk B, jij in het bijzonder bedankt voor jouw hulp en het tegenlezen van de tekst. Meerdere keren was jij bereid om met mij mee te denken. Suzan, Pieter en mijn vader: ook jullie ontzettend bedankt voor het meelezen en controleren van de tekst. Luuk V, jou wil ik als 'partner in crime' natuurlijk ook bedanken voor het doorlopen van het hele proces. Het was gezellig om dit samen met jou te doen en niet dagelijks alleen in de UB te hoeven doorbrengen. Daarnaast denk ik dat de UB op haar buurt ons ook erg dankbaar is. De omzet van de kantine in de UB heeft er in deze periode namelijk niet bepaald onder geleden, in tegendeel. Tot slot wil ik natuurlijk ook nog al mijn andere familie, vrienden en vriendinnen bedanken die mij gedurende mijn studie hebben gesteund.

Na het bedanken van deze personen rest mij niets anders dan er een eind aan te breien. Ik wens u heel veel leesplezier toe. Eindelijk is het tijd voor antwoord op dé vraag. Politieke partijkeuze: 'more is less' of 'more is more'?

Joyce van der Wegen,
Augustus '19.

Afkortingenlijst

De volgende afkortingen kunnen in deze masterscriptie meerdere keren terugkomen. Onderstaand overzicht vormt de legenda van het gebruik van deze afkortingen:

CBS	–	Centraal Bureau voor de Statistiek
CDA	–	Christen-Democratisch Appèl
CU	–	ChristenUnie
D66	–	Democraten 66
EAP	–	Effectief Aantal Partijen
EK	–	Eerste Kamer
FvD	–	Forum voor Democratie
GL	–	GroenLinks
NKO	–	Nationaal Kiezersonderzoek
PvdA	–	Partij van de Arbeid
PvdD	–	Partij voor de Dieren
PVV	–	Partij voor de Vrijheid
SGP	–	Staatkundig Geformeerde Partij
SKON	–	Stichting Kiezersonderzoek Nederland
SP	–	Socialistische Partij
TK	–	Tweede Kamer
VVD	–	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

Samenvatting

Na de ontzuiling is voor de Nederlandse kiezer een nieuw 'tijdperk' aangebroken (Lijphart, 2008; Van der Meer, 2017). Eén waarbij de politieke partijkeuze niet langer vantevoren vastligt en wordt bepaald door zijn godsdienstige- of sociaal economische positie (Lijphart, 2008, p.11), maar waarin de kiezer écht is gaan kiezen (Van der Meer 2017, p.30). Tegelijkertijd is er ook steeds meer keuze voorhanden: het effectief aantal politieke partijen (EAP) is nog nooit zo hoog geweest (Hakhverdian, 2017).

Vanuit de consumentenpsychologie is gebleken dat het hebben van meer keuzeopties nadelige consequenties kan hebben voor de te maken keuze: het *choice overload effect* (Chernev, Böckenholt & Goodman, 2015; Inbar, Botti & Hanks, 2011; Bollen, Knijnenburg, Willemsen & Graus, 2010; Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010; Gourville & Soman, 2005; Mick, Broniarczyk & Haidt, 2004; Schwartz, 2004; Chernev, 2003; Iyengar & Lepper, 2000). Het doel van dit onderzoek was om te onderzoeken of meer keuze ook slechter is voor de politieke partijkeuze en ditzelfde *choice overload effect* ook binnen de politiek-bestuurlijke context optreedt. Om dit te onderzoeken werd een nieuw conceptueel model ontwikkeld, waarbij er werd gefocust op twee specifieke consequenties van een *choice overload*: 'motivatie om een keuze te maken' en 'tevredenheid over de keuze achteraf'. Het aantal politieke partijen werd hierin opgenomen als onafhankelijke variabele. Tot slot werden er modererende effecten verwacht voor: 'het aantal partijen in de keuzeset', ervaren 'vergelijkbaarheid van de keuzeopties', 'tijdsdruk' en 'kwaliteit van de keuzeopties' (Chernev, Böckenholt en Goodman, 2015; Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010).

Voor het toetsen van dit model werd er een *cross case design* gehanteerd, waarbij een *most likely case* en een *least likely case* werden gecombineerd (Gerring, 2007). Indien er ondersteuning werd gevonden voor de theorie onder de minst gunstige empirische omstandigheden (*least likely case*), zou er onder elke empirische omstandigheid ondersteuning gevonden kunnen worden. Als *most likely case* werd gebruik gemaakt van data afkomstig uit het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) naar de Nederlandse Tweede Kamerverkiezingen in de periode van 1971 tot 2012 ($N = 27119$). Voor de *least likely case* werd een online survey ontworpen waarbij een cross-sectionele meting naar de partijkeuze gedurende de Provinciale Statenverkiezingen werd verricht ($N = 461$).

Binnen dit onderzoek werd niet gevonden dat een hoog aantal verkiesbare partijen samenhangt met een lager gevoel van motivatie om een keuze te maken en tevredenheid over deze keuze achteraf. Hiermee werd dus geen bewijs gevonden voor de stelling dat het *choice overload effect* ook optreedt bij het maken van een politieke partijkeuze. Daarentegen werd in de *least likely case* wel ondersteuning gevonden voor het moderatie-effect van "het aantal opties in de keuzeset" op de relatie tussen de grootte van het keuzeaanbod en de motivatie om te kiezen. Het is dus mogelijk dat het aantal politieke partijen niet direct van invloed is op de politieke partijkeuze, maar dit effect werkt via het vormen van keuzesets. Hoe meer politieke partijen een kiezer in zijn keuzeset meeneemt, hoe eerder deze kiezer een *choice overload* zal ervaren.

Opvallend was dat deze resultaten niet werden bevestigd door de *most likely case*. Mogelijk is dit te wijten aan het gegeven dat de *most likely case* niet helemaal naar ideale omstandigheden kon worden ingericht, doordat het *choice overload effect* achteraf geoperationaliseerd werd met de data van afkomstig uit het NKO. Bij de *least likely case* was het daarentegen wel mogelijk om het *choice overload effect* adequaat te operationaliseren doordat de survey zelf werd samengesteld. Om definitieve uitspraken te kunnen doen en het *choice overload effect* bij het maken van een politieke partijkeuze beter te begrijpen, is verder onderzoek dus nodig.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Afkortingenlijst	3
Samenvatting	4
1. Introductie	6
1.2 <i>Onderzoeksvragen en doel</i>	7
1.3 <i>Maatschappelijke relevantie</i>	8
1.4 <i>Wetenschappelijke relevantie</i>	12
2. Theoretisch kader	14
2.1 <i>Het maken van een keuze: een reflectie uit de psychologie</i>	14
2.2 <i>Effecten van veel keuze</i>	16
2.3 <i>Factoren die van invloed zijn op een choice overload effect</i>	19
2.4 <i>Het maken van een keuze: een reflectie uit de politicologie</i>	22
2.5 <i>Factoren die politiek keuzegedrag bepalen</i>	24
2.6 <i>Samenvatting en integratie uit de besproken literatuur</i>	26
3. Afbakening huidige studie	32
3.1 <i>Onderzoeksaanpak</i>	32
3.2 <i>Afbakening onderzoek</i>	33
4. Data en methode	37
4.1 <i>Dataverzameling en procedure</i>	37
4.2 <i>Onderzoekspopulatie</i>	40
4.3 <i>Meetinstrumenten</i>	44
4.4 <i>Betrouwbaarheid en validiteit</i>	50
5. Resultaten	52
5.1 <i>Analysestrategie</i>	52
5.2 <i>Beschrijvende statistieken</i>	53
5.3 <i>Multilevelanalyses</i>	55
5.4 <i>Terugkoppeling resultaten</i>	63
6. Discussie	68
6.1 <i>Duiding resultaten</i>	68
6.2 <i>Limitaties huidig onderzoek</i>	72
6.3 <i>Theoretische en praktische implicaties</i>	72
6.4 <i>Vervolgonderzoek</i>	74
7. Literatuurlijst	75
8. Bijlagen	83

1. Introductie

'Why more is less' - (Schwartz, 2004).

Mensen worden voortdurend geacht keuzes te maken (Schwartz, 2004). Zo staat een mens alleen al voor 200 voedselkeuzemomenten per dag (Trouw, 2018). Volgens Schwartz (2004, p.2) neemt het aantal keuzemogelijkheden van mensen toe. Deze ontwikkeling gaat hand in hand met een toename in keuzevrijheid en autonomie (Idem, p.4). Personen worden hierbij zelf verantwoordelijk gehouden voor hun acties: we prijzen personen voor wat zij bereikt hebben en rekenen hen af op hun falen (Idem, p.29). Het maken van keuzes wordt hiermee steeds belangrijker.

Ook in de politiek-bestuurlijke context is het maken van keuzes van groot belang. Binnen de Nederlandse representatieve democratie wordt via verkiezingen bepaald welke politieke afgevaardigden mogen besluiten over het overheidsbeleid (Rijksoverheid, n.d.). De Staatscommissie parlementaire democratie stelt dat de Nederlandse kiezer vandaag de dag ook 'echt' is gaan kiezen (Staatscommissie parlementaire democratie, 2018, p.81). De tijd waarin de keus voor een politieke partij van tevoren al vastligt – zoals gedurende de verzuiling – is voorbij. Sinds 1982 lijkt de kiezer steeds meer politieke partijen mee te nemen in zijn stemoverwegingen (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p.14). Het percentage kiezers dat aangeeft trouw te zijn aan één enkele partij is van 43% gehalveerd naar in 21% in 2017 (Idem, p.14). Tot eind jaren '60 werd deze keuze namelijk vooral nog bepaald door de sociaal economische positie en godsdienstige voorkeur van de kiezer (Lijphart, 2008, p.11).

Tegelijkertijd valt er voor de kiezer nu ook meer te kiezen dan in de verzuilingsperiode. In 2016 kopte de NOS dat er voor de Tweede Kamerverkiezingen 2017 '81 partijen in de race zijn voor 150 Kamerzetels'. 81 politieke partijen hadden interesse getoond om deel te nemen aan de verkiezingen (NOS, 2016). De Kiesraad uitte hierop zelfs haar zorgen over het grote aantal partijen dat een registratieverzoek hadden ingediend: er zou een 'record aantal geregistreerde partijnamen' zijn bereikt (NOS, 2016; Kiesraad, 2016). Met de veranderlijkheid van de kiezer wordt de politiek op haar beurt ook met een nieuwe uitdaging geconfronteerd. Deze veranderlijkheid heeft er namelijk toe geleid dat er steeds meer te kiezen valt en er een genivelleerd meerpartijensysteem is ontstaan (Staatscommissie parlementaire democratie, 2018, p.82).

Maar is meer keuze ook beter voor de politieke partijkeuze? Binnen de consumentenpsychologie is veelvuldig onderzoek gedaan naar het effect van het aanbieden van veel keuzemogelijkheden in vergelijking tot een beperkt aantal keuzemogelijkheden (Chernev, Böckenholt & Goodman, 2015; Inbar, Botti & Hanks, 2011; Bollen, Knijnenburg, Willemsen & Graus, 2010; Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010; Gourville & Soman, 2005; Mick, Broniarczyk & Haidt, 2004; Schwartz, 2004; Chernev, 2003; Iyengar & Lepper, 2000). Hierbij werd gevonden dat het aanbieden van meer keuzeopties het keuzeproces in eerste instantie leuker maakt en de kiezer een groter keuzeaanbod prefereert boven een kleiner keuzeaanbod (Scheibehenne, 2008, p.15). Tegelijkertijd heeft een groot keuzeaanbod negatieve consequenties voor de motivatie om te kiezen (Iyengar & Lepper, 2000) en de tevredenheid die mensen na afloop over hun keuze ervaren (Schwartz, 2004, p.181). Meer specifiek, leidt een groter keuzeaanbod tot een lagere tevredenheid over de gemaakte keuze (Iyengar & Lepper, 2000; Schwartz, 2004; Chernev, Böckenholt en Goodman, 2015). Daarnaast zou kiezen bij meer opties moeilijker en frustrerender worden, waardoor de motivatie om een keuze te maken daalt (Iyengar & Lepper, 2000, p.1000). De nadelige effecten van een overvloed aan keuzes worden tezamen aangeduid als het *choice overload effect* (Inbar, Botti & Hanks, 2011, p.3). Beredeneerd vanuit de consumentenpsychologie kan er met betrekking tot het uitbreiden van de keuzemogelijkheden dus worden gesteld: 'More is less' (Schwartz, 2004).

De vraag die rijst is in hoeverre de brede empirische ondersteuning die is gevonden voor het *choice overload effect* in de consumentencontext (Chernev, Böckenholt & Goodman, 2015; Inbar, Botti & Hanko, 2011; Bollen, Knijnenburg, Willemsen & Graus, 2010; Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010; Gourville & Soman, 2005; Mick, Broniarczyk & Haidt, 2004; Schwartz, 2004; Chernev, 2003; Iyengar & Lepper, 2000) ook opgaat voor de politiek-bestuurlijke context. Tot nu toe is dit effect vooral getoetst uit het oogpunt van de consument en gekeken naar productaanbod (Chernev, Böckenholt & Goodman, 2015). In het promotieonderzoek van Jilke (2015) werd dit effect voor het eerst in een andere, meer bestuurskundige context onderzocht (Vereniging voor Bestuurskunde, 2016). Hierbij werd gekeken wat de gevolgen van de privatisering van nutsbedrijven zoals elektra, water en telefonie zijn voor het keuzegedrag van consumenten. Uit de resultaten bleek dat als burgers tussen meer nutsbedrijven kunnen kiezen, ze juist minder snel overstappen naar een ander nutsbedrijf door het ervaren van een *choice overload*. Dit effect bleek vooral op te gaan voor potentieel kwetsbare groepen zoals laagopgeleiden (vergeleken met hoogopgeleiden), zelfs als ze op dat moment al ontevreden zijn over de huidige voorziening (Jilke, 2015; Vereniging voor Bestuurskunde, 2016).

De huidige studie bouwt verder op deze ontwikkeling en onderzoekt het effect van *choice overload* in politiek-bestuurlijke context. Hierbij wordt onderzocht in hoeverre het *choice overload effect* een rol speelt tijdens het maken van een partijkeuze gedurende de Nederlandse verkiezingen. Concreet wordt er gekeken in hoeverre er een verband is tussen het aantal keuzeopties die de burger heeft (partijen die zichzelf verkiesbaar hebben gesteld voor de verkiezingen) en de mate waarin dit samenhangt met een afname in motivatie om te kiezen en in tevredenheid over de gemaakte keuze achteraf. Speelt *choice overload* ook een rol bij het kiezen van een politieke partij of zijn hier andere effecten die er (meer) toe doen?

1.2 Onderzoeksvragen en doel

Zoals hierboven beschreven is nog niet eerder onderzocht in hoeverre *choice overload* een rol speelt in een context die anders is dan consument gerelateerd (Chernev, Böckenholt en Goodman, 2015). Het doel van dit onderzoek is te onderzoeken of dit effect ook opgaat bij het maken van een politieke partijkeuze. Hiermee ontstaat enerzijds meer inzicht in welke factoren er van invloed zijn op stemgedrag en het maken van een partijkeuze. Anderzijds kan hiermee worden aangetoond of *choice overload* enkel opgaat binnen consumentencontext of dat dit effect ook onder andere condities voorkomt. De huidige studie onderzoekt dus in hoeverre dit effect optreedt tijdens het maken van een partijkeuze gedurende Nederlandse verkiezingen en waarom wel of niet.

Deze studie zal hiermee de volgende onderzoeksvraag beantwoorden:

In hoeverre ervaren Nederlandse kiezers een choice overload bij het maken van een politieke partijkeuze, gekeken naar de meetbare consequenties en moderatoren van een choice overload, en waarom treedt dit effect wel of niet op binnen deze context?

Om deze hoofdvraag te kunnen beantwoorden worden onderstaande deelvragen relevant geacht:

1. *Wat zijn de consequenties van een choice overload voor de politieke partijkeuze?*
2. *Welke moderatoren zijn van invloed op de relatie tussen choice overload en bovenstaande consequenties op een politieke partijkeuze?*

3. *Op welke manier hangen choice overload, bovenstaande moderatoren en consequenties samen met politieke partijkeuze?*
4. *Hoe kan er worden verklaard waarom er wel of geen choice overload effect optreedt bij een politieke partijkeuze?*

In de opeenvolgende paragrafen wordt toegelicht waarom deze onderzoeksvraag zowel maatschappelijk- als wetenschappelijk relevant is.

1.3 Maatschappelijke relevantie

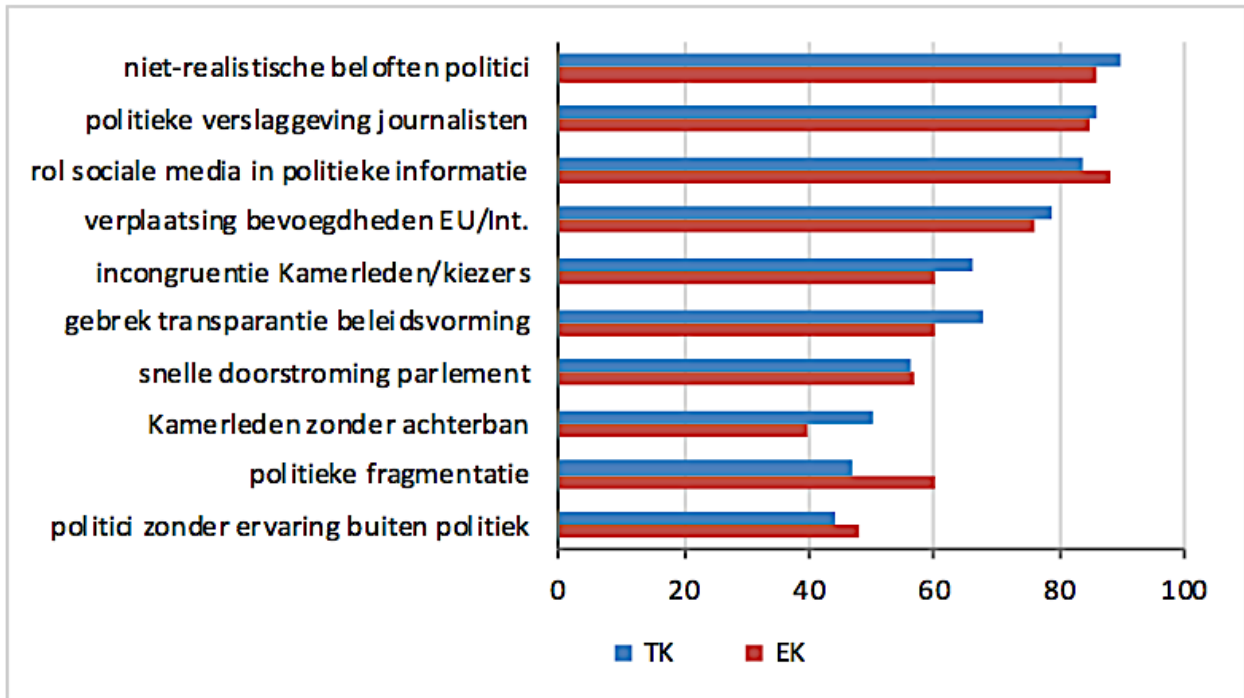
In Nederland is er sprake van een representatieve democratie (Thomassen, van Ham & Andeweg, 2014). In een representatieve democratie wordt de besluitvorming gedelegeerd naar politieke representanten (Verhoeven, 2004, p.261). Via verkiezingen wordt er bepaald wie deze politieke representanten zijn. De democratie begint dus bij de kiezers; de democratie maakt van hen heersers (Achen & Bartels, 2017, p.1).

Verkiezingen zijn dus van wezenlijk belang voor het functioneren van de democratie. Hiermee is het dus ook van groot belang dat kiezers op het moment van de verkiezingen een stemkeuze maken én zij achteraf tevreden zijn over deze keuze. Omdat het *choice overload effect* binnen de consumentencontext consequenties heeft voor de motivatie om te kiezen (Iyengar & Lepper, 2000) en de tevredenheid over de gemaakte keuze (Iyengar & Lepper, 2000; Schwartz, 2004; Chernev, Böckenholt en Goodman, 2015) is het essentieel om te onderzoeken of dit effect ook opgaat voor de politieke partijkeuze. Daarnaast kunnen trends als dalend politiek vertrouwen en politieke participatie hiermee mogelijk nog beter mee worden begrepen. Tot slot is interessant om het *choice overload effect* binnen de politiek-bestuurlijke context te onderzoeken vanwege de acute ontwikkelingen rond de hoeveelheid keuze: het Effectief Aantal Partijen (EAP) is nog nooit zo hoog is geweest (Van der Meer, 2018). Hieronder worden de genoemde trends verder toegelicht. Aan het einde van deze paragraaf wordt de maatschappelijke relevantie van het huidige onderzoek op basis van deze trends samengevat.

1.3.1 *Tevredenheid over de gemaakte stemkeuze: dalend politiek vertrouwen en toenemende politieke onvrede*

Elke dag wordt er wel ergens in de media verwezen naar het dalende vertrouwen van burgers in de politiek (Thomassen, van Ham & Andeweg, 2014). De eerder gepasseerde economische crisis en de toenemende druk op de Europese samenwerking hebben dit vertrouwen alleen maar verder negatief beïnvloed. Hierdoor is er vandaag de dag weinig vertrouwen dat politieke partijen nog in staat zijn om juiste oplossingen te bieden (Thomassen, van Ham & Andeweg, 2014; Staatscommissie parlementair stelsel, 2018). In 2018 stelde slechts 58% van de burgers voldoende vertrouwen te hebben in de Tweede Kamer en de regering (Staatscommissie parlementair stelsel, 2018, p. 78). Volgens de Staatscommissie parlementair stelsel (2018, p.71) zijn er een verschillende mogelijke oorzaken van laag politiek vertrouwen. Deze oorzaken zijn onder andere te wijten aan de beloftes van politici, de rol van media en de mogelijkheid van burgers om buiten de verkiezingen invloed uit te oefenen op het beleid. Zo meent bijvoorbeeld 90% van de kiezers dat politici meer beloven dan zij daadwerkelijk waarmaken (Staatscommissie parlementair stelsel, 2018, p. 79). Een volledig overzicht van de mogelijke oorzaken van laag politiek vertrouwen bij de bevolking wordt hieronder in Figuur 1 geboden, hierbij staan de cijfers op de x-as voor percentages.

Figuur 1 Oorzaken van laag politiek vertrouwen in Eerste Kamer (EK) en Tweede Kamer (TK) bij de bevolking afkomstig uit het eindrapport: 'Lage drempels, hoge dijken' van de Staatscommissie parlementair stelsel (2018, p. 72).

Het concept 'politic trust' is aanverwant aan het concept 'politieke tevredenheid' (Suijkerbuijk, 1983, p.24). 'Politieke ontevredenheid' verwijst naar een discrepantie tussen de kiezer zijn beleidsvoorkeuren en de beleidsalternatieven die door politieke autoriteiten worden geboden (Idem, p. 27). Net als een ontwikkeling van dalend politiek vertrouwen is er in Nederland ook sprake van toenemende politieke onvrede (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2015, p.6). De belangrijkste redenen die kiezers noemen voor hun politieke onvrede zijn in lijn met het dalend politiek vertrouwen. Zo blijken de belangrijkste redenen dat politici vaak niet luisteren, burgers te weinig inspraak hebben en politici weinig daadkrachtig zijn of onvrede met het beleid op dit moment (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2015, p.7). Als mensen hun zorgen uiten over de politiek gaat het vaak over politici die niet luisteren of veel beloven, maar weinig waarmaken.

1.3.2 Motivatie om te kiezen: dalende opkomstcijfers

Naast ontwikkelingen van politieke onvrede is er ook sprake van afnemende democratische betrokkenheid (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2015, p.6; Verhoeven, 2014). Deze afnemende democratische betrokkenheid is waarneembaar in dalende participatiecijfers, zowel in termen van lidmaatschap van politieke partijen als opkomstpercentages bij nationale verkiezingen (Staatscommissie parlementair stelsel, 2018, p.88). Ter illustratie: het lidmaatschap van politieke partijen is van ruim 730.000 in 1960 naar +/- 308.000 in 2010 gedaald (Thomassen, van Ham & Andeweg, 2014, p.50). In de periode van 2010 tot 2019 bleef dit getal bungelen rond de 300.000 en gekeken naar de meest recente cijfers is te zien dat in 2019 een vergelijkbaar aantal werd gerapporteerd, namelijk een totaal van +/- 315.000 leden (Rijksuniversiteit Groningen, 2019).

De ontwikkelingen die hier debet aan zijn worden gezocht in toenemende complexiteit van de besluitvorming met als gevolg dat deze besluitvormingsprocessen verder af komen te liggen van de belevingswereld van de

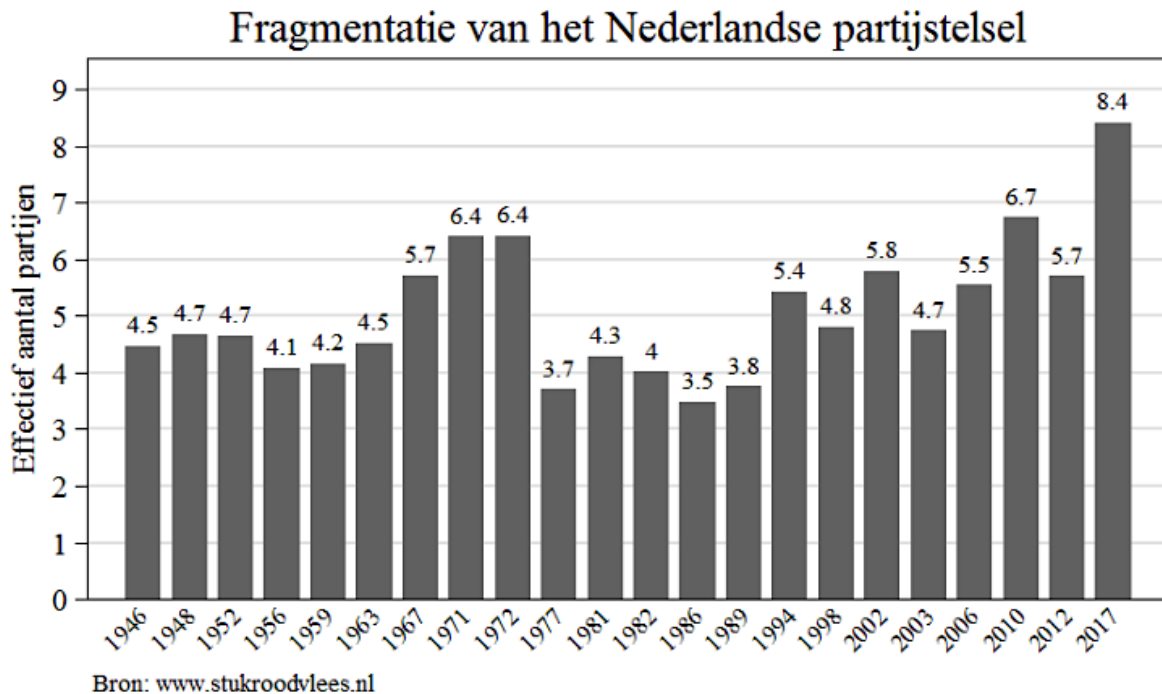
burger (Verhoeven, 2004, p. 316). In de huidige wereld met groeiende technologie en afnemende sociale verbindingen stellen Klijn en Koppenjan (2016) dat de waarde van de traditionele functie van het politieke systeem, ofwel de representatieve democratie, relevantie verliest. Ontwikkelingen zoals internationalisering en globalisering, maar ook de opkomst van televisie en later *social media* zouden ervoor zorgen dat kiezers minder kunnen rekenen op het oplossend vermogen van de nationale staat, wat bij sommige kiezers voor een gevoel van machteloosheid kan zorgen (Staatscommissie parlementair stelsel, 2018, p. 49).

Samengevat zijn er in Nederland dus trends waarneembaar van dalend politiek vertrouwen, toenemende politieke onvrede en afnemende democratische betrokkenheid (Thomassen, van Ham & Andeweg, 2014; Verhoeven, 2014; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2015; Staatscommissie parlementair stelsel, 2018). Oorzaken hiervoor worden vooral gezocht in het gedrag van politici en de toenemende complexiteit van de besluitvormingsprocessen. Binnen het huidige onderzoek zal worden gekeken of het *choice overload effect* een alternatieve verklarende bijdrage kan leveren in deze toenemende ontevredenheid over kiezers hun stemkeuze en verminderde motivatie om een stemkeuze te maken. Dit met als reden dat *het choice overload effect* ook van invloed is op de motivatie om een stemkeuze te maken en de tevredenheid over de gemaakte stemkeuze.

1.3.3 Meer keuze: gefragmenteerd politiek landschap

Naast ontwikkelingen van dalend politiek vertrouwen en politieke participatie is het Nederlandse partijstelsel gefragmenteerder dan ooit (Hakhverdian, 2017). Een veelgebruikte maat voor fragmentatie betreft het effectief aantal partijen (EAP), een concept geïntroduceerd door Laakso en Taagepera (1979). Hierbij wordt er niet alleen gekeken naar hoeveel partijen zich in het parlement bevinden, maar ook naar de grootte van deze partijen. Indien er twee grote partijen met een grote meerderheid van de stemmen zijn en daarnaast nog heel veel kleine partijen die bijna geen stemmen ontvangen, is er niet per se sprake van fragmentatie. Deze situatie verandert wanneer er bijvoorbeeld vijf grote partijen zijn waaronder de meerderheid van deze stemmen is verdeeld. Hakverdian (2017) bracht in beeld dat het EAP in 2017 hoger lag dan ooit. De Figuur die hij hierbij gebruikte wordt op de volgende pagina weergegeven in Figuur 2. Door het ontstaan van dit genivelleerde meerpartijensysteem, is er sprake van een nieuwe bestuurlijke uitdaging (Staatscommissie parlementaire democratie, 2018, p.82). Het onderzoeken van het *choice overload effect* is anno 2019 dus extra interessant: er is sprake van meer keuze omdat het EAP nog nooit zo hoog heeft gelegen.

Figuur 2 fragmentatie van het Nederlandse partijstelsel gekeken naar EAP afkomstig uit Hakverdian (2017)

1.3.4 Maatschappelijke bijdrage huidige studie

Samengevat is dit onderzoek dus maatschappelijk relevant omdat het keuzeproces van de Nederlandse kiezer van essentieel belang is voor het functioneren van de democratie (Achen & Bartels, 2017, p.1). Gekeken naar de ontwikkeling dat fragmentatie de nieuwe realiteit vormt voor het Nederlandse politieke landschap en het Effectief Aantal Partijen (EAP) nog nooit zo hoog is geweest, is het extra interessant om onderzoek te doen naar het *choice overload effect* in de context van politieke partijkeuze.

Daarnaast kan huidige onderzoek een nieuw perspectief en een verklarende bijdrage leveren in de context van bovenbeschreven ontwikkelingen van afnemende opkomstpercentages, dalend vertrouwen en toenemende politieke ontevredenheid (Thomassen, van Ham & Andeweg, 2014; Verhoeven, 2014; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2015; Staatscommissie parlementair stelsel, 2018). Dit betreft een nieuw perspectief omdat er in de huidige studie wordt onderzocht of *choice overload* ook een aanvullende verklaring vormt voor de afnemende politieke tevredenheid en participatie, anders dan de al genoemde sociologische ontwikkelingen zoals de toenemende globaliserende wereld en afnemende sociale verbindingen (Thomassen, van Ham & Andeweg, 2014; Klijn & Koppejan, 2016) of de genoemde oorzaken gericht op het gedrag van politici (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2015; Staatscommissie parlementair stelsel, 2018, p. 72).

1.4 Wetenschappelijke relevantie

“De homo psychologicus heeft het schip van de staat geënterd”
(Schillemans & de Vries, 2016, p.3).

Volgens Schillemans & de Vries (2016, p. 3) is er een betekenisvolle en spannende ontwikkeling ingezet in de bestuurskunde. Eerder werd het denken over bestuur en beleid gedomineerd door een sterk economisch mensbeeld (Prast & Thomas, 2010 in Schillemans & de Vries, p.3). Doordat veel op deze homo economicus gebaseerde hervormingen teleurstellende opbrengsten hadden, kijken onderzoekers steeds meer naar inzichten uit de gedragseconomie en psychologie (Schillemans & de Vries, 2016, p.3). Het huidige onderzoek sluit aan op deze wetenschappelijke ontwikkeling. Hieronder wordt achtereenvolgens verder uitgewerkt waarom het combineren van psychologische- en politiek bestuurskundige inzichten wetenschappelijk relevant is, deze psychologische inzichten specifiek een meerwaarde leveren aan de politicologische literatuur over stemgedrag en welke meerwaarde het huidige onderzoek andersom heeft voor de al bestaande psychologische literatuur.

1.4.1 Meerwaarde van gedragsbestuurskunde

In 2014 pleitte de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid (WRR) voor een ‘transformatie’ in de bestuurskunde, waarbij er niet alleen een economisch en juridisch perspectief serieus wordt genomen maar ook het gedragswetenschappelijke perspectief. Meer aandacht voor psychologische kennis kan bijdragen aan een betere analyse van beleidsproblemen. De WRR (2014) stelt dat gedragswetenschappelijke kennis een sterke inbedding in de beleidsvorming verdient. Het combineren van gedragswetenschappelijke en bestuurskundige inzichten wordt ook wel gedragsbestuurskunde genoemd (WRR, 2014). Meer specifiek is gedragsbestuurskunde de analyse van bestuur en beleid vanuit het perspectief van individueel gedrag en attitudes over het gedrag van individuen en groepen (Grimmelikhuijsen, Jilke, Olsen & Tummers, 2017). Hierbij worden theorieën en methoden uit de psychologie geïntegreerd met inzichten uit de bestuurskunde (Grimmelikhuijsen, Jilke, Olsen & Tummers, 2017, p.45). Het gebruik van deze psychologische inzichten kan gunstige effecten hebben op het begrijpen van belangrijke fenomenen in het onderzoek naar bestuur en beleid. Vooral in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk bestaat er veel interesse voor de mogelijkheden van het combineren van inzichten uit de psychologie met bestuurskunde. Hier wordt onder andere druk mee geëxperimenteerd door het Engelse *Behavioural Insights Team* (BIT) (WRR, 2014, p.17).

In de academische bestuurskunde tekenen zich de eerste contouren af van deze gedragsbestuurskunde (Schillemans & de Vries, 2016, p.3). Daarbij doen nieuwe onderzoeksmethoden - en dan meer specifiek het gerandomiseerde, gecontroleerde experiment - hun intrede in het onderzoek naar bestuur en beleid (Idem, p.4). De aandacht voor de gedragswetenschappelijke inzichten in academische bestuurskundige publicaties groeide het afgelopen decennium met ongeveer een factor 3 (Idem, p.5). Jilke, Olsen, Tummers en Grimmelikhuijsen (2016) betogen eveneens dat het ontwikkelen van een interdisciplinair veld van gedragsbestuurskunde een aanvulling kan vormen op de traditionele bestuurskunde. Zij stellen dat het waardevol kan zijn om de methodologische ontwikkeling van bestuurskunde te stimuleren en bestuurskundige theorieën te testen en verfijnen (Jilke, Olsen, Tummers & Grimmelikhuijsen, 2016, p.2).

1.4.2 Bestaande inzichten stemgedrag

Meer specifiek werd er tot nog toe in onderzoek naar stemgedrag vooral gefocust op de invloed van sociologische factoren op het maken van een partijkeuze. Zo stelt van Wijnen (2000) dat de representatieve democratie tot stand komt door de mate waarin burgers bij verkiezingen hun stemkeuze bepalen op grond van beleidsoverwegingen. Het verklaringsschema van partijkeuze zou bestaan uit demografische factoren,

ideologische oriëntaties, opinies over strijdpunten en de tevredenheid met het huidige regeringsbeleid (van Wijnen, 2000, p. 139). Achen en Bartels stellen later in 2017 dat beleidsvoorkeuren of ideologie er niet per se toe doen bij het maken van een politieke partijkeuze, maar onderstrepen hierbij opnieuw het belang van socio-demografische kenmerken bij het voorspellen van electoraal keuzegedrag.

Binnen het huidige onderzoek wordt echter niet alleen gekeken naar achtergrondkenmerken die deze partijkeuze beïnvloeden, maar worden er ook psychologische inzichten meegenomen. Deze inzichten hebben betrekking op hoe personen tot hun keuze komen. Hoewel er in de laatste jaren steeds meer ruimte is voor inzichten afkomstig uit de psychologie bij het begrijpen van stemgedrag, gaat dit vooral in op algemene psychologische concepten die een rol spelen in stemgedrag. Zo stelde Rosema (2004) een proefschrift op waarin hij een integratie maakte van psychologische theorieën en stemgedrag. Hierbij ging hij vooral in op de impact van emotionele en persoonlijke factoren op stemgedrag, het effect van heuristieken en hoe attitudes zich verhouden tot stemgedrag. Ook in de boeken van Granberg en Holmberg (1988) en Houghton (2009) zijn uitgebreide integraties gemaakt van sociale psychologie en politicologie. Echter, hierbij wordt enkel gekeken naar de algemene concepten binnen de sociale psychologie zoals 'groepsdenken', emotie, attitudes en percepties, maar niet specifiek ingegaan op het effect van *choice overload*. Ondanks dat dit onderzoek dus niet de eerste studie betreft die bestuurskundige en psychologische inzichten combineert, is dit wel de eerste studie die specifiek ingaat op het effect van een *choice overload* bij het maken van een partijkeuze en stemgedrag.

1.4.3 Wetenschappelijke bijdrage huidige studie

Dit onderzoek is om meerdere redenen wetenschappelijk relevant. In algemene zin draagt de huidige studie bij aan de beweging in de *gedragsbestuurskunde* die eerder in gang is gezet en levert zodoende een bijdrage aan deze wetenschappelijke ontwikkeling (Grimmelikhuijsen, Jilke, Olsen & Tummers, 2017). Concreet wordt in het huidige onderzoek de psychologische context over *choice overload* gecombineerd met inzichten uit bestuurskundige en politieke context over stemgedrag.

Het toevoegen van psychologische inzichten over *choice overload*, is daarnaast ook van toegevoegde waarde voor de bestaande politicologische literatuur over stemgedrag. Dit met als reden dat bestaande inzichten over stemgedrag worden aangevuld met inzichten vanuit een andere discipline. Nog nooit eerder werd het *choice overload effect* in de context van politieke partijkeuze onderzocht. Hiermee kan uiteindelijk een meer volledig beeld worden verkregen over welke factoren de stemkeuze van burgers bepalen.

Tot slot levert dit onderzoek ook een bijdrage aan de bestaande wetenschappelijke inzichten over het *choice overload effect*. Er wordt gekeken of de brede empirische ondersteuning die voor het voorkomen van dit effect in consumentencontext (Chernev, Böckenholt & Goodman, 2015; Inbar, Botti & Hanks, 2011; Bollen, Knijnenburg, Willemsen & Graus, 2010; Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010; Gourville & Soman, 2005; Mick, Broniarczyk & Haidt, 2004; Schwartz, 2004; Chernev, 2003; Iyengar & Lepper, 2000) ook opgaat voor contexten daarbuiten. Daarnaast wordt er gekeken wat voor implicaties deze politieke context voor de bestaande psychologische inzichten over het *choice overload effect* heeft. Jilke en anderen (2016) onderschrijven dit belang eveneens. Waar enerzijds de bestuurskunde verrijkt wordt met inzichten uit de psychologie, verrijkt de bestuurskunde de psychologie andersom ook met inzichten uit de politiek-bestuurlijke omgeving.

2. Theoretisch kader

“Een keuze stelt ons in staat om de wereld te laten zien wie we zijn en wat we belangrijk vinden” (Schwartz, 2004, p.100)

In dit hoofdstuk worden de theorieën die relevant zijn voor de eerder geschetste hoofdvraag en deelvragen verder uitgediept. Hierbij wordt enkel ingegaan op de kernconcepten. Om een beter inzicht te verkrijgen in hoe het *choice overload effect* kan optreden, worden allereerst de psychologische theorieën over keuzegedrag besproken. Hierop volgt een uitwerking van de precieze consequenties van een *choice overload*. Vervolgens zal er een politicologische reflectie worden geboden op keuzegedrag en meer specifiek worden ingegaan op factoren die het maken van een politieke partijkeuze bepalen. Dit hoofdstuk zal afsluiten met een integratie van zowel inzichten uit de psychologie als de bestuurskunde om het stemgedrag van burgers theoretisch beter te begrijpen. Tot slot zullen er vanuit deze integratie verwachtingen worden uitgesproken in hoeverre het *choice overload effect* eventueel opgaat voor het maken van een politieke partijkeuze en op welke manier.

2.1 Het maken van een keuze: een reflectie uit de psychologie

Ten grondslag aan het *choice overload effect* ligt het maken van een keuze (Schwartz, 2004, p.47). Om het optreden van dit effect goed te begrijpen, wordt er eerst meer inzicht gegeven in hoe keuzeprocessen verlopen.

2.1.1 Kiezen en de rol van rationaliteit

Schwartz (2004, p.242) gaat in zijn boek *'The paradox of choice'*, waarin hij eveneens het *choice overload effect* verduidelijkt, uit van een rationele benadering bij het maken van keuzes. Hierbij stelt Schwartz (2004, p. 47) dat de volgende stappen betrokken zijn bij het maken van een keuze:

1. Eerst bepaal je wat jouw doelen zijn;
2. Vervolgens evalueer je de mate van belangrijkheid van elk doel;
3. De verschillende opties die je hebt worden gerangschikt;
4. Je evalueert in hoeverre elke optie overeenkomt met de gestelde doelen;
5. De beste optie wordt gekozen;
6. De consequenties van je keuze worden gebruikt om de gestelde doelen aan te passen.

Het idee dat het keuzeproces rationeel verloopt is oorspronkelijk afkomstig uit de economie (Schwartz, 2000, p.81). De economen Von Neumann en Morgenstern stelden in 1944 dat mensen doorgaans een rationele keuze maken. Hierbij gingen von Neumann en Morgenstern (1944) uit van het idee dat mensen altijd genoeg informatie tot hun beschikking hebben om een dergelijke rationele keuze te maken. Zij legden hiermee de basis voor het *expected utility model* (EU-model); de rationele keuzebenadering (WRR, 2010, p.14; Schoemaker, 1982). Het gedachtegoed achter deze economische benadering van keuzes maken vond ook haar weg naar de psychologie (WRR, 2010, p.15).

Vanuit de rationele keuzebenadering hebben mensen goed geordende voorkeuren en wegen zij alle keuzealternatieven steeds opnieuw af aan deze voorkeuren (Schwartz, 2000, p.81). Ze zijn hierbij volledig geïnformeerd over de voordelen en kosten verbonden aan deze keuzealternatieven (Idem, p.81). De optie die het hoogste scoort is hierbij ook de beste keuze. Kiezen voor een andere optie is irrationeel (WRR, 2010, p.15). Hierbij wordt kiezen gezien als een proces waarbij mensen enerzijds waarde toekennen aan de mogelijke opbrengsten van keuzes en anderzijds de kansen wegen dat dergelijke opbrengsten worden gerealiseerd (WRR, 2010, p.15). Vanuit de rationele keuzebenadering is de maximalisatie van voorkeuren het doel van een keuzeproces (Neumann & Morgenstern, 1944, p.1). Dit houdt in dat mensen altijd voor de

keuzeoptie zullen gaan die hen het meeste winst oplevert, gekeken naar de voorkeuren die zij hebben (Neumann & Morgenstern, 1944, p.8).

Schwartz (2000, p.82) gebruikt een chinees restaurant als metafoor om het principe van volledige informatie in de rationele keuzebenadering uit te leggen. Als mensen in een Chinees restaurant gaan eten wordt hen een menukaart aangeboden met ontelbare gerechten in combinatie met de kosten hiervan. In het 'gesloten universum' van dit Chinees restaurant is er complete informatie beschikbaar. Mensen kunnen zich volledig beraadslagen over de verschillende opties en de kosten en baten hiervan afwegen. Bij het maken van een uiteindelijke keuze kan er dus ook gesteld worden dat dit écht de keuze is van voorkeur.

2.1.2 Beperkte rationaliteit

De psycholoog Simon (1955) bracht een belangrijke nuancering aan in deze rationele keuzebenadering van Neumann en Morgenstern (1944). Simon stelt (1955, p.99) dat rationele keuze theorieën te veel uitgaan van de 'economische man' die alle mogelijke kennis tot zijn beschikking heeft. Zoals Schwartz eveneens vertolkt: 'beschikken over de perfecte en volledige informatie is een mythe, zelfs in een Chinees restaurant' (Schwartz, 2000, p.82). Daarnaast zouden mensen lang niet altijd over een stabiel systeem van voorkeuren bezitten waaraan ze alle mogelijke uitkomsten zorgvuldig aan kunnen afwegen (Simon, 1955).

Volgens Simon (1955, p.101) streven mensen in grote lijnen inderdaad een rationele keuze na, maar hebben zij te maken met psychologische limieten. Dit fenomeen staat ook wel bekend als het concept *bounded rationality*: mensen maken keuzes onder omstandigheden van beperkte kennis, tijd en middelen (Gigerenzer & Selten, 2002). Mensen zijn hierbij niet in staat om alle informatie over hun keuze af te wegen zoals de rationele keuzebenadering (Neumann & Morgenstern, 1994) suggereert (Simon, 1955, p.112). Een keuzeproces is dus niet altijd strikt rationeel doordat mensen 'last' hebben van cognitieve beperkingen (Schwartz, 2004; Simon, 1979; Simon, 1955, p.112). In het geval van een *choice overload* wordt iemand geconfronteerd met een cognitieve overbelasting aan keuze-informatie waardoor het keuzeproces eveneens niet rationeel verloopt. Want, zoals Schwartz (2000, p.82) op zijn eigen metafoor reflecteert: 'Hoeveel mensen weten in een Chinees restaurant echt hoe de beschikbare gerechten uitpakken?' of 'Hoe vaak zijn mensen niet onder de indruk van alle keuzes, waardoor zij geneigd zijn om het gerecht te bestellen wat zij altijd al bestellen?'.

Er vanuit gaande dat mensen handelen vanuit een *bounded rationality*, veronderstelde Simon (1955, p.110) dat het bij keuzes maken vooral gaat om te komen tot een zo hoog mogelijk gevoel van tevredenheid. Hoofdzakelijk zijn twee belangrijke manieren te onderscheiden waarop mensen keuzes maken: *maximizing* en *satisficing* (Schwartz, 2004, p.77; Simon, 1955, 1979). Rationele keuzetheorieën gaan uit van *maximizers*: het kiezen van de optie die het meeste nut oplevert. Daartegenover stelde Simon dat er naast *maximizers* ook personen zijn die gericht zijn op *satisficing*: keuzes worden gemaakt met beperkte informatie en zijn gericht op het zo snel mogelijk tevreden zijn (Simon, 1979, p.503). *Satisficers* stellen van tevoren een 'aspiratie' vast over hoe een goed alternatief moet zijn. Zodra er een alternatief langskomt waarmee dit 'aspiratieniveau' wordt bereikt, stopt het keuzeproces. Hierbij worden dus niet alle mogelijke alternatieven afgewogen.

Schwartz (2004, p.77) licht dit onderscheid ook wel toe als '*absolute the best*' versus '*good enough*'. *Maximizers* wegen net zolang alle alternatieven af tot de beste optie langskomt gekeken naar het eerder gestelde doel. Hierbij gaan zij door tot ze er zeker van zijn dat ze de best mogelijke keuze hebben gemaakt (Idem, p.77). *Satisficers* gaan akkoord met datgene wat 'goed genoeg is' en maken zich verder geen zorgen over de mogelijkheid dat er misschien nog een optie rondzweeft die beter is (Idem, p.78). Hiermee zou een *choice overload* dus een verschillend effect kunnen hebben op *maximizers* in vergelijking met *satisficers*.

(Reed, Reed, Chok & Brozyna, 2011). Dit omdat *maximizers* meer dan *satisficers* gericht zijn op het maken van een rationele keuze en het nauwkeurig afwegen van alle informatie (Neumann & Morgenstern, 1994; Simon, 1955). *Satisficers* zijn sneller tevreden met hun uiteindelijke keuze, ook als zij niet alle alternatieven tegen elkaar hebben kunnen afwegen (Reed, Reed, Chok & Brozyna, 2011, p.549).

Echter, blijkt uit de meta-analyse van Scheibehenne, Greifeneder en Todd (2010, p.420) waarin 50 studies gericht op het *choice overload effect* werden vergeleken dat hoewel *maximizers* vaker ontevreden lijken over hun gemaakte keuze, er geen significant verschil is tussen een *maximizing of satisficing* persoonlijkheid voor het optreden van het *choice overload effect*. Er wordt in de huidige studie dan ook verondersteld dat het verschil in deze persoonlijkheden te verwaarlozen valt.

2.2 Effecten van veel keuze

In de vorige paragraaf werd beschreven dat bij het maken van keuzes wordt uitgegaan van een rationele benadering, maar dat dit proces niet altijd strikt rationeel verloopt door cognitieve limieten. Zoals Schwartz (2000, p. 82) stelt: "Zelfs in een gesloten en eenvoudige omgeving van een Chinees restaurant, lijken andere factoren dan rationele beraadslaging, het maken van keuzes te kunnen bepalen". Ook het aanbieden van (te) veel keuzemogelijkheden kan ervoor zorgen dat deze 'cognitieve limieten' worden overschreden (Schwartz, 2004). Echter, het aanbieden van veel keuzeopties hoeft niet strikt te leiden tot een cognitieve overbelasting. Schwartz (2004) duidt deze effecten met de *paradox of choice*. Hiermee wordt bedoeld op de ogenschijnlijke tegenstrijdige gevolgen van het aanbieden van veel keuze. Het aanbieden van veel keuzeopties kan ook positieve consequenties met zich mee brengen. Binnen deze paragraaf wordt de *paradox of choice* verder uitgediept: wat zijn de precieze voordelige en nadelige consequenties van het aanbieden van veel keuzes in het keuzeprocess?

2.2.1 Positieve consequenties van veel keuze

Hoe meer keuzealternatieven, hoe groter de vrijheid van keuze (Verme, 2009, p.3). Vrijheid van keuze gaat samen met een toename in geluk dat wordt ervaren (Idem, p.1). Dit geldt eveneens voor vrijheid in politieke partijkeuze. In een studie van Bavetta, Patti, Miller & Navarra (2017) werden verschillende landen over een tijdsperiode van 1981 – 2000 vergeleken. Hieruit kwam naar voren dat mensen die veel individuele autonomie ervaren ook meer de neiging hebben om verschillende alternatieven te onderzoeken (bijv. politieke partijen) voordat zij een beslissing nemen. Uit de vergelijking tussen verschillende landen kwam naar voren dat individuele autonomie samen gaat met een hoger geluksgevoel onder individuen (Bavetta, Patti, Miller & Navarra, 2017, p. 321).

Dit is mogelijk te verklaren doordat het kiezen tussen meer keuzeopties over het algemeen als leuker wordt ervaren dan tussen een beperkt aantal keuzeopties (Scheibehenne, 2008, p.15). Hiermee zorgt een toename aan keuzemogelijkheden tevens voor een verhoging van de intrinsieke motivatie (Iyengar en Lepper, p.999). Zo bleek uit de studie van Zuckerman, Porac, Lathin, Smith en Deci (1978) dat zowel de prestatie als de intrinsieke motivatie van de respondenten hoger lag tijdens het oplossen van puzzels als zij hieraan voorafgaand uit veel puzzels mochten kiezen in vergelijking tot weinig puzzels. Het hebben van veel keuze werkt dus motivatie verhogend voor het uitvoeren van taken die hierop volgen; in dit geval het oplossen van de puzzel.

Samengevat wordt het keuzeprocess dus als leuker ervaren indien er meer te kiezen valt en ervaren respondenten een hogere intrinsieke motivatie bij het uitvoeren van een variëteit in taken die hierop volgen (Iyengar & Lepper, 2000, p.995). Tegelijkertijd kent het uitbreiden van keuzeopties niet enkel positieve effecten. Indien dit keuzeaanbod wordt ervaren als te veel keuze oftewel een *choice overload* kan dit ook negatieve effecten met zich mee brengen.

2.2.1 Negatieve consequenties van veel keuze: het choice overload effect

Een *choice overload* kan worden gezien als een belangrijke kanttekening op de klassieke rationele benadering van keuzes (Schwartz, 2004). Bij het aanbieden van een overvloed aan keuzes en daarmee te veel informatie, wordt het voor kiezers onmogelijk om alle keuzeopties rationeel tegen elkaar af te wegen (Iyengar & Lepper, 2000). Een overvloed aan keuzes kan zorgen voor cognitieve overbelasting, waardoor er een punt wordt bereikt waarop keuze niet langer de mens 'bevrijdt' maar juist verzwakt. Of wel in Schwartz' woorden: keuze de mens 'tiranniseert' (Schwartz, 2004, p.2). Dit is het punt waarop veel keuze omslaat in een *choice overload* (Idem, p.2). In dit geval zorgt het hebben van veel keuze niet langer enkel voor 'positieve effecten', maar zijn er ook negatieve effecten waarneembaar. De precieze nadelige effecten van een *choice overload* en daarmee dus ook de consequenties van een *choice overload* worden hieronder verder uitgewerkt.

2.2.1.1 Minder motivatie om te kiezen

Allereerst kan het aanbieden van veel keuzeopties negatieve gevolgen hebben voor de menselijke motivatie (Iyengar & Lepper, 2000, p.1003). Hierbij is het van belang om specifiek te zijn, omdat, zoals eerder uiteen is gezet, het effect van keuzeovervloed niet enkel een negatieve werking heeft op deze motivatie.

Iyengar en Lepper (2000) vonden in verschillende studies dat het aanbieden van een uitgebreid aantal keuzemogelijkheden vergeleken met een beperkt aantal keuzemogelijkheden significante demotiverende effecten kunnen hebben op het maken van keuzes. Bij een overvloed aan keuzes moeten er meerdere risico's en uitkomsten tegelijkertijd verwerkt worden, waardoor het maken van een beslissing als overweldigend kan worden ervaren (Bawden & Robinson, 2009, p.183). Specifiek heeft een overvloed aan keuzes een demotiverend effect op het keuzeproces zelf: de motivatie om een keuze te maken daalt (Iyengar & Lepper, 2000, p.1000). Dit kan zorgen voor kiesuitstel of anders gezegd het uitblijven van het maken van een keuze (Bollen, Knijnenburg, Willemsen & Graus, 2010, p.64).

Theoretisch gezien zou, gekeken naar stemgedrag, dit dus betekenen dat het aantal keuzeopties (politieke partijen) van invloed zou zijn op de motivatie van kiezers om te gaan stemmen of zelfs ervoor kunnen zorgen dat zij niet gaan stemmen. Deze stelling lijkt empirisch ondersteund te worden door de studie van Söderland, Wass en Blais (2011). Zij vonden een negatief verband tussen het Effectief Aantal Partijen (EAP) en het opkomstpercentage. Dit effect bleek extra sterk te zijn voor *second order elections*. Dit betreffen verkiezingen waar burgers minder belang aan hechten, zoals regionale verkiezingen, in vergelijking tot nationale verkiezingen (Söderland, Wass & Blais, 2011, p.291).

Daarentegen blijkt dit effect niet geheel eenduidig (Stockemer, 2017). Stockemer (2017) onderzocht welke factoren de opkomst van verkiezingen kunnen voorspellen. In deze meta-analyse werden 130 gepubliceerde artikelen en meerdere landen meegenomen over de tijdsperiode van 2004 – 2013. Hierbij werd vooraf getheoretiseerd dat een hoog Effectief Aantal Partijen (EAF) enerzijds een positief effect zou kunnen hebben, doordat kiezers hiermee veel te kiezen hebben en voor de partij kunnen gaan die het beste hun visie representeert (Stockemer, 2017, p.705). Anderzijds werd beschreven dat een hoog EAP een negatief effect kan hebben, doordat er heel veel informatie moet worden verwerkt over een grote variëteit aan politieke partijen en kandidaten. Dit kan leiden tot een *information overload* en daarmee het gevoel overweldigd te worden door alle keuze-informatie (Bawden & Robinson, 2009, p.183). Binnen deze meta-analyse werden er geen eenduidige effecten gevonden (Stockemer, 2017, p.712) voor de voorspellende waarde van het EAP op het opkomstpercentage. Hieruit bleek dat eerder onderzoek zowel negatieve als positieve verbanden heeft aangetoond tussen het EAP en het opkomstpercentage. Voor het huidige onderzoek is het dus van belang dat er wordt gekeken welk effect een hoog keuzeaanbod in politieke partijen precies heeft op de motivatie om te (gaan) stemmen. Hierbij is het van belang dat er niet wordt

gefocusd op het Effectief Aantal Partijen (EAP), maar op het aantal verkiesbare partijen omdat deze keuzeopties zijn die een kiezer direct ervaart.

2.2.1.2 Versterkende factoren voor demotivatie

Uit consumentenonderzoek blijkt verder dat het demotiverende effect op kiezen door een keuzeovervloed wordt versterkt wanneer deze keuzes verstrekkende gevolgen kunnen hebben (Iyengar & Lepper, 2000, p.1004). De angst voor een foute keuze speelt dan een grotere rol, waardoor personen minder geneigd zijn om überhaupt een keuze te maken. Mogelijk is dit in Nederland meer van toepassing op de Tweede Kamerverkiezingen, dan op andere verkiezingen zoals de Provinciale Staten. Dit met als reden dat burgers bij de Tweede Kamerverkiezingen het gevoel hebben dat hun stem meer van belang is en dat regionale overheden minder invloed kunnen uitoefenen dan landelijke overheden (Clark & Rorschneider, 2009, p.73).

Tot slot veronderstellen Iyengar en Lepper (2000, p. 1004) dat er eerder sprake zou zijn van negatieve consequenties op de motivatie om een keuze te maken door keuzeovervloed, indien het keuzeaanbod niet opgelegd maar uit zichzelf gegenereerd wordt. Dit met als reden dat kiezers het over het algemeen leuker vinden om meer keuze te hebben en daarmee zich dus ook openstellen voor meer keuze dan zij eigenlijk aan kunnen. Iyengar en Lepper bepleiten een vervolgonderzoek om te bekijken of dit daadwerkelijk zo is. In het licht van het huidige onderzoek betreft dit een interessante stelling, omdat kiezers in veel gevallen geneigd zijn om zelf een selectie aan politieke partijen te maken die het dichtste bij hun inhoudelijke overtuiging liggen (Staatscommissie parlementaire stelsel, p. 81). Hiermee genereren zij in feite dus hun 'eigen' keuzeaanbod.

2.2.1.3 Minder tevredenheid over de keuze achteraf

Wanneer er veel, relevante en potentieel bruikbare informatie wordt aangeboden kan dit leiden tot een *information overload* (Bawden & Robinson, 2009, p.183). Bij veel keuzeopties moet ook een overvloed aan informatie (gelinkt aan de bronnen daarvan) verwerkt worden (Schwartz, 2004, p.32). Het gevoel van *information overload* wordt geassocieerd met het gevoel van verlies van controle over de situatie en het gevoel om overweldigd te worden. Hierbij kan het elimineren van keuzeopties zorgen voor een hopeloos en hulpeloos gevoel, omdat mensen bang zijn de foute keuze te maken (Taylor, 1979).

Naast dat de motivatie om een keuze te maken hierdoor daalt en dit kiesuitstel tot zijn gevolg kan hebben, resulteert dit in meer frustratie en daarmee minder tevredenheid over de uiteindelijke keuze (Iyengar & Lepper, p.1003). De kiezer rapporteert naast minder tevredenheid ook een hogere mate van spijt over de gemaakte keuze (Iyengar & Lepper, p.1003). Er waren tenslotte een hoop andere keuzeopties die ook geschikt of misschien zelfs meer geschikt waren. Dit veroorzaakt dus een gevoel van spijt en ontevredenheid: er bestaat een kans dat je niet de best mogelijke optie hebt gekozen (Schwartz, 2004, p.86).

Concluderend leidt meer keuze enerzijds dus tot meer tevredenheid over het keuzeproces doordat het keuzeproces hiermee als leuker wordt ervaren (Scheibehenne, 2008, p.15; Iyengar & Lepper, 2000, p.1003). Echter, resulteert te veel keuze in minder tevredenheid en meer spijt over de gemaakte keuze achteraf doordat mensen bang zijn dat zij mogelijk de foute keuze hebben gemaakt (Iyengar & Lepper, 2000, p.1003). Uiteindelijk leidt te veel keuze dus tot een vermindering in tevredenheid over de keuzeoptie die is gekozen (Iyengar & Lepper, 2000; Schwartz, 2004).

2.2.1.3 Choice overload effect

Concluderend wordt door het keuzeaanbod te vergroten het aanbod enerzijds aantrekkelijker (Scheibehenne, 2008, p.15; Iyengar & Lepper, 2000, p.1003), maar wegen de psychologische kosten die gepaard gaan met deze beslissing zwaarder (Bollen, Knijnenburg, Willemsen & Graus, 2010, p.64). Met

deze psychologische kosten wordt er gedoeld op het feit dat het vergelijken van meerdere alternatieven meer werk is en er een toename in geassocieerde ontevredenheid en spijt komt kijken over de gemaakte keuze (Iyengar & Lepper, 2000; Schwartz, 2004). Daarnaast wordt bij een groter keuzaanbod geassocieerd met een gevoel van demotivatie ofwel een verhoging van kiesuitstel (of niet kiezen) (Bollen, Knijnenburg, Willemsen & Graus, 2010; Iyengar & Lepper, 2000).

In het concept *choice overload effect* komen de eerder genoemde nadelige effecten van te veel keuze samen. Dit concept verwijst naar een verzameling van ideeën dat een overvloed aan keuzeopties samen gaan met een vermindering in motivatie en een lager gevoel van tevredenheid over de gemaakte keuze na afloop (Inbar, Botti & Hanks, 2011, p.3). Dit concept wijst dus op de negatieve consequenties van te veel keuze.

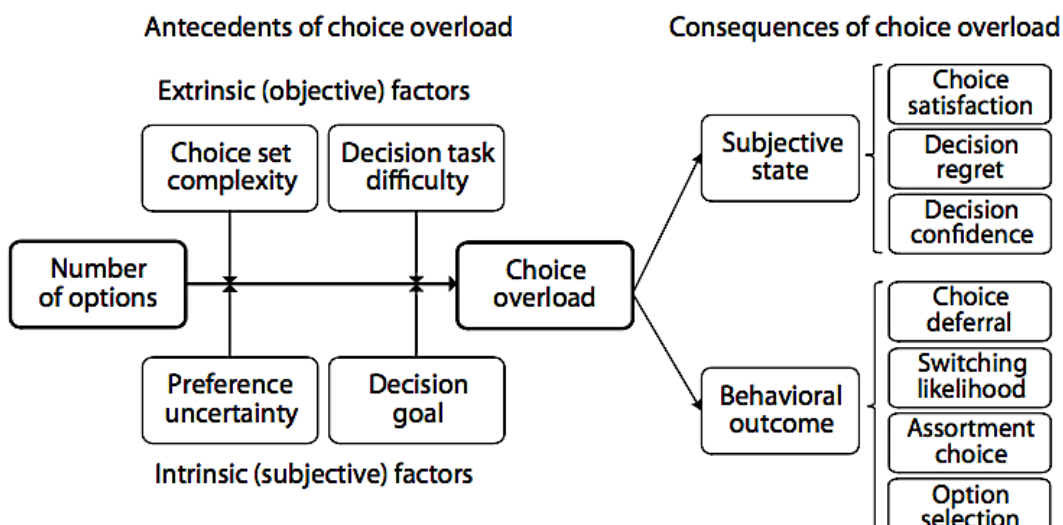
Het effect van een *choice overload* wordt door Scheibehenne, Greifeneder en Todd (2009) ook wel aangeduid als het *too much choice effect*. Andere benamingen betreffen ook wel *Consumer hyperchoice* (Mick, Broniarczyk & Haidt, 2004) en het *overchoice effect* (Gourville & Soman, 2005). Het gemeenschappelijke element in deze synoniemen voor het *choice overload effect* betreffen de nadelige gevolgen die te veel keuzeopties met zich mee brengen (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.409).

2.3 Modererende variabelen

Hoewel in de vorige paragrafen de negatieve consequenties van een *choice overload* zijn geïdentificeerd, blijft de vraag wanneer een groot aanbod de keuze ten goede komt en wanneer het de keuze schaadt. Hiervoor gaan we dieper in op de variabelen die van invloed kunnen zijn op de relatie tussen het aantal keuzeopties, het ervaren van een *choice overload* en de consequenties hiervan. Indien een variabele van invloed is op de causale relatie tussen twee variabelen en deze relatie verandert, spreken we ook wel van een moderator (Baron & Kenny, 1986, p.1174).

In een meta-analyse van Chernev, Böckenholt en Goodman (2015) werden vier belangrijke 'sleutel factoren' geïdentificeerd die een modererend effect kunnen hebben in het ervaren van een *choice overload*. In dit vergelijkend onderzoek werden 53 studies geïnccludeerd met een totaal aan 7202 participanten. Om te toetsen welke factoren dit zijn, ontwikkelden Chernev, Böckenholt en Goodman (2015, p.4) het onderstaande conceptuele model (Figuur 3). Hierbij maakten de auteurs niet alleen inzichtelijk wat mogelijke consequenties zijn van een *choice overload*, maar ook welke antecedenten hier aan voorafgaan. De moderatoren werden opgenomen onder de 'antecedenten van *choice overload*', net als de onafhankelijke variabele 'het aantal keuzeopties'.

Figuur 3 Conceptuele model antecedenten en consequenties choice overload effect overgenomen uit Chernev, Böckenholt en Goodman (2015, p.4)

In dit conceptuele model wordt onderstreept dat *choice overload* een mentaal construct is wat niet direct kan worden geobserveerd. Daarom werden in dit model objectieve indicatoren als antecedenten toegevoegd, waarmee deze *choice overload* gemeten kan worden (Chernev, Böckenholt & Goodman, 2015, p.3). Hierbij werd onderscheid gemaakt in de 'subjectieve staat' en 'indicatoren die zijn gebaseerd op gedragsuitkomsten. In de meta-analyse van Chernev, Böckenholt en Goodman (2015) werd volledige empirische ondersteuning voor het bovenstaande conceptuele model gevonden.

In lijn met deze benadering werd er voor huidig onderzoek eveneens voor gekozen om meetbare consequenties van *choice overload* in het conceptuele model op te nemen. Hierbij werden niet alle mogelijke meetbare consequenties van een *choice overload* opgenomen, maar werd er bewust gekozen om verder in te gaan op de consequenties 'tevredenheid over de keuze' (subjectieve staat) en de 'motivatie om te kiezen' (gedragsuitkomst). Dit omdat deze aspecten het meest interessant zijn om te onderzoeken bij politieke partijkeuze in het licht van ontwikkelingen als afnemende opkomstpercentages, dalend vertrouwen en toenemende politieke ontevredenheid (Thomassen, van Ham & Andeweg, 2014; Verhoeven, 2014; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2015; Staatscommissie parlementair stelsel, 2018) zoals beschreven in de maatschappelijke relevantie paragraaf 1.3.

Om te kijken welke precieze variabelen van modererende invloed zijn, op de relatie tussen het aantal keuzeopties, het mentale construct *choice overload* en de consequenties hiervan, wordt de meta-analyse van Chernev, Böckenholt en Goodman (2015) hieronder in relatie besproken tot de vergelijkbare studie van Scheibehenne, Greifeneder en Todd (2010). Zij voerden eveneens een meta-analyse uit waarmee de moderatoren op een *choice overload* inzichtelijk werden gemaakt. Binnen de meta-analyse van Scheibehenne, Greifeneder en Todd (2010) werden 63 omstandigheden meegenomen van 50 gepubliceerde en ongepubliceerde experimenten en hiermee een totaal van 5.036 participanten (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.412). Deze meta-analyse kwam hierbij tot drie categorieën moderatoren die van invloed zijn op *choice overload*: gerelateerd aan *de structuur van het keuzeaanbod*, *de doelen en strategieën van de individuele kiezers* en de *interactie* tussen beiden (Idem, p.419).

In de bespreking en vergelijking van beide meta-analyses werden de overkoepelende categorieën van Scheibehenne, Greifeneder en Todd (2010) aangehouden als leidraad. Dit met als reden dat in dit artikel de modererende variabelen overzichtelijk werden weergegeven in een categorische indeling. De aspecten die besproken werden in de meta-analyse van Chernev, Böckenholt en Goodman (2015) leende zich hier minder goed voor doordat de vergelijkbare categorieën werden gepresenteerd als sleutelfactoren en de moderaties operationalisaties hiervan (p.4).

2.3.1 Structuur van het keuzeaanbod

Gekeken naar de categorie 'structuur van het keuzeaanbod' werd gevonden dat wanneer keuzes worden gepresenteerd in categorieën, de keuze wordt vergemakkelijkt (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.419). Indien er een categorisatie wordt aangebracht in het aanbieden van de keuzeopties, zorgt meer keuze niet per se voor het optreden van een *choice overload effect* (Idem, p.419). Ofwel het ontbreken van een categorisatie in het keuzeaanbod kan worden gezien als een 'factor die bijdraagt' aan het ervaren van een *choice overload*.

Vanuit dit perspectief is het dus mogelijk dat bij het maken van een politieke partijkeuze minder snel een *choice overload effect* optreedt, omdat er bij het politieke keuzeaanbod vaak wordt gesproken van een 'vaste indeling' aan categorieën zoals links versus rechts (Prodemos, n.d.). Chernev, Böckenholt en

Goodman (2015, p.20) gingen in hun meta-analyse niet specifiek in op de modererende invloed van deze variabele, waardoor ervoor is gekozen om in de huidige studie ook niet als aparte moderator mee te nemen.

Een andere moderator binnen deze categorie is de 'vergelijkbaarheid van keuzeopties' (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.419). Indien er veel keuzeopties op elkaar lijken, wordt het ook moeilijker om een keuze te maken. Dit betekent dat vergelijkbare opties dus eerder zullen zorgen voor een *choice overload effect*. Wanneer het bij de keuzeopties ontbreekt aan unieke factoren of factoren die elkaar aanvullen, is het keuzeaanbod hoog vergelijkbaar (Idem, p.419). In de meta-analyse van Chernev, Böckenholt en Goodman (2015, p.20) werd eveneens op deze moderende variabele ingegaan door te kijken naar de complementariteit van de keuzeopties (dit aspect viel in deze studie onder de operationalisatie van de complexiteit van het keuzeaanbod). Ook binnen de meta-analyse van Chernev, Böckenholt en Goodman (2015) werd deze moderator empirisch ondersteund.

Indien de politieke partijen waaruit de stemgerechtigde een keuze moet maken als hoog vergelijkbaar worden gezien of de perceptie leeft dat de verschillen niet groot zijn, zal dit dus eerder leiden tot een *choice overload effect* bij de kiezer.

Een ander aspect dat een modererend effect heeft op *choice overload* die werd gevonden in de meta-analyse van Scheibehenne, Greifeneder en Todd (2010) is *information overload*. Doordat er veel informatie wordt aangeboden moet iemand extra cognitieve inspanning leveren (Idem, p.419). Bij het maken van een partijkeuze kan dit bijvoorbeeld het geval zijn doordat mensen worden overladen met uitgebreide campagnes en lange partijprogramma's, waardoor de keuze lastiger wordt. De meta-analyse van Chernev, Böckenholt en Goodman (2015) benoemde *information overload* wederom niet als aparte moderende variabele, waardoor er in de huidige studie niet verder op deze moderator zal worden ingegaan.

Tot slot betreft het ervaren van *tijdsdruk* een belangrijke moderator. Als mensen het gevoel hebben dat zij snel een keuze moeten maken of zich gehaast voelen, hebben zij het idee dat ze te veel informatie moeten verwerken in een korte tijd. Onder tijdsdruk zal er dus ook eerder sprake zijn van *choice overload* (en *information overload*). In de meta-analyse van Chernev, Böckenholt en Goodman (2015, p. 20) werd het aspect *tijdsdruk* eveneens meegenomen als operationalisatie van 'de complexiteit van het keuzeaanbod'. Waarbij eveneens werd gevonden dat *tijdsdruk* een significant effect heeft op en belangrijke facilitator vormt voor het ervaren van een *choice overload*. Voor de politieke partijkeuze kan tijdsdruk bijvoorbeeld een rol spelen voor late kiezers of kiezers die hun keuze zelfs tot het laatste moment uitstellen (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p. 36). Sommige personen wachten met het maken van hun keuze tot de laatste of totdat zij in het stemhokje staan. Dit kan ertoe leiden dat zij de perceptie hebben dat zij opeens een snelle keuze moeten maken en zich daardoor gehaast voelen.

2.3.2 Doelen en strategieën van de kiezer

In de studies die meegenomen werden in de meta-analyse van van Scheibehenne, Greifeneder en Todd (2010) werd deze categorie over het algemeen weinig gemeten (p.420). Het aanknopingspunt wat echter wel naar voren kwam, was dat het mogelijk uit zou maken in hoeverre de kiezer is geneigd om een absolute of relatieve keuze te maken. Mogelijk zou een *choice overload effect* eerder optreden bij het maken van een relatieve- dan een absolute evaluatie. Toegepast op politieke partijkeuze is een voorbeeld hiervan dat wanneer kiezers vooral de politieke partijen onderling vergelijken (relatief) in plaats van te beoordelen welke partij het beste opkomt voor zijn doelen of belangen (absoluut) zij mogelijk eerder een *choice overload* zullen ervaren.

Chernev, Böckenholt en Goodman (2015, p. 20) vonden voor deze categorie ondersteuning voor het specifieke doel van de kiezer 'om zo min mogelijk cognitieve inspanning te leveren om tot een keuze te komen'. Hoe meer de kiezer dit doel nastreefde, hoe minder snel een *choice overload effect* optrad. Doordat er uit de vergelijking van beiden meta-analyses geen eenduidig effect of moderator variabele voor de doelen van de kiezer voortkomt, werd ervoor gekozen om hier geen moderator voor op te nemen in de huidige studie.

2.3.3 Perceptie van distributie: interactie tussen structuren van assortimenten en doelen/strategieën

Voor de laatste categorie werd gevonden dat de mate waarin de kiezer de keuzeopties van hoge kwaliteit acht een moderator vormt in het ervaren van *choice overload* (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.421). Wanneer een persoon de politieke partijen waarop een stem uitgebracht kan worden ook van een 'hoog niveau' acht en van 'hoge kwaliteit' ziet, zal dit naar verwachting eerder leiden tot een *choice overload effect*. In de meta-analyse van Chernev, Böckenholt en Goodman (2015) werd er eveneens steun gevonden voor deze modererende variabele (werd hier geoperationaliseerd als complexiteit van het keuzeaanbod).

2.4 Het maken van een keuze: een reflectie uit de politicologie

In de vorige paragrafen is een psychologische reflectie geboden op hoe mensen in het algemeen een keuze maken en de invloed van *choice overload* op dit keuzeproces. Binnen deze paragraaf wordt een overzicht geboden van de politicologische literatuur met betrekking tot de vraag hoe mensen tot hun partijkeuze komen. Vervolgens wordt er ingegaan op de literatuur die betrekking heeft op het voorspellen van kiesgedrag. Later (in paragraaf 2.6) zullen deze inzichten uit de politicologie worden verweven met de eerder besproken psychologische reflectie.

2.4.1 Een politieke partijkeuze: een rationele keuze

Voordat er beoordeeld kan worden of *choice overload* ook opgaat voor politieke partijkeuze moet er meer inzicht worden verkregen in hoe de politieke partijkeuze tot stand komt.

Volgens Williams, Weber, Haaland, Mueller en Craig (1979) zijn er drie modellen waarmee het maken van een politieke partijkeuze kan worden begrepen. Het eerste model betreft een summatieve theorie (Williams et al., 1979, p.38). Dit model gaat er vanuit dat een kiezer verschillende overtuigingen heeft over een bepaald object, bijvoorbeeld een politieke partij, en een evaluatie vormt door middel van een interactie tussen deze overtuigingen. Het tweede model betreft het model van 'het gemiddelde'. Dit model gaat ook uit van een volledige evaluatie, maar verschilt van het eerste model op de manier waarop deze evaluaties worden gecombineerd (Idem, p.39). Hierbij wordt er een gemiddelde genomen van de verschillende overtuigingen die een persoon over een evaluatie heeft. Het laatste en derde model gaat uit van eliminatie. Hierbij wordt er vanuit gegaan dat de kiezer begint met het maken van een rangschikking van aspecten waaraan een keuzealternatief moet voldoen. Vervolgens worden de verschillende keuzealternatieven op basis van deze rangschikking geëlimineerd (Idem, p.40).

De overeenkomst in deze modellen is dat zij alle drie uitgaan van een rationeel keuzeproces. Meer recente studies (Ashworth, Bueno de Mesquita & Friedenbergh, 2018; Edlin, Gelman & Kaplan, 2007) gaan eveneens uit van de stelling dat de politieke partijkeuze een rationele keuze is. Tot slot benadrukt ook Van Holsteyn (2006, p.6) in zijn oratie over de Nederlandse kiezer dat het idee van de rationele kiezer moeilijk is weg te denken uit verschillende theoretische en conceptuele invalshoeken over stemgedrag. Hierbij gaat het

volgens Holsteyn om het idee dat burgers een rationele afweging maken tussen diverse kiesopties, met oog op het te realiseren nut en afweging van kosten en baten (Idem, p.7).

Ashworth, Bueno de Mesquita en Friedenbergh (2018) plaatsen hierbij de kanttekening dat er niet gesproken kan worden van volledige rationaliteit, maar gaan uit van 'voldoende rationaliteit' (p.37). Ook bij het maken van een politieke partijkeuze zouden kiezers last hebben van informatietekorten (Achen & Bartels, 2004, p.4). In lijn met het eerder beschreven concept *bounded rationality* (Gigerenzer & Selten, 2002) wordt er ook bij kiezen in politicologische zin verondersteld dat mensen niet in staat zijn om alle informatie over hun partijkeuze af te wegen zoals in de rationele keuze theorie (Neumann & Morgenstern, 1994) beschreven. Hierbij spreken Ashworth, Bueno de Mesquita en Friedenbergh (2018) van 'voldoende' rationaliteit, omdat ondanks deze informatietekorten, het keuzeproces nog steeds dermate geïnformeerd zou verlopen dat kiezers nog steeds kunnen voldoen aan hun 'electorale verantwoordelijkheid' (p.37).

2.4.2 Keuzesets

Meer specifiek kan het maken van een rationele politieke partijkeuze worden begrepen via twee stappen (Holsteyn en Den Ridder, 2008; van der Meer, 2018). Eerst maken kiezers een voorselectie van een relatief klein aantal partijen die op elkaar lijken. Dit wordt een keuzeset genoemd. Vervolgens wordt uit deze keuzeset een uiteindelijk politieke partijkeuze gemaakt. Van der Meer (2018) trekt hierbij een parallel naar de consumentencontext en stelt dat dit vergelijkbaar is met andere keuzeprocessen zoals de keus voor een restaurant of een mobiele telefoon. Je maakt eerst een voorselectie, bijvoorbeeld op basis van welk soort eten of de noodzakelijke functies die een mobiele telefoon moet hebben. Hierbij ligt de finale keuze nog niet vast. De uiteindelijke keuze wordt dan vaak gemaakt in het stemhokje. Desalniettemin, zou dit de keuze niet minder rationeel maken.

Volgens Holsteyn en Den Ridder (2008) hebben kiezers veelal sympathie voor twee of meer partijen. Als kiezers besluiten om te wisselen van partijkeuze zou dit volgens hen gebeuren in een keuzeset van een klein aantal verwante partijen (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p.36). Ter illustratie zijn er volgens het Nationale Kiezersonderzoeken tussen 1982 – 2017 vier grotere keuzesets te onderscheiden (Idem, p.36):

- Een cluster 'links' met daarin PvdA, D66, GL, SP en PvdD.
- Een cluster 'confessioneel' met daarin CDA, SGP en CU.
- Een cluster 'sociaaleconomisch gematigd rechts' van CDA, VVD en D66.
- Een cluster 'buitenstaanders' van PvdD, PVV, 50 PLUS, DENK en FvD.

Samenvattend kan er dus worden gesteld dat de manier waarop mensen tot een partijkeuze komen vergelijkbaar is met hoe mensen een keuze maken binnen de consumentencontext (Holsteyn en Den Ridder 2008; van der Meer, 2018). Hierbij wordt allebei uitgegaan van een rationele benadering met als kanttekening dat er maar een beperkte rationaliteit mogelijk is (Ashworth, Bueno de Mesquita & Friedenbergh, 2018; Edlin, Gelman & Kaplan, 2007; Williams et al., 1979). Dit maakt het in toenemende mate aannemelijk dat een electoraal keuzeproces eveneens geconfronteerd kan worden met een *choice overload effect*.

2.5 Factoren die politiek keuzegedrag bepalen

Eerder is besproken dat bij het maken van een politieke partijkeuze er wordt uitgegaan van een rationele benadering. Hierbij zijn de voorkeuren van de kiezers dus leidend voor hoe de keuzeopties worden geëvalueerd (Ashworth, Bueno de Mesquita & Friedenbergh, 2018; Edlin, Gelman & Kaplan, 2007; van der Meer, 2018; Williams et al., 1979). Binnen deze paragraaf wordt meer inzicht verkregen in hoe deze voorkeuren worden bepaald. Op deze manier kan worden begrepen welke factoren electoraal keuzegedrag beïnvloeden naast de mogelijke invloed van een *choice overload*.

2.5.1 Verzuiling

De vraag wat electoraal keuzegedrag bepaalt is niet nieuw binnen de politicologie. Tot eind jaren 60 was dit keuzegedrag relatief makkelijk te voorspellen (Lijphart, 2008; Van der Meer, 2017). In Nederland werd het tijdperk van 1917 tot 1967 getypeerd door verzuiling en pacificatie (Lijphart, 2008, p.27). Het Nederlandse volk werd hierbij verdeeld door verschillen in godsdienst en was georganiseerd in zogenaamde zuilen. Lijphart (2008) stelde dat kiesgedrag in die periode kon worden verklaard aan de hand van maatschappelijke scheidslijnen en introduceerde hierop een verzuilingsanalyse.

Deze zuilen hadden een gesloten inrichting: iedereen leefde elk in hun eigen wereld en afzonderlijk van de andere zuilen (Lijphart, 2008, p.29). De zuilen hadden hun eigen media, verenigingen en politieke partij (Van der Meer, 2017, p.31). Deze zuilen werden begrensd door zowel horizontale, sociaal economische, als verticale, confessionele scheidslijnen (Lijphart, 2008, p.28). Hierbij waren er in totaal vier zuilen waarneembaar: een katholieke, protestants-christelijke, socialistische en liberale zuil (Idem, p.56). Nederlanders bleven in deze tijd trouw aan hun zuil, waardoor dit een goede voorspeller vormde voor de uiteindelijke partijkeuze (Idem, p.43). Hierbij was er een duidelijke relatie waarneembaar tussen de zuil waarin de kiezer zich bevond en de uiteindelijke politieke partij waarop een stem werd uitgebracht. Het tijdperk 1917 – 1967 werd ook wel bekend als 'pacificatiedemocratie' en kende een hoge graad van politieke stabiliteit (Idem, p. 11).

2.5.2 Lange en korte termijn effecten

Zoals hierboven beschreven kon het kiesgedrag van de Nederlandse burger jaren geleden vrijwel volledig worden bepaald op basis van haar godsdienstige en sociaal economische positie. Zo kon bij de verkiezingen van 1965 nog 72% van de kiezers' partijkeuze correct worden voorspeld op basis van de sociaal economische klasse waartoe zij behoorden, het kerkklidmaatschap en de frequentie van kerkbezoek (Van Wijnen, 2000, p.140). Hierbij kunnen de Tweede Kamerverkiezingen van 1967 als keerpunt worden beschouwd: er kwam in dit jaar een einde aan een halve eeuw 'pacificatie-politiek' (Lijphart, 2008, p.11). De ontzuiling zorgde ervoor dat kiezers niet langer een specifieke partij hadden die zij door dik en dun trouw bleven (Thomassen, 2010, p. 34). Kiezers zijn hierdoor een meer bewuste afweging gaan maken welke partij het beste bij hun beleidsvoorkeuren past (Thomassen, 2010, p. 35; Van Wijnen, 2000, p.139). Kiezers zijn hieroor een meer bewuste afweging gaan maken welke partij het beste bij hun beleidsvoorkeuren past, met als gevolg dat er een toegenomen veranderlijkheid van het stemgedrag waarneembaar is sinds de ontzuiling.

Zoals politicoloog van der Meer (2017, p.30) in zijn boek 'Niet de kiezer is gek' stelt: 'De Nederlandse kiezer is sinds het einde van de verzuiling gaan doen wat hij hoort te doen in een volwassen democratie: de kiezer is gaan kiezen'. Tot eind jaren 60 veranderden van verkiezing tot verkiezing slechts iets meer dan 5% van de Tweede Kamerzetels van partij (Van der Meer, 2017, p.31). Hierbij was er geen sprake van kiezen tussen alternatieve, reële opties. Hierna werden de verkiezingsuitslagen steeds minder stabiel. Begin jaren zeventig

steeg de veranderlijkheid van de verkiezingsuitslagen naar meer dan 10%. In 1994 ging maar liefst 21% van de zetels in de Tweede Kamer naar een andere partij. Sindsdien is de veranderlijkheid hoog gebleven met een hoogtepunt in 2002 waar bijna een derde van de parlementszetels in andere handen kwam (Idem, p.31).

Om meer inzicht te verkrijgen in hoe na de verzuiling een partijkeuze tot stand kwam en de onderliggende verklarende mechanismen hierin te onderscheiden, stelden Schmeets & Molin (1992) een verklaringsschema op. Zij maakten hierbij een onderscheid in 'lange termijn' en 'korte termijn' factoren (1992, p.47). In dit model wordt er met 'lange termijn' factoren gedoeld op stabiele kenmerken van de kiezer. Onder 'lange termijn' effecten vallen: achtergrondkenmerken (opleiding, leeftijd, geslacht), huishoudensinkomen, sociale klasse, religie, maatschappelijke waarden, links-rechts zelfplaatsing en politieke waarden. Volgens Schmeets en Molin (1992, p.47) bieden deze lange termijn effecten geen verklaring voor kortstondige wisselingen in stemgedrag. Om deze fluctuaties te verklaren werden er ook 'korte termijn' factoren in het model opgenomen (Idem, p.47). Hiertoe behoren de tevredenheid met het regeringsbeleid en de beoordeling van politici.

Van Wijnen (2000) stelde een aantal jaar later een vergelijkbaar verklaringsschema op. Hij veronderstelde hierbij dat beleidsvoorkeuren of *beleidsgeoriënteerd stemgedrag* tot uiting komt in ideologische oriëntaties, opinies over strijdpunten en het oordeel over het gevoerde regeringsbeleid (Van Wijnen, 2000, p.139). Tezamen met demografische kenmerken vormen zij het verklaringsschema voor het maken van een partijkeuze (zie figuur 4 hieronder). Onder deze demografische kenmerken vallen in dit model: sociale klasse, kerklidmaatschap en frequentie van kerkbezoek. Om dit model te toetsen voerde van Wijnen (2000) een analyse uit over de verkiezingsjaren 1971-1998.

Figuur 4 verklaringsschema stemgedrag afkomstig uit van Wijnen (1971, p.139)

Echter vond van Wijnen (2000) geen empirische steun voor zijn verklaringsschema (Figuur 4) in zijn analyse over de verkiezingsjaren 1971-1998. Zijn analyse toonde aan dat er in de onderzochte 30 jaar maar een bescheiden toename waarneembaar was van het effect van beleidsvoorkeuren op het stemgedrag.

Vanaf 1986 bleken de persoonskenmerken van politieke kandidaten van groter belang te zijn bij het verklaren van het stemgedrag van de Nederlandse kiezer. Van Wijnen (2000) trok de algemene conclusie dat een verdere toename van consensus, zowel onder kiezers als partijen, leidt tot een verdere afname van beleidsvoorkeuren bij de verklaring van stemgedrag en een toenemend belang van eigenschappen van kandidaten (Van Wijnen, 2000, p.186). Gekeken naar de lange termijn effecten uit het model van Schmeets & Molin (1992) werd dus vooral steun gevonden voor de beoordeling van politici en minder voor de tevredenheid met het regeringsbeleid.

2.5.3 Persoonskenmerken van politieke leiders

In een studie van Holmberg en Oscarsson (2011) wordt het veronderstelde effect van persoonskenmerken van politici genuanceerd. Zij stellen dat in systemen van evenredige vertegenwoordiging, zoals in Nederland, de partijeffecten veel sterker zijn dan persoonseffecten of de invloed van politiek leiders op kiesgedrag. In meerderheidsstelsels zoals de Verenigde Staten is dit effect van politiek leiders op kiesgedrag wel aanwezig. Andeweg en Thomassen (2011, p.51) stellen eveneens dat de empirische basis

voor het toenemend belang van persoonskenmerken flinterdun is. Uit kiezersonderzoek blijkt dat gecontroleerd voor de sympathie die iemand heeft voor een partij, de sympathie voor een partijleider weinig toevoegt. Alleen wanneer de kiezers twee partijen even positief beoordeelt, blijken de lijsttrekkers de doorslag te kunnen geven (Idem, p.51).

Hiermee werd dus ook het tweede korte termijn effect uit het verklaringsschema van Schmeets en Molin (1992, p.47) verworpen. Dit roept de vraag op welke factoren dan wel een verklaring kunnen bieden voor de kortstondige wisselingen in stemgedrag naast de genoemde lange termijn effecten.

2.5.4 Groepsvariabelen

In 2017 presenteren Achen en Bartels met hun boek '*Democracy for realists*' een geheel nieuwe manier om naar stemgedrag te kijken: 'de groep theorie'. Kiezers zouden niet stemmen op basis van beleidsvoorkeuren of ideologie, maar op basis van wie ze zijn (Achen & Bartels, 2017, p.4). De groep theorie portretteert kiezers als leden van sociale groepen met sociale identiteiten (Idem, p.16). Deze sociale identiteiten bepalen hoe mensen denken, wat zij denken en waar in het partijensysteem zij toebehoren. Hiermee is sociale identiteit cruciaal voor politieke loyaliteit en gedrag. Burgers kiezen voor de partij die het meest past bij 'mensen zoals ik' (Idem, p. 266).

Hierbij werd verondersteld dat de groep theorie een onconventionele manier is om naar kiesgedrag te kijken, omdat de retrospectieve theorie van stemmen hiervoor als het meest invloedrijke model in de hedendaagse politieke wetenschap werd gezien (Achen & Bartels, 2017, p.3). In de retrospectieve theorie kan het electoraat worden begrepen als een taxateur van gebeurtenissen, prestaties en acties uit het verleden (Key, 1996, p.61 in Achen & Bartels, 2017, p.3). Met deze theorie breken Achen en Bartels (2017) met de stelling, in lijn met empirische ondersteuning gevonden door van Wijnen (2000), dat kiezers hun stem retrospectief zouden baseren op het afgelopen regeringsbeleid of beleidsvoorkeuren. Hiermee onderstreept deze theorie het belang van groepsvariabelen of ook wel socio-demografische kenmerken bij het voorspellen van electoraal keuzegedrag.

Een recente studie van Furnham en Cheng (2019) vond eveneens empirische bewijs voor het belang van socio-demografische variabelen in een grote, representatieve steekproef van het Verenigd Koninkrijk. Dit onderzoek vond dat demografische variabelen significant werden geassocieerd met politieke interesse en stemgedrag. Zo bleken geslacht, opleidingsniveau en beroep, factoren die onafhankelijk geassocieerd kunnen worden met politieke interesse. Deze studie stelde dat naast groepsvariabelen, persoonlijkheidskenmerken ook van belang zijn. Zo werd er een verband gevonden tussen de karaktertrekken emotionele stabiliteit en openheid en stemgedrag.

2.6 Samenvatting en integratie van de besproken literatuur

Uit de besproken literatuur is naar voren gekomen dat het aanbieden van een groot keuzeaanbod negatieve consequenties kan hebben voor de uiteindelijke keuze (Chernev, Böckenholt & Goodman, 2015; Inbar, Botti & Hanks, 2011; Bollen, Knijnenburg, Willemsen & Graus, 2010; Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010; Gourville & Soman, 2005; Mick, Broniarczyk & Haidt, 2004; Schwartz, 2004; Chernev, 2003; Iyengar & Lepper, 2000). In het concept *choice overload effect* komen de ideeën samen dat een overvloed aan keuzeopties, samen gaat met een lager gevoel van tevredenheid over de gemaakte keuze na afloop en demotivatie om te kiezen (Inbar, Botti & Hanks, 2011, p.3; Scheibehenne, Greifeneder & Todd 2009; Gourville & Soman, 2005; Mick, Broniarczyk & Haidt, 2004).

Gekeken naar literatuur afkomstig uit de politicologie kan er worden geconcludeerd dat de manier waarop een politieke partijkeuze wordt gemaakt vergelijkbaar is aan het maken van een keuze in consumentencontext (Ashworth, Bueno de Mesquita & Friedenberg, 2018; Edlin, Gelman & Kaplan, 2007; van der Meer, 2018; Williams et al., 1979). Daarnaast is er meer inzicht verkregen in welke factoren, anders dan het maken van een rationele keuze, van invloed kunnen zijn op het maken van een politieke partijkeuze. In de huidige studie wordt hierbij uitgegaan van de meest recente inzichten dat groepsvariabelen uiteindelijk bepalend zijn voor het maken van een partijkeuze (Achen & Bartels, 2017; Furnham & Cheng, 2019). Binnen het huidige onderzoek zullen deze kenmerken dan ook worden meegenomen als controlevariabelen.

In onderstaande paragrafen bespreek ik, gegeven de factoren die het *choice overload effect* bepalen, of het aannemelijk is dat een dergelijk effect ook voor de politieke partijkeuze optreedt. Hieronder plaats ik deze factoren in de politiek bestuurlijke context en worden er hypothesen voor het huidige onderzoek geformuleerd.

2.6.1 Toename in keuzemogelijkheden

Ten grondslag aan het *choice overload effect* ligt het basisprincipe van een groot keuzeaanbod (Schwartz, 2004). Zoals eerder geschetst is het Effectief Aantal Partijen (EAP) nog nooit zo hoog geweest en vormt de fragmentatie van het politieke landschap de nieuwe realiteit (Hakhverdian, 2017).

Het conceptuele model van de huidige studie werd geïnspireerd op het conceptuele raamwerk van Chernev, Böckenholt en Goodman (2015). Hierbij werd er eveneens vanuit gegaan dat *choice overload* een mentaal construct is wat niet direct kan worden geobserveerd. Om *choice overload* meetbaar te maken werden er meetbare consequenties aan dit model toegevoegd. Zoals eerder toegelicht werd er in het huidige onderzoek voor gekozen om de 'tevredenheid over de keuze' (subjectieve staat) en de 'motivatie om te kiezen' (gedragsuitkomst) op te nemen als consequenties. Deze consequenties zijn het meest interessant om te onderzoeken in het licht van het maken van een politieke partijkeuze en in lijn met de maatschappelijke relevantie van de huidige studie. Als onafhankelijke variabele werd net zoals in het conceptuele raamwerk van Chernev, Böckenholt en Goodman (2015) 'het aantal keuzeopties' meegenomen als onafhankelijke variabele. Voor het aantal keuzeopties wordt binnen deze studie gekeken naar het 'aantal verkiesbare partijen'. Hierbij wordt dus *niet* gekeken naar het Effectief Aantal Partijen (EAP), omdat deze politicologische maat niet direct waarneembaar is voor kiezers. Voor het meten van een *choice overload* is het van belang dat er wordt gekeken naar het observeerbare keuzeaanbod of de observeerbare keuzeopties waar zij direct mee worden geconfronteerd (Chernev, Böckenholt en Goodman, 2015, p.17).

Gekeken naar de bovenstaande ontwikkelingen en de negatieve consequenties die een *choice overload* met zich mee kunnen brengen wordt voor de huidige studie de volgende hypothese geformuleerd:

Hypothese 1: Het aantal politieke partijen dat zich verkiesbaar stelt hangt negatief samen met de motivatie om een keuze te maken en de tevredenheid over deze keuze achteraf.

In de theorie worden eveneens aanwijzingen gevonden voor de veronderstelling dat meerdere partijen leiden tot een dalende motivatie of zelfs het besluit om niet te kiezen (Söderland, Wass & Blais 2011). Zoals eerder beschreven vonden zij een negatief verband tussen het Effectief Aantal Partijen (EAP) en het opkomstpercentage. Echter bleek dit effect nog niet geheel eenduidig (Stockemer, 2017), gezien de zowel negatieve als positieve verbanden die gevonden werden tussen opkomstpercentage en het EAP. Het is dus belangrijk dat het huidige onderzoek hier verder op ingaat en zich specifiek focust op het absoluut aantal partijen in plaats van het effectief aantal partijen.

2.6.2 Meer partijen in de keuzeset

De Nederlandse kiezer maakt een partijkeuze via twee stappen (Holsteyn en Den Ridder 2008; van der Meer, 2018). Eerst maken kiezers een voorselectie van een relatief klein aantal partijen die op elkaar lijken. Zij hebben enigszins vergelijkbare sympathie of partijvoorkeur voor meerdere partijen (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p. 35). Veel kiezers hebben een zogenoemde keuzeset van een beperkt aantal inhoudelijk verwante partijen (Idem, p.36).

Uit de Nationale Kiezersonderzoeken tussen 1982 – 2017 blijkt dat kiezers ook steeds meer partijen meenemen in hun stemoverwegingen en in deze keuzesets (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018). De keuzeset met reële opties waarop kiezers hun stem uit zouden kunnen brengen is sinds 1982 gegroeid. Uit het Nationale Kiezersonderzoek 2017 blijkt dat vanaf begin jaren 90 kiezers gemiddeld 2 politieke partijen in hun keuzeset hadden (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p.14). Vanaf de jaren negentig schommelde dit rond de 2,5 (Idem, p.14). In 2017 steeg het aantal partijen in de keuzeset enorm: gemiddeld lag dit op 3,35. De kiezer neemt dus steeds meer partijen meer in haar stemafweging (Idem, p.14).

Daarbovenop is de Nederlandse kiezer, mede door ontwikkelingen zoals de ontzuiling, niet langer gebonden aan één enkele partij (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018). Hierdoor is de kiezer minder geneigd om het keuzeproces te laten beïnvloeden door factoren zoals gewoonte en traditie (Schwartz, 2002) en wordt er verwacht dat hij zich sneller overrompeld zal voelen door deze hoeveelheid in keuze. Hiermee wordt dus in lijn met de vorige hypothese evengoed verwacht dat kiezers die een grotere keuzeset hebben, eerder last zullen hebben dan kiezers met een kleine keuzeset. Hierbij wordt verwacht dat het aantal partijen in de keuzeset een modererende invloed heeft op de relatie tussen het aantal keuzeopties en de consequenties van het ervaren van een *choice overload*. Indien bij een groot keuzeaanbod de kiezer tijdens het maken van een politieke partijkeuze ook meer partijen meeneemt in zijn keuzeset wordt er eerder verwacht dat er een *choice overload* zal optreden.

Dit leidt tot de volgende hypothese:

Hypothese 2: Kiezers met veel partijen in hun keuzeset, zullen meer gedemotiveerd raken om een stem uit te brengen en minder tevredenheid over hun keuze achteraf ervaren dan kiezers met weinig partijen in hun keuzeset.

Deze verwachting mede wordt ondersteund door de veronderstelling van Iyengar en Lepper (2000, p. 1004) dat er eerder sprake zou zijn van negatieve consequenties op de motivatie om een keuze te maken door keuzeovervloed, indien het keuzeaanbod niet opgelegd maar uit zichzelf gegenereerd wordt. Doordat kiezers in veel gevallen geneigd zijn om zelf een selectie aan politieke partijen te maken die het dichtste bij hun inhoudelijke overtuiging liggen (Staatscommissie parlementaire stelsel, p. 81) lijkt de kiezer in feite ook haar 'eigen keuzeaanbod' te genereren.

2.6.3 Vergelijkbaarheid van de keuzeopties

Bovendien wordt gesteld dat de waargenomen 'vergelijkbaarheid van de keuzeopties' een versterkend effect kan hebben op het ervaren van een *choiceoverload* (Chernev, Böckenholt en Goodman, 2015, p.20; Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.419). Indien de keuzeopties veel op elkaar lijken, wordt het moeilijker om een keuze te maken.

Volgens van der Meer, Kolk en Rekker is een politieke partijkeuze maken zelden eenvoudig, maar wordt dit extra lastig met meerdere partijen met een vergelijkbare voorkeur (2018, p. 35). Een analyse van de partijprogramma's laat zien dat de verschillen tussen politieke partijen op landelijk niveau vanaf het midden

van de jaren tachtig sterk zijn afgenomen. Partijen van links tot rechts zijn steeds meer gelijkgezind geworden (Thomassen, van Ham & Andeweg, 2014). Dit sluit dus aan op de literatuur van *choice overload* waarin wordt gesteld dat het moeilijker wordt om een keuze te maken als deze keuzeopties veel op elkaar lijken (Chernev, Böckenholt en Goodman, 2015, p.20; Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.419).

De *derde hypothese* die binnen dit onderzoek kan worden geformuleerd betreft daarmee:

Hypothese 3: Kiezers die de keuzeopties als hoog vergelijkbaar beoordelen, zullen meer gedemotiveerd raken om een stem uit te brengen en minder tevredenheid over hun keuze achteraf ervaren dan kiezers met een keuzeset die laag vergelijkbaar is.

2.6.4 Tijdsdruk

Een andere moderator voor het ervaren van een *choice overload* is 'tijdsdruk' (Chernev, Böckenholt en Goodman 2015, p. 20; Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.419). Als mensen het gevoel hebben dat zij snel een keuze moeten maken of zich gehaast voelen, hebben zij het idee dat ze te veel informatie moeten verwerken in een korte tijd. Onder tijdsdruk zal er dus ook eerder sprake zijn van *choice overload*.

Het moment waarop kiezers hun keuze bij de Tweede Kamerverkiezingen bepalen, is in de loop der tijd aanzienlijk verschoven richting de verkiezingsdag (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p. 31). Late kiezers stellen hierbij het keuzemoment uit (Idem, p.36). In de 21^e eeuw is de groep kiezers die enkele maanden voor de verkiezingen of zelfs daarvoor al weet waarop zij gaan stemmen geslonken tot de minderheid van alle kiezers. In 2017, tijdens de vorige Tweede Kamerverkiezingen, waren er dus steeds meer stemgerechtigden die hun keuze tot het laatste moment uitstelden: volgens het Nationaal Kiezersonderzoek 2017 (Idem, p. 31) was een grote groep van 40% erg laat met kiezen, waarvan 15% pas op de verkiezingsdag zelf hun keuze maakten. Late kiezers worden gedefinieerd als de kiezers die op de verkiezingsdag zelf of de laatste dagen hiervoor tot hun keuze kwamen (Idem, p. 31). Binnen dit onderzoek wordt verwacht dat late kiezers eerder een *choice overload* ervaren dan vroege kiezers, omdat zij meer tijdsdruk of haast voelen om tot hun keuze te komen. Vroege kiezers hebben tenslotte al een keuze gemaakt, waarbij late kiezers soms in het stemhokje nog het gevoel hebben dat zij tot een keuze moeten komen.

De *vierde hypothese* die binnen dit onderzoek kan worden opgesteld is daarmee:

Hypothese 4: Late kiezers zullen meer gedemotiveerd raken om een stem uit te brengen en minder tevredenheid over hun keuze achteraf ervaren dan vroege kiezers.

Mogelijke ondersteuning voor hypothese 4 kan worden gevonden in het gegeven dat late kiezers het maken van een keuze ook als moeilijker ervaren. Zoals eerder gesteld kan 'het keuzeproces als moeilijker ervaren' een gevolg betreffen van *choice overload*. Ook Van der Meer, Kolk en Rekker (2018) veronderstellen dat dit te maken zou kunnen hebben met het feit dat deze kiezers een ruimer keuzemenu van partijen hebben die bij hen in de smaak vallen (Idem, p.38).

2.6.5 Kwaliteit van keuzeopties

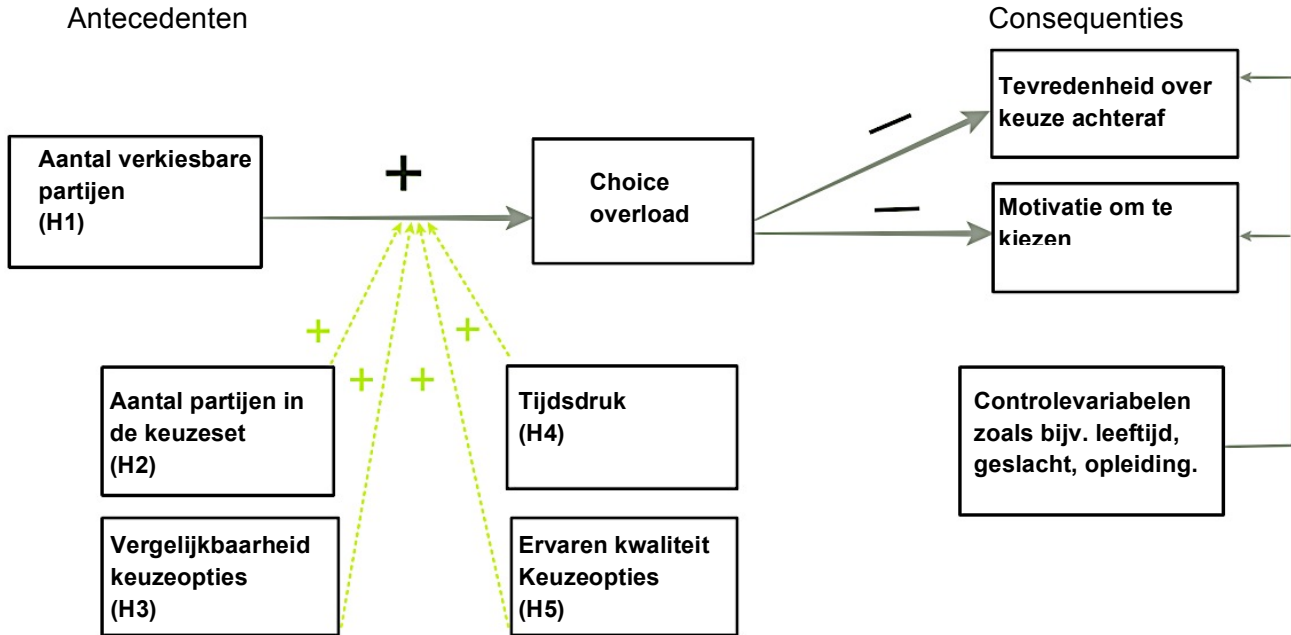
Tot slot blijkt de mate waarin de keuzeopties als aantrekkelijk of van hoge kwaliteit worden ervaren een modererend effect te hebben op *het choice overload effect* (Chernev, Böckenholt en Goodman 2015, p. 20; Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.421). Indien de kiezers de verkiesbare politieke partijen van hoge kwaliteit achten, zal *het choice overload effect* eerder optreden.

Dit brengt ons op de *vijfde en laatste hypothese*:

Hypothese 5: Kiezers die de keuzeopties van hoge kwaliteit beoordelen, zullen meer gedemotiveerd raken om een stem uit brengen en minder tevredenheid over hun keuze achteraf ervaren dan kiezers die hun keuzeset van lage kwaliteit beoordelen.

Bovenstaande integratie van inzichten over *choice overload* en het maken van een partijkeuze uit zowel de psychologie als politicologie brengt mij tot het conceptuele model voor de huidige studie. Deze wordt tevens samengevat en grafisch weergegeven in Figuur 5. Hierin wordt met groene pijlen weergegeven welke variabelen een modererend effect hebben op het ervaren van *choice overload*. Daarnaast wordt in Figuur 6 opnieuw een samenvatting gegeven van de relaties tussen de onafhankelijke- en afhankelijke variabelen in de vorm van regressievergelijkingen.

Figuur 5 Conceptueel model huidige studie

Figuur 6 overzicht hypothesen

Definities	
<i>Afhankelijke variabelen</i>	<i>Onafhankelijke variabelen</i>
Y_1 = tevredenheid over keuze achteraf Pr(demot) = demotivatie om te kiezen Waarbij Pr staat voor de <i>probability</i> (of wel kans) dat iemand gedemotiveerd raakt. Hierbij staat de u voor de error variantie op niveau 1 en de e voor de error variantie op niveau 2.	X_1 = Aantal verkiesbare partijen X_2 = Aantal partijen in de keuzeset X_3 = Tijdsdruk X_4 = Vergelijkbaarheid keuzeopties X_5 = Ervaren kwaliteit in keuzeopties
Verwachtingen	
H1 $Y_1 = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \text{controlevar} + u_j + e_{ij}$ $\text{Pr}(\text{demot}) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \text{controlevar} + u_j + e_{ij}$	$\beta_1 < 0$ $\beta_1 > 0$
H2 $Y_1 = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 (X_1 * X_2) + \text{controlevar} + u_j + e_{ij}$ $\text{Pr}(\text{demot}) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 (X_1 * X_2) + \text{controlevar} + u_j + e_{ij}$	$\beta_3 < 0$ $\beta_3 > 0$
H3 $Y_1 = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_3 + \beta_3 (X_1 * X_3) + \text{controlevar} + u_j + e_{ij}$ $\text{Pr}(\text{demot}) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_3 + \beta_3 (X_1 * X_3) + \text{controlevar} + u_j + e_{ij}$	$\beta_3 < 0$ $\beta_3 > 0$
H4 $Y_1 = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_4 + \beta_3 (X_1 * X_4) + \text{controlevar} + u_j + e_{ij}$ $\text{Pr}(\text{demot}) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_4 + \beta_3 (X_1 * X_4) + \text{controlevar} + u_j + e_{ij}$	$\beta_3 < 0$ $\beta_3 > 0$
H5 $Y_1 = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_5 + \beta_3 (X_1 * X_5) + \text{controlevar} + u_j + e_{ij}$ $\text{Pr}(\text{demot}) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_5 + \beta_3 (X_1 * X_5) + \text{controlevar} + u_j + e_{ij}$	$\beta_3 < 0$ $\beta_3 > 0$

3. Afbakening huidige studie

In dit deel wordt de afbakening van dit onderzoek en aanpak verder toegelicht. Hierbij wordt ingegaan op welke keuzes zijn gemaakt in dit onderzoek en waarom.

3.1 Onderzoeksaanpak

Er wordt binnen dit onderzoek nagegaan in hoeverre het *choice overload effect* opgaat voor het maken van een partijkeuze bij Nederlandse kiezers. Specifiek wordt hierbij de relatie tussen *keuzeaanbod in politieke partijen* (onafhankelijke variabele) en de consequenties van een *choice overload* 'de motivatie om een keuze te maken' en de 'tevredenheid over de gemaakte keuze' (afhankelijke variabelen) getoetst. 'Het aantal partijen in de keuzeset', de waargenomen 'vergelijkbaarheid en kwaliteit van de keuzeopties' en 'tijdsdruk' zijn in het model opgenomen als moderatoren.

Dit onderzoek is dus toetsend van aard. Hierbij is er gekozen voor een kwantitatieve onderzoeksaanpak, omdat dit het beste aansluit bij een toetsend onderzoek. Bovendien zullen de onderzoeksvragen worden beantwoord met cijfermatige data (Van Bergen, 2007, p.23).

3.1.1 Kwantitatief cross-case design

Als basis wordt voor dit onderzoek een *cross-case design* gehanteerd (Gerring, 2007). Een *cross-case* aanpak onderzoekt thema's, overeenkomsten en verschillen tussen twee verschillende cases (Mathison, 2005). Dit model hanteert een andere aanpak dan een *case study*. Gerring (2006, p.1) beschrijft dit verschil treffend op de volgende manier:

"There are two ways to learn how to build a house. One might study the construction of many houses – perhaps a large subdivision or even hundreds of thousands of houses. Or one might study the construction of a particular house. The first approach is a cross-case method. The second is a within-case or case study method. While both are concerned with the same general subject – the building of houses – they follow different paths to this goal.

Deze *cross case techniek* houdt in dat er twee empirische cases worden gecombineerd om de veronderstelde relatie te toetsen (Gerring, 2007, p.233). De logica hierachter is afkomstig van wetenschapsfilosoof Popper: 'een theorie is pas bewezen als het meerdere pogingen van falsificatie heeft weten te doorstaan' (Idem p.233). Hierbij worden er meerdere cases gecombineerd, om een belangrijke limitatie van één empirische case tegen te gaan. Deze limitatie is dat in één empirische case niet alleen aspecten van de theorie, maar ook empirische aspecten een kritieke factor kunnen vormen (Idem, p.233). Door meerdere empirische cases aan te gebruiken, kan de theorie bekrachtigd worden en niet langer berusten op 'toevalligheden' van de empirische case. Bovendien stelt Gerring (2007) dat het voor 'theorieën met een open einde' beter is om ze niet te onderwerpen aan één cruciale empirische situatie. Er kunnen door meerdere empirische situaties te onderzoeken ook conclusies worden getrokken over in hoeverre de gehele theorie volstaat of enkel deelaspecten hiervan worden ondersteund. In het licht van het huidige onderzoek betreft dit dus een nuttige methode, omdat het *choice overload effect* nog nooit eerder voor de politieke partijkeuze is onderzocht.

Binnen de *cross-case techniek* van de huidige studie wordt er gebruik gemaakt van een *least likely case* en *most likely case* (Gerring, 2007, p.233). Deze cases worden gebruikt om te toetsen of de veronderstelde relatie tussen de onafhankelijke en afhankelijke variabelen overeenkomen met de werkelijkheid. De *most likely case* kan hierbij ook wel worden gezien als een 'must fit': onder deze empirische omstandigheden

wordt er verwacht hoe dan ook ondersteuning te vinden voor de veronderstelde relatie. De *least likely case* betreft daarentegen een empirische situatie waarin het meest moeilijk is om ondersteuning te vinden voor de veronderstelde theorie. De inferentiële logica achter een 'least likely case' is gebaseerd op de 'Sinatra inferentie': indien de veronderstelde relatie binnen deze case wordt gevonden, wordt deze overal gevonden (Levy, 2008, p.12).

Voor de *cross-case aanpak* binnen het huidige onderzoek worden de Nederlandse Tweede Kamerverkiezingen en de Provinciale Statenverkiezingen gecombineerd. Hieronder wordt verder toegelicht waarom er voor het land Nederland en deze twee contexten gekozen is.

3.2 afbakening onderzoek

3.2.2 Provinciale Statenverkiezingen als *least likely case*

Een *least likely case* betreft een case waarin de omstandigheden allesbehalve ideaal zijn (Gerring, 2017, p.273) ook wel de 'most difficult case' genoemd. Hierbij wijzen alle dimensies, behalve de dimensie van de theoretische verwachting, erop dat er geen ondersteuning zal worden gevonden voor in dit geval het *choice overload effect* (Seawright & Gerring, 2008, p.296). Indien er onder deze omstandigheden wél een effect wordt gevonden voor dit effect, zal dit bij meer gunstige omstandigheden zeker het geval zijn. Dit betekent dat er empirische ondersteuning wordt gevonden voor deze case dat dit sterke evidentie betreft ten gunste van de gestelde theorie: aangezien de kans hierbij klein is dat de theorie ook daadwerkelijk wordt bewezen (Swanborn, 2008, p.304)

Binnen dit onderzoek zijn de Provinciale Statenverkiezingen geselecteerd als *least likely case*. Nederland kent in totaal 12 provincies, waarvan elk haar eigen vertegenwoordigend orgaan heeft. Om de vier jaar worden de leden van de Provinciale Staten gekozen op basis van evenredige vertegenwoordiging (Parlement.com, n.d.b). Naast de landelijke politieke partijen kunnen hier ook provinciale partijen meedoen. Hiermee ontstaat er dus (net als bij de Tweede Kamer tussen de verkiezingsjaren) ook een verschil in het aantal partijen tussen provincies, of wel een variëteit in het politieke keuzeaanbod.

De Provinciale Statenverkiezingen vormen de *least likely case* omdat de opkomstpercentages voor de verkiezingen relatief laag liggen en burgers weinig betrokkenheid voelen bij deze verkiezingen. In 2019 was er voor de verkiezingen van de Provinciale Staten een opkomstpercentage van 56% (Trouw, 2019). Ter vergelijking lag dit percentage voor de Tweede Kamer twee jaar eerder op 81,9% (Kiesraad, 2017). Over het algemeen hechten Nederlandse kiezers meer waarde aan de Tweede Kamerverkiezingen dan aan de Provinciale Statenverkiezingen. Dit omdat burgers het gevoel hebben dat hun stem er meer toe doet bij de Tweede Kamerverkiezingen en zij met deze stem meer invloed kunnen uitoefenen (Clark & Rorschneider, 2009, p.73). Hiermee zullen kiezers bij de Provinciale Statenverkiezingen dus ook minder snel de angst ervaren dat zij een foute keuze maken en daarmee een *choice overload* ervaren (Iyengar & Lepper, 2000). Het maakt de kiezers namelijk 'minder uit' of zij wel de best mogelijke optie hebben gekozen (Schwartz, 2004, p.86).

Afsluitend zijn empirische omstandigheden binnen deze case minder gunstig dan de case voor de Tweede Kamerverkiezingen door de databron die binnen deze case werd gebruikt. Voor de case van de Provinciale Statenverkiezingen werd speciaal voor het huidige onderzoek een online survey ontworpen. Dit betrof een cross-sectionele meting onder een niet volledig representatieve steekproef. Daarnaast vonden op het moment van deze meting gelijktijdig andere verkiezingen met een ander kiesonderwerp (namelijk de Europese Verkiezingen) plaats. In hoofdstuk 4 worden deze methodologische tekortkomingen verder toegelicht en uitgewerkt.

3.2.3 Tweede Kamerverkiezingen als 'most likely case'

Een *most likely case* of ook wel 'the must fit' betreft daarentegen een case waarin de contextuele omstandigheden ideaal zijn. Hierbij wijzen alle contextuele dimensies, inclusief de dimensie van de theoretische verwachting, er op dat er een ondersteuning zal worden gevonden voor in dit geval het *choice overload effect* (Gerring, 2007). Voor de *most likely case* geldt dat wanneer de theorie niet opgaat bij een case die bij uitstek onder de theorie zou moeten vallen de onjuistheid van deze theorie is aangetoond (Swanborn, 2008, p.304).

Binnen dit onderzoek zijn de Tweede Kamerverkiezingen geselecteerd als *most likely case*. De Tweede Kamer verkiezingen vormen in Nederland een essentieel keuzeprocess van burgers voor de huidige parlementaire democratie. Dit parlement bestaat uit de Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal. Minimaal één keer in de vier jaar zijn er verkiezingen voor de Tweede Kamer, waarbij nieuwe volksvertegenwoordiging wordt gekozen (Tweede Kamer, n.d.).

Deze verkiezingen kunnen ook wel bestempeld worden als *first-order elections*, waar de Provinciale Staten meer gezien kunnen worden als *second-order elections* (Carrubba & Timpone, 2005). Zoals hierboven beschreven voor de Provinciale Staten, ligt het opkomstpercentage voor *second order elections*, structureel lager dan bij *first order elections* (Söderlund, Wass & Blais, 2011, p.689; Williams et al., 1976, p.37). Dit betekent dat de Tweede Kamerverkiezingen voor kiezers een hogere prioriteit hebben, omdat zij meer belang voelen bij deze verkiezingen en de uitkomst hiervan (Clark & Rohrschneider, 2009, p.73). Doordat er in de eerste context wordt uitgegaan van *first-order elections* kan dit ook wel worden gezien als 'the most likely case'. In tegenstelling tot de Provinciale Statenverkiezingen hebben kiezers bij de Tweede Kamerverkiezingen meer het gevoel dat hun stem er toe doet (Clark & Rorschneider, 2009, p.73). Hierbij hebben ze dus ook meer belang bij het maken van een goede keuze en het kiezen van de beste optie. Het is dan ook aannemelijk dat deze kiezers eerder een gevoel van *choice overload* zullen ervaren (Iyengar & Lepper, 2000).

Afsluitend zijn empirische omstandigheden binnen deze case juist méér gunstig dan in de *least likely case*. Voor deze case werd gebruik gemaakt van het Nationaal Kiezersonderzoek (Aarts & Todosijevic, 2009; Stichting Kiezersonderzoek Nederland – SKON, Centraal Bureau voor de Statistiek – CBS, Kolk, Aarts & Tillie, 2010; Stichting Kiezersonderzoek Nederland – SKON, Centraal Bureau voor de Statistiek – CBS, Kolk, Tillie, Erkel, Velden & Damstra, 2012). Doordat dit onderzoek jaarlijks wordt uitgevoerd is het mogelijk om uitspraken te doen van longitudinaal karakter (DPES, n.d.a). Daarnaast is de data vanaf 1971 vergelijkbaar en opvraagbaar. Hiermee kunnen er lange termijn uitspraken worden gedaan over de Tweede Kamerverkiezingen (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p.99). Daarnaast wordt er gebruik gemaakt van representatieve steekproeven waardoor de steekproef vergelijkbaar is voor de kiesgerechtigde bevolking (DPES, n.d.a). Ook voor deze case worden in hoofdstuk 4 de de methodologische kenmerken van deze databron verder uitgewerkt.

3.2.3 Nederland als onderzocht land

Dit onderzoek is enkel uitgevoerd in Nederland. Er zijn drie redenen wat Nederland een geschikt land maakt om het effect van *choice overload* te onderzoeken.

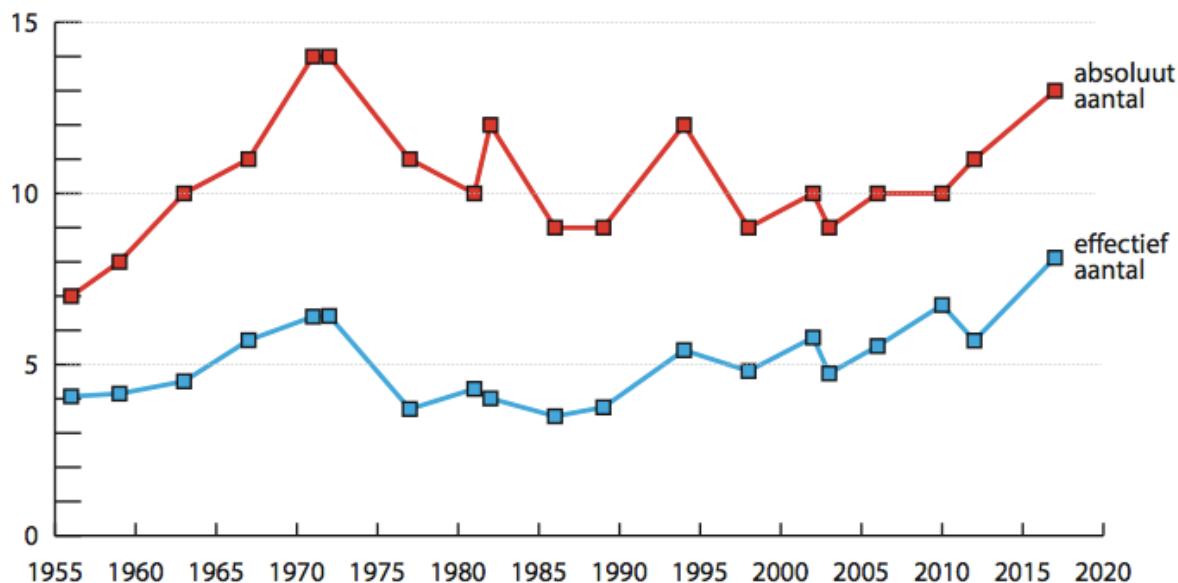
Allereerst is deze reden methodologisch van aard. Sinds 1971 is er rondom elke Tweede Kamerverkiezing een Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) georganiseerd (DPES, n.d.a). Zoals hierboven beschreven wordt hierbij gebruik gemaakt van representatieve steekproeven waardoor er met deze data uitspraken kunnen worden gedaan over de kiesgerechtigde bevolking. Hiermee vormt dit Nederlandse Kiezersonderzoek een betrouwbare en makkelijke databron. Daarbij deed het toeval zich voor dat in het jaar waarin dit onderzoek

werd uitgevoerd tegelijkertijd de Provinciale Statenverkiezingen plaatsvonden. Hiermee was het praktisch goed mogelijk om ook een zelfopgestelde online survey over deze verkiezingen af te nemen. Gekeken naar het korte tijdsbestek waarin en middelen waarmee het onderzoek uitgevoerd moest worden, vormde Nederland de beste optie gezien de oorsprong van de onderzoeker. Doordat er gebruik werd gemaakt van een gelegenheidssteekproef konden er in relatief korte tijd veel Nederlandse respondenten worden bereikt (de limitaties hiervan voor het onderzoek worden in de methodesectie en discussie verder uitgewerkt).

Als tweede reden is het van groot belang dat voor het onderzoeken van *choice overload* een land als uitgangssituatie wordt genomen waarin er veel politieke partijen zichzelf naast elkaar verkiesbaar kunnen stellen en dit aantal fluctueert. In Nederland is sinds de jaren zestig een flinke toename waarneembaar in het aantal deelnemende politieke partijen die zich verkiesbaar hebben gesteld voor de Tweede Kamer verkiezingen. In 1948 deden er maar 8 partijen mee, daarna is het aantal geleidelijk toegenomen. Het grootst aantal deelnemende partijen is 28. Dit record werd bereikt in 1971, 1981, 1986 en 2017. Bij de verkiezingen in 2002 deden er slechts 16 partijen mee. Dit was het minst deelnemende partijen sinds 1959 (PDC, n.d.). Naast dat deze aantal partijen in algemene zin groeien, is er tussentijds dus ook hoge fluctuatie zichtbaar in het aantal partijen. Figuur 6 biedt hierin een volledig overzicht van 1955 tot 2017. Zoals eerder beschreven zal in dit onderzoek worden gekeken naar het 'absoluut aantal politieke partijen'. De ontwikkeling in het aantal partijen (Figuur 6) maakt Nederland een geschikt om onderzoek te doen naar *choice overload*: er kan zowel een groot als minder groot (politiek) keuzeaanbod met elkaar worden vergeleken. Ook voor de Provinciale Statenverkiezingen was dit mogelijk doordat de provincies wisselden in de grootte van hun keuzeaanbod.

Figuur 6 Ontwikkeling aantal partijen in de Tweede Kamer (1956 – 2017) afkomstig uit het nationale kiezersonderzoek 2017 (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p.13).

Daarnaast is het in Nederland relatief makkelijk om een nieuwe politieke partij op te richten. Zo schrijft de Rijksoverheid (n.d.) hierover: 'Iedereen kan een politieke partij beginnen. Hiervoor hoeft u niet de Nederlandse nationaliteit te hebben en er is geen leeftijdsgrens'. Hierbij is het ook mogelijk om met een blanco lijst deel te nemen. Tot slot is er een relatief lage kiesdrempel in Nederland waardoor het ook een meer aantrekkelijk idee wordt om een nieuwe partij op te richten (Parlement.com, n.d.a). Zo is in Nederland de kiesdrempel 0,67 procent van het aantal stemmen (75 procent van de kiesdeler). In andere landen

binnen Europa ligt deze kiesdrempel vaak hoger. Zo hebben Duitsland en België een kiesdrempel van vijf procent en Zweden van 4 procent.

Echter is Nederland als land niet uniek in haar empirische omstandigheden. Dit vormt ook meteen de derde en laatste reden: de Nederlandse resultaten zijn goed generaliseerbaar naar andere landen. Vooral naar Europese democratieën. Zo is het in de meeste Europese democratieën eveneens mogelijk om zelf een politieke partij op te richten en kan dit aantal partijen fluctueren (Becker, 1999, p.9). Daarnaast is er in andere landen is eveneens sprake van een onderscheid in *first order* en *second order elections* (Söderland, Wass & Blais, 2011, p.291). Ofwel hier worden ook verschillende verkiezingen georganiseerd, waarbij kiezers kunnen verschillen in de mate waarin zij denken dat hun stem er toe zal doen (Clark & Rorschneider, 2009, p.73). Zo bleken kiezers voor de landen Portugal, Griekenland en Spanje ook hier de nationale (parlementaire of presidents) verkiezingen anders te beoordelen dan bijvoorbeeld de lokale verkiezingen (Idem, p.166).

4. Data en methode

In dit hoofdstuk wordt de onderzoeksmethode uiteengezet. Hierin zal respectievelijk de dataverzameling, de onderzochte populatie, de manier waarop de variabelen gemeten zijn en de data-analyse worden beschreven. Bij het beschrijven van de databronnen zal eveneens de betrouwbaarheid en validiteit worden toegelicht.

4.1 Data verzameling en procedure

Om de veronderstelde relatie tussen de onafhankelijke en afhankelijke variabelen te onderzoeken zijn er twee verschillende databronnen gebruikt.

Bij de *most likely case* is er gebruik gemaakt van data afkomstig uit het Nationaal Kiezers Onderzoek (Aarts & Todosijevic, 2009; Stichting Kiezersonderzoek Nederland – SKON, Centraal Bureau voor de Statistiek – CBS, Kolk, Aarts & Tillie, 2010; Stichting Kiezersonderzoek Nederland – SKON, Centraal Bureau voor de Statistiek – CBS, Kolk, Tillie, Erkel, Velden & Damstra, 2012). Omdat voor de Tweede Kamerverkiezingen al landelijke en vergelijkbare uitgebreide data rondom stemgedrag opvraagbaar was werd hierbij besloten geen nieuwe data te verzamelen, maar de bestaande data te gebruiken. Daarnaast moest er voor de Tweede Kamerverkiezingen data worden gebruikt die over meerdere verkiezingsjaren is gemeten, omdat de invloed van het aantal keuzeopties anders niet kon worden onderzocht. Het aantal verkiesbare partijen varieert namelijk enkel tussen de verkiezingsjaren.

Voor de *least likely case* is er zelf een online survey ontworpen en afgenomen via de tool Qualtrics. Hierbij werd er zelf een vragenlijst ontworpen, omdat er voor deze verkiezingen geen bestaande dataset voor handen was waarmee *choice overload* gemeten kon worden. Daarbij vonden de Provinciale Statenverkiezingen per toeval plaats tijdens het uitvoeren van dit onderzoek en was één meting genoeg om de invloed van het keuzeaanbod te onderzoeken, omdat de provincies onderling konden worden vergeleken. Het voordeel van deze *online survey*, vergeleken met de bestaande data van het NKO, is dat de variabelen uit het conceptuele model van deze studie (Figuur 5) direct geoperationaliseerd konden worden. Hierdoor kon de ervaring van *choice overload* nog adequater gemeten worden.

Tot slot werd eerder (hoofdstuk 3) beschreven dat er voor deze databronnen werd gekozen, omdat op deze manier het beste een *cross case design* kon worden ingericht waarin een *most likely case* wordt vergeleken met een *least likely case*. Hierbij zijn de empirische omstandigheden van het NKO dus het meest gunstig en die van de online survey het minst (Gerring, 2007).

4.1.1 Nationaal kiezersonderzoek

Sinds 1971 heeft rondom elke Tweede Kamerverkiezing een NKO plaatsgevonden (DPES, n.d.a). Het NKO heeft als doel om zoveel mogelijk relevante vragen te kunnen beantwoorden rondom de Tweede Kamerverkiezingen (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p.99). In de vraaggesprekken worden onder andere percepties van politieke verschijnselen, politieke gedragingen en andere kenmerken van de respondenten vastgesteld (CBS, n.d.). De kern van het NKO bestaat uit een survey-onderzoek rond de verkiezingen voor de Tweede Kamer onder de kiesgerechtigde bevolking in Nederland (DPES, n.d.a). Dit onderzoek wordt uitgevoerd in zogenaamde verschillende golven: de eerste golf vormt een meting zes weken voor de verkiezingen en de tweede golf een meting zes weken na de verkiezingen (Sociaal en Cultureel Planbureau, n.d.). De uitzonderingen hierbij zijn 1981 waarbij er drie golven waren en 1982, 2003 en 2012 waarbij er maar één golfmeting plaatsvond (CBS, n.d.; Sociaal en Cultureel Planbureau, n.d.).

Er is gekozen om deze data over te nemen uit het Nationaal Kiezersonderzoek omdat dit een representatieve steekproef is van de kiesgerechtigde Nederlandse bevolking van 1971 – 2017. De data afkomstig uit het Nationaal Kiezersonderzoek (Aarts & Todosijevic, 2009; Stichting Kiezersonderzoek Nederland – SKON, Centraal Bureau voor de Statistiek – CBS, Kolk, Aarts & Tillie, 2010; Stichting Kiezersonderzoek Nederland – SKON, Centraal Bureau voor de Statistiek – CBS, Kolk, Tillie, Erkel, Velden & Damstra, 2012) is vanaf 1971 opvraagbaar en vergelijkbaar. Dit een interessante periode in het licht van het *choice overload effect*. Vanaf begin jaren '70 steeg de veranderlijkheid van de verkiezingsuitslagen ten gevolge van de ontzuiling (van der Meer, 2017, p.30). Zoals in het theoretisch kader al is toegelicht, is uit de Nationale Kiezersonderzoeken tussen 1982 – 2017 gebleken dat kiezers steeds meer partijen meenemen in hun stemoverwegingen sinds de ontzuiling (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018). Het jaar 1971 kan dan ook worden gezien als een breuk met het verleden van verzuiling en de start van een periode waarin “de kiezer ‘echt’ is gaan kiezen”.

4.1.1.1 Geïncorporeerde datasets

De gebruikte data uit het NKO bevat resultaten van de Nederlandse Tweede Kamerverkiezingen van 1971, 1972, 1977, 1981, 1982, 1986, 1989, 1994, 1998, 2002, 2003, 2006, 2010, 2012. Deze NKO data (1971-2012) is verkregen via Data Archiving and Networked Services (DANS), een Nederlands Instituut voor digitale onderzoeksgegevens (DANS, n.d.). Deze dataset betreft een verzameling van jaarlijkse cross-sectionele studies. Elk verkiezingsjaar wordt er gebruik gemaakt van een nieuwe representatieve steekproef. Samen vormen zij dus een *time-series-cross-sectional* dataset (Beck & Katz, 1995). Dit betekent dat de studie het karakter heeft van een longitudinale studie, maar wel bij elke nieuwe meting een andere steekproef trekt. Doordat deze data op een vergelijkbare manier is verzameld over langere tijd heen, is het mogelijk om meer algemene uitspraken te doen.

Naast dat de datasets van het NKO 2010 en 2012 werden opgevraagd, werd er voor dit onderzoek ook toestemming gevraagd voor de NKO data 2017. Hierbij werd toestemming verkregen voor een beknopte versie van dit databestand, waardoor deze data niet bruikbaar werd geacht voor de voorgenomen longitudinale analyse. Het verkregen bestand bevatte te relevante weinig informatie om meegenomen te kunnen worden. Dit werd niet als nadelig beoordeeld voor het huidige onderzoek, omdat de focus binnen dit onderzoek ligt op het keuzeaanbod in aantal politieke partijen en de variatie hier tussen. Hierbij is het dus niet per se van belang dat de meest recente versie van het Nationale Kiezersonderzoek wordt gebruikt, omdat er naar de variatie in dit keuzeaanbod over langere tijd wordt gekeken. In 2017 was het voor kiezers mogelijk om uit 28 politieke partijen te kiezen (Parlement, n.d.c). Deze hoeveelheid aan partijen kwam eveneens voor in 1971 en 1986, waardoor 2017 geen unieke bijdrage zou leveren aan de variatie in dit keuzeaanbod.

Om te komen tot één dataset waarin alle verkiezingsjaren van 1971-2012 waren samengevoegd heb ik voor het huidige onderzoek zelf een nieuwe dataset gecreeërd. Hierbij was er nog geen dataset voorhanden waarin de NKO data van 1971 tot 2012 was gecombineerd. Hiervoor werd de geïntegreerde dataset van 1971-2006 samengevoegd met de afzonderlijke datasets voor het NKO van 2010 en 2012. Voor het combineren van deze datasets werd het programma IBM SPSS Statistics 25 gebruikt. Hiervoor werd de functie 'merge files' gebruikt. Alle data werd verkregen uit de originele datasets. Hieronder wordt een verdere toelichting gegeven op wat het samenvoegen van deze data voor de specifieke variabelen betekenden.

4.1.1.1 Selectie van de variabelen

Het geïntegreerde SPSS bestand waar de NKO onderzoeken van 1971 – 2006 (Aarts & Todosijevic, 2009; Stichting Kiezersonderzoek Nederland – SKON, Centraal Bureau voor de Statistiek – CBS, Kolk, Aarts &

Tillie, 2010) al in waren samengevoegd, vormde het startpunt van het combineren van alle data. Deze dataset is een combinatie van verschillende kernvariabelen afkomstig uit de Nationale Kiezersonderzoeken 1971, 1972, 1977, 1981, 1982, 1986, 1989, 1994, 1998, 2002, 2003 en 2006 (Todosijevic, Aarts & van der Kaap, 2010, p.7). Variabelen uit het NKO 2010 en 2012 werden hier aan toegevoegd.

Deze variabelen werden enkel geselecteerd en aan het geïntegreerde SPSS bestand toegevoegd indien ze relevant waren voor het meten van *choice overload* en ook waren onderzocht in de periode van 1971 – 2006. In bijlage 1 is te zien welke variabelen dit precies zijn en welke (eventuele) hercoderingen er uit zijn gevoerd om longitudinale analyses over de jaren 1971 – 2012 mogelijk te maken. Het NKO 2012 was in tegenstelling tot 2010 niet afgenomen in twee golven, maar enkel via één golfmeting. Hierbij werden enkel variabelen gemeten die *na* de verkiezingen konden worden uitgevraagd. Doordat er in het NKO 2012 maar sprake was van één golfmeting, kon voor niet alle variabelen data uit het NKO 2012 worden meegenomen.

4.1.2 Online survey

Voor de *least likely case* is voor dit onderzoek een eigen vragenlijst opgesteld waarbij respondenten werden gevraagd om deze eenmalig in te vullen. Dit onderzoek werd georganiseerd na de Provinciale Statenverkiezingen. Hierbij werd een tweede golf (na de verkiezingen) en eenmalige meting verricht. De Provinciale Statenverkiezingen vonden plaats op 20 maart 2019. De data voor dit onderzoek werd verzameld van 22 mei tot 12 juni 2019. De verkiezingen voor het Europees parlement vonden eveneens gedurende deze periode plaats, namelijk van 23 t/m 26 mei 2019. De verkiezingsdag vond in Nederland plaats op 23 mei. Omdat deze factor de data ongewenst zou kunnen beïnvloeden, werd meerdere keren dikgedrukt benadrukt in de vragenlijst dat er in het onderzoek werd teruggekeken naar de Provinciale Statenverkiezingen (een voorbeeld van de vragenlijst wordt getoond in bijlage 2). Daarnaast werd datum meegenomen als variabele om voor een mogelijk effect veroorzaakt door de Europese Verkiezingen te controleren. Zie hiervoor een meer uitgebreide beschrijving in paragraaf 4.3.4 over de controle variabelen.

De vragenlijst werd verspreid via *social media* kanalen (Facebook, Twitter en LinkedIn) en via het persoonlijke netwerk van de onderzoeker. Bij verspreiding van de vragenlijst werd tevens gevraagd of deze personen de vragenlijst ook weer konden doorsturen naar hun eigen netwerk. De vragenlijst is doelgericht naar zoveel mogelijk mensen uit de provincie Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Brabant gestuurd. Gekeken naar het netwerk van de onderzoeker waren dit de provincies waarbij in korte tijd het meest aantal respondenten konden worden geworven. Daarnaast is de vragenlijst rondgemaild naar de organisatie waarbinnen de onderzoeker tevens werkzaam is (provincie Noord-Brabant). Deze organisatie telt +/- 150 medewerkers en betreft een adviesbureau gericht op onderwijs. In elke oproep die is verspreid werd vermeld dat het onderzoek een vragenlijst betrof in het kader van een masterscriptie en dat deze vragenlijst terug keek naar de Provinciale Statenverkiezing.

Voorafgaand aan het onderzoek werd een pagina met praktische informatie getoond. Allereerst werd hierbij aangegeven dat respondenten enkel konden deelnemen indien zij 18 jaar of ouder waren en stemgerechtigd waren gedurende de Provinciale Statenverkiezingen 2019. Hierbij werd eveneens vermeld dat verder iedereen aan dit onderzoek kon deelnemen, ongeacht of er wel of geen stem was uitgebracht gedurende deze verkiezingen. Daarnaast werden respondenten op een algemene manier geïnformeerd over de aard van het onderzoek (onderzoek naar stemgedrag) zodat zij hierdoor niet beïnvloed zouden worden tijdens het invullen van de vragenlijst. Ook werd de verwachte duur (+/- 10 minuten) aangegeven. Tot slot werd er in dit voorscherm een toestemmingsverklaring opgenomen en aangegeven dat het onderzoek rekening houdt met de huidige privacywetgeving.

Nadat de respondenten hun toestemming hadden gegeven voor deelname aan het onderzoek kregen zij achtereenvolgens verschillende schermen getoond. Elk scherm begon met een inleiding waarin werd aangegeven wat voor vragen er gesteld werden. In het eerste scherm werd uitgevraagd voor welke provincie de respondenten stemgerechtigd waren en of zij een stem hadden uitgebracht. De respondenten kregen verschillende vragen, afhankelijk van het feit of zij wel of niet hadden gestemd gedurende Provinciale Statenverkiezingen. In bijlage 2 wordt de online survey met daarin alle vragen getoond. Om de vragenlijst overzichtelijk te houden werd de vragenlijst opgedeeld in verschillende blokken, die op verschillende pagina's werd getoond.

Over één vraag werd tijdens de eerste avond (22 mei) dat de online survey openstond, een fout gemeld. Dit betrof vraag 3: 'Op welke politieke partij heeft u een stem uitgebracht tijdens de Provinciale Statenverkiezingen' (zie bijlage 2). Hierbij werd de antwoordcategorie 'Partij voor de Vrijheid (PVV)' twee keer weergegeven en de partijoptie 'DENK' niet weergegeven. Na het melden van deze fout is dit meteen aangepast in de online survey. In de data was tot dat moment nog geen enkele respondent zichtbaar die de optie: 'Partij voor de Vrijheid (PVV)', 'DENK', of optie 'andere of provinciale partij' had aangegeven. Om deze reden en het feit dat dit een controlevraag betrof, wordt er vanuit gegaan dat deze fout weinig invloed heeft gehad op de uitkomsten van dit onderzoek.

Na afronding van de vragenlijst werden de respondenten bedankt voor hun deelname en werd het e-mailadres van de onderzoeker vermeld voor eventuele vragen of andere meldingen n.a.v. het onderzoek.

4.2 Onderzoekspopulatie

4.2.1 Nationaal Kiezersonderzoek

De steekproefomvang van het NKO verschilt per onderzoek maar betreft ten alle tijden een representatieve steekproef uit de kiesgerechtigde bevolking in Nederland (Sociaal en Cultureel Planbureau, n.d.). De doelpopulatie betreft personen van 18 jaar en ouder die het recht hebben om deel te nemen aan de Nederlandse Tweede Kamerverkiezingen. De onderzoekseenheid wordt hierbij dus gevormd door personen (CBS, n.d.). Al sinds 1971 maakt het NKO gebruik van een adressensteekproef, waarbij er per adres een persoon geselecteerd wordt (CBS, 2015). In Tabel 1 op de volgende pagina wordt een overzicht geboden van het aantal personen wat is benaderd en wat het responspercentage was per golf. Deze tabel is overgenomen uit het CBS (2015, p.22) rapport 'Nationaal Kiezersonderzoek 2006-2012'. Hierbij weergeeft de kolom 'bruto steekproef' het aantal personen dat in eerste instantie benaderd werd voor deelname aan het onderzoek. De kolom 'netto steekproef' verwijst naar het aantal personen dat uiteindelijk heeft deelgenomen aan de eerste- en/of tweede golfmeting.

Tabel 1 *Steekproeven en respons (CBS, 2015, p.22)*

Jaartal verkiezingen	Bruto steekproef		Netto steekproef	
	Absoluut	Percentage	eerste golf	tweede golf
1971	3330	2495	75	1980
1972	2237	1526	68	1036
1977	2742	1856	62	1434
1981	3326	2305	69	1620
1982	2472	1541	62	
1986	2772	1630	59	1356
1989	3808	1754	46	1506
1994	3816	1812	47	1527
1998	4207	2101	50	1816
2002	5791	1907	33	1574
2003	5791	1271	22	
2006	3920	2806	72	2521
2010	3943	2621	67	2247
2012	2710	1677	62	57

In het huidige onderzoek werden er in totaal 27119 onderzoekseenheden meegenomen in de analyse. In Tabel 2 wordt een volledig overzicht geboden in het aantal personen per verkiezingsjaar.

Tabel 2 *Aantal meegenomen respondenten*

Jaartal verkiezingen	<i>N</i>
1971	2495
1972	1526
1977	1856
1981	2305
1982	1541
1986	1630
1989	1754
1994	1812
1998	2101
2002	1907
2003	1271
2006	2623
2010	2621
2012	1677
Totaal	27119

4.2.2 Respondenten online vragenlijst

Binnen dit onderzoek werd er gebruik gemaakt van een gelegenheidssteekproef. Hiervoor is gekozen omdat er onvoldoende middelen (tijd en geld) voor handen waren om een representatieve steekproef te trekken. Hierbij werden respondenten geworven die gemakkelijk beschikbaar waren voor het onderzoek. Tevens betrof dit ook een doelgerichte steekproef, omdat het voor het onderzoek van belang was dat er genoeg respondenten (100 respondenten van ten minste twee provincies) deelnamen zodat deze data onderling vergeleken kon worden. Hiervoor is de vragenlijst, zoals eerder beschreven, vooral gestuurd naar mensen uit de provincie Utrecht, Noord-Brabant en Zuid-Holland. In totaal zijn 461 respondenten aan de vragenlijst begonnen. Uiteindelijk hebben 421 respondenten de vragenlijst afgerond. Dit is dus 91,3 procent van alle respondenten die aan de vragenlijst zijn gestart. In Tabel 3 worden alle kenmerken van de totale steekproef weergegeven. Deze resultaten zijn tevens afgezet tegen kenmerken van de kiesgerechtigde populatie om te

kunnen beoordelen in hoeverre deze kenmerken representatief zijn. In de opeenvolgende paragraaf worden deze kenmerken uitgebreid besproken.

Tabel 3 Kenmerken respondenten steekproef afgezet tegen de kiesgerechtigde populatie

	Steekproef		Kiesgerechtigde populatie		
	Totaal		Provincies Utrecht, Z-H & N-B		Totaal
	N	%	N	%	%
Geslacht	461		347		
Man	167	36.2	126	36.3	49
Vrouw	248	53.8	195	56.2	51
Beantwoord ik liever niet	6	1.3	4	1.2	
Missing	40	8.7	22	6.3	
Leeftijd ¹	461		347		
18 - 34	254	55.1	187	53.9	26
35 - 49	56	12.1	46	13.3	25
50 - 64	75	16.3	61	17.6	26
>65	27	5.9	23	6.6	22
Missing	49	10.6	30	8.6	
Opleidingsniveau	461		347		
Laag	8	1.7	6	1.7	23
Middelhoog	80	17.4	63	18.2	41
Hoog	325	70.5	248	71.5	35
'Anders', 'beantwoord ik liever niet' of 'weet ik niet'	8	1.7	8	2.3	
Missing	40	8.7	22	6.3	
Provincies stemgerechtigden	461				
Groningen	7	1.5			
Friesland	1	.2			
Overijssel	7	1.5			
Flevoland	1	.2			
Gelderland	34	7.4			
Utrecht	105	22.8			
Noord-Holland	45	9.8			
Zuid-Holland	108	23.4			
Zeeland	3	.7			
Noord-Brabant	134	29.1			
Limburg	6	1.3			
Missing	10	2.2			
Op welke partij gestemd	461		347		
CDA	13	2.8	10	2.9	11.1
CU	14	3.0	13	3.7	4.9
D66	65	14.1	54	15.6	7.8

¹ Om de weergave van opleidingsniveau overzichtelijk te maken zijn er subcategorieën samengesteld van de oorspronkelijke antwoordcategorieën. Hierbij is de standaardindeling van CBS (2016) aangehouden. Hierbij bestaat de categorie 'laag' uit: 'basisonderwijs', 'praktijkonderwijs', 'vmbo basis of kader' en 'vmbo GL

FvD	24	5.2	20	5.8	14.5
GL	118	25.6	77	22.2	10.8
PvdA	52	11.3	41	11.8	8.5
PvdD	20	4.3	11	3.2	4.4
PVV	3	.7	3	.9	6.9
50PLUS	1	.2	1	.3	3.2
SP	11	2.4	10	2.9	5.9
SGP	2	.4	2	.6	2.5
VVD	33	7.2	28	8.1	14.0
DENK	1	.2	1	.3	1.7
Provinciale partij of ander partij	3	.7	1	.3	3.9
Ik weet het niet	6	1.3	4	1.2	
Missing	95	20.6	71	20.5	
Gestemd	451		347		
Ja	376	81.6	283	81.6	56.2
Nee	75	16.3	64	18.4	
Ik weet het niet	10	2.2			
Aanhanger van één partij	461		347		
Ja	139	30.2	105	30.3	
Nee	264	57.3	209	60.2	
Ik weet het niet	19	4.1	12	3.5	
Missing	97	21.1	21	6.1	
Voor of na de EU verkiezingen ingevuld	461		347		
Voor	46	10.0	37	10.7	
Na	415	90.0	310	89.3	

4.2.2.1 Kenmerken respondenten

In totaal hebben er meer vrouwen ($N = 248$) dan mannen ($N = 167$) deelgenomen aan de vragenlijst. Dit zijn meer vrouwen dan mannen vergeleken met de kiesgerechtigde populatie (Ipsos, 2019). Hierin is de verdeling: 51% man en 49% vrouw. Qua opleidingsniveau was de steekproef veelal hoger opgeleid (70.5%). Hier tegenover gaf slechts 1,7% van de respondenten aan 'laagopgeleid' te zijn. Vergeleken met de kiesgerechtigde populatie blijkt dit eveneens geen realistische verdeling te zijn (Ipsos, 2019). Voor de kiesgerechtigde populatie is de verdeling in opleidingsniveau in percentages namelijk: 35% hoog-, 41% middelhoog- en 23% laag opgeleid (Ipsos, 2019, p.19).

De gemiddelde leeftijd van de respondenten lag op 36,61 jaar en het merendeel van de respondenten bevond zich in de leeftijdscategorie 18 – 34 ($N = 254$). Dit betekent dat de gebruikte onderzoekspopulatie vrij jong was in vergelijking tot de kiesgerechtigde populatie. Qua leeftijd zit 26% van de kiesgerechtigde populatie in de leeftijdscategorie van 18 - 34, 25% in de categorie 35-49, 26% in de categorie 50-64 en 22% in de categorie 65+. Tot slot gaf 81,6% van de onderzochte steekproef wel een stem te hebben uitgebracht voor de Provinciale Staten verkiezingen. Dit opkomstpercentage is erg hoog in vergelijking tot de kiesgerechtigde populatie. In totaal was hier een opkomst van 56,16% en gingen er voor gehele populatie dus net iets meer mensen stemmen dan niet stemmen (Kiesraad, 2019).

Concluderend kan er dus worden gesteld dat de steekproef niet helemaal representatief is. In vergelijking tot de algemene populatie is de getrokken steekproef meer hoog opgeleid, jonger, hebben zij vaker wel gestemd dan niet gestemd en is over algemeen meer links-progressief georiënteerd. De meerderheid heeft namelijk op GL, D66 of PvdA gestemd wat alledrie progressieve links-midden partijen zijn (Prodemos, n.d.).

Vermoedelijk heeft dit te maken met de manier waarop de respondenten zijn gezocht en het netwerk van de onderzoeker zelf hierbij vooral werd ingezet. Omdat de data van de Provinciale Statenverkiezingen onderdeel uitmaakt van de *least likely case*, en hierbij vooraf al werd voorzien dat de getrokken steekproef niet volledig representatief zou zijn, hoeft dit geen nadelige effecten voor het onderzoek te hebben.

Naast de kenmerken van de totale steekproef worden in Tabel 3 ook de kenmerken van de steekproef voor de provincie Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Brabant weergegeven. Deze provincies hadden alle drie een hoger respondentenaantal dan 100 personen, waardoor deze provincies onderling met elkaar vergeleken kunnen worden in de analyses. Doordat het responsaantal voor de overige provincies onder de 100 respondenten lag werden deze provincies buiten beschouwing gehouden in deze analyses. Gekeken voor de provincies Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Brabant was het merendeel van het respondenten eveneens vrouw ($N = 195$). Daarnaast was ook voor deze provincies het merendeel van de respondenten vrij jong en hoger opgeleid. 53,9 % van de respondenten viel in de leeftijdscategorie 18 – 34 en 71,5% was hoger opgeleid. De meest voorkomende partijen waar op is gestemd binnen de steekproef zijn specifiek voor deze provincies ook: GroenLinks (GL) (22,2%), Democraten 66 (D66) (15,6%) en vervolgens Partij van de Arbeid (PvdA) (11,8%). In Tabel 4 wordt tot slot nog een overzicht weergegeven voor de stemuitslag per provincie, waarmee deze resultaten vergeleken kunnen worden.

Tabel 4 *Stemuitslag Provinciale Statenverkiezingen (Kiesraad, 2019)*

	Provincie Utrecht	Provincie Zuid- Holland	Provincie Noord-Brabant
	%		
Op welke partij gestemd			
CDA	9.88	7.74	13.31
CU	7.29	5.57	
D66	9.45	8.53	8.78
FvD	11.60	17.43	14.45
GL	16.07	9.06	8.65
PvdA	7.30	7.82	6.40
PvdD	4.71	4.37	3.73
PVV	4.92	7.00	7.64
50PLUS	2.88	4.45	4.11
SP	3.88	4.12	9.19
SGP	3.54	3.90	
VVD	15.31	15.66	16.18
DENK	2.13	2.73	1.23
Provinciale partij of andere partij	1.06	1.63	1.89
Christenunie-SGP			1.92
Opkomst percentage	61.57	54.49	52.40

4.3 Meetinstrumenten

Binnen deze paragraaf wordt per databron apart besproken hoe alle variabelen afkomstig uit het conceptueel model (zie Figuur 5) in deze studie zijn geoperationaliseerd en gemeten. Voor het Nationaal Kiezersonderzoek wordt in Bijlage 1 ook een alomvattend overzicht getoond met daarin vermeld welke variabelen er in dit onderzoek uit de NKO data zijn gebruikt. In de opgevraagde NKO data werd Engels als voertaal aangehouden, dus binnen dit codeboek zijn veelal Engelse termen overgenomen. Echter, alle vragen werden in het Nederlands aan de respondenten gesteld.

In het overzicht uit Bijlage 1 is tevens te vinden met welke survey vraag en schaal deze variabelen werden gemeten. Daarbovenop geeft Bijlage 3 een nog meer gedetailleerd overzicht van deze operationalisaties. In deze bijlage wordt ook vermeld welke hercoderingen er zijn toegepast in SPSS ter voorbereiding op de analyses. Voor de online survey wordt dit overzicht eveneens gepresenteerd in Bijlage 4a en Bijlage 4b waar ook de hercoderingen uit SPSS in op werden genomen.

4.3.1.1 Centrale onafhankelijke variabele

Keuzeaanbod in politieke partijen

Zoals eerder in het theoretische kader en conceptuele model (Figuur 5) uiteen is gezet betreft 'politiek keuzeaanbod' de centrale onafhankelijke variabele. Hierbij werd in lijn met het conceptuele model van Chernev, Böckenholt en Goodman (2015, p.17) het keuzeaanbod gedefinieerd in 'het aantal aangeboden keuzeopties'. Deze keuzeopties zijn geoperationaliseerd in het aantal verkiesbare partijen.

Naast dat er bewust is gekozen om niet te kijken naar het Effectief Aantal Partijen, maar het aantal verkiesbare politieke partijen is er ook een bewuste afweging gemaakt tussen politieke partijen of kandidaten. Omdat eerder is gebleken dat er geen empirische ondersteuning is gevonden voor de invloed van persoonskenmerken van politieke leiders op de partijkeuze en de partijeffecten hierbij veel sterker zijn, wordt er uitgegaan van politieke partijen (Holmberg & Oscarsson, 2011; Andeweg & Thomassen, 2010, p.51).

Voor het NKO verschilt het aantal keuzeopties per verkiezingsjaar. Omdat het aantal verkiesbare partijen per verkiezingsjaar nog geen onderdeel uitmaakte van de bestaande NKO data werd deze variabele zelf voor alle jaren aangemaakt en ingevoerd (zie Bijlage 1) (Parlement.com, n.d.c).

Voor de online survey werd het politiek keuzeaanbod eveneens geoperationaliseerd in het aantal verkiesbare politieke partijen. Omdat de online survey maar één meting betrof en er dus geen vergelijking mogelijk was tussen meerdere jaren, en daarmee een verschillend politiek keuzeaanbod, werd hierbij gekeken naar het verschil in keuzeaanbod tussen provincies. Voor deze variabele werd het aantal verkiesbare partijen eveneens zelf ingevoerd als variabele (zie Bijlage 4a) (Kiesraad, 2019). Omdat het daadwerkelijk aantal keuzeopties kan verschillen van de perceptie hierover werd in de online survey als extra vraag gesteld: 'Hoe beoordeelt u de hoeveelheid in keuze waar tussen u kon kiezen?' (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.420). In de uiteindelijke analyses werd echter naar voorbeeld van Chernev, Böckenholt en Goodman (2015, p.17) vooral gekeken naar de invloed van het feitelijke aantal keuzeopties.

4.3.1.2 Moderatoren

Aantal partijen in de keuzeset

De inhoudelijke keuzeset werd in het theoretisch kader gedefinieerd als een klein aantal inhoudelijk verwante partijen die een reële kans maken op een stem van de kiezer (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p.36). Dit zijn dus partijen waarvoor kiezers enigszins vergelijkbare sympathie voor hebben (Idem, p.36).

Hiervoor werd in de NKO data gekeken naar de variabele die uitgevraagd werd voor 'stemkans' door: "Voor sommigen is het heel zeker dat zij altijd op dezelfde partij zullen stemmen. Anderen bekijken elke keer opnieuw aan welke partij zij hun stem geven. Ik noem u een aantal partijen. Wilt u voor elke partij aangeven hoe waarschijnlijk het is dat u er ooit op zult stemmen? Noemt u maar het cijfer dat van toepassing is. Als u een partij niet kent of het niet weet, zeg het gerust, we gaan dan verder met de volgende partij."

Per politieke partij kon de respondent een waarde van 1 t/m 10 toekennen, waarbij 1= Ik zal nooit op deze partij stemmen en 10= Ik zal zeker ooit op deze partij stemmen.

Voor de datasets 1971-2006 werd in SPSS geteld hoe vaak een politieke partij de waarde van 8 tot en met 10 kreeg toebedeeld (zie Bijlage 1). Dit waren dus de partijen die het dichtstbij de waarde 'ik zal zeker ooit op deze partij stemmen' kwamen. Hiermee werd een totaal beeld verkregen voor het aantal politieke partijen in de keuzeset. Voor 1971, 1972, 1977, 1981, 1982, 2010 en 2012 werd deze variabele niet gemeten (Todosijevic, Aarts & van der Kaap, 2010). Voor deze jaren kon dus geen data worden meegenomen in dit onderzoek voor deze specifieke variabele.

Er is binnen dit onderzoek bewust gekozen om de variabele 'of de respondent per partij kan aangeven hoe groot de kans is dat zij hier ooit op zullen stemmen' mee te nemen in plaats van de vergelijkbare variabele met de vraag: 'op welke partij de kiezer heeft overwogen te stemmen'. Hierbij werd het voorbeeld gevolgd van het rapport 'Aanhoudend Wisselvallig' over het Nationale Kiezeronderzoek 2017 waarbij specifiek werd gekeken naar de 'stemkans' voor het berekenen van de keuzeset.

In de eigen opgestelde online survey werd deze variabele gemeten door de vraag te stellen: "Hoeveel politieke partijen maakten een reële kans op uw stem tijdens het maken van een partijkeuze?" Hierbij konden de respondenten kiezen uit de antwoordopties: 'één partij', 'twee partijen', 'drie partijen', 'vier partijen', 'meer dan vier partijen', 'geen partijen' of 'ik weet het niet'. Deze vraag werd enkel aan de respondenten gesteld die eerder hadden aangegeven gestemd te hebben.

Vergelijkbaarheid keuzeopties

Hoe meer kiezers de keuzeopties als hoog vergelijkbaar zien, hoe eerder een *choice overload effect* lijkt op te treden (Chernev, Böckenholt & Goodman, 2015). Om de vergelijkbaarheid van de keuzeopties te meten is het dus belangrijk om in kaart te brengen in hoeverre de kiezer de verkiesbare politieke partijen als vergelijkbaar of weinig verschillend ziet. In de meta-analyse van Scheibehenne, Greifeneder en Todd (2010, p.419) wordt ook wel gesproken van 'hoog vergelijkbaar' indien de keuzeopties unieke kenmerken vertonen die complementair zijn aan elkaar. Om deze variabele te meten kan dus worden gekeken naar in hoe verre de respondent vindt dat de keuzeopties unieke kenmerken vertonen of van elkaar verschillen.

Echter, in de NKO data werd geen variabele gevonden die dit concept leek te meten of hierbij in de buurt kwam. Bij het analyseren van de data zal dus voor deze variabele enkel naar de data afkomstig uit de zelfopgestelde online survey worden gekeken.

In de eigen survey werd deze variabele gemeten door de vraag: 'U heeft aangegeven dat tijdens het maken van een keuze [invullen: twee, drie, vier of meer dan vier] partijen een reële kans maakten op uw stem voor de Provinciale Statenverkiezingen. In hoeverre vindt u deze politieke partijen van elkaar verschillen?'. Deze vraag konden de respondenten beantwoorden op een 5-punts Likert Scale, (waarbij 1=heel weinig en 5=heel veel). Deze vraag werd enkel aan de respondenten gesteld die aan hadden gegeven 'twee', 'drie', 'vier' of 'meer dan vier partijen' in hun keuzeset te hebben. Hierbij werd van tevoren ingevuld hoeveel partijen de respondenten hadden aangegeven in de keuzeset te hebben om de betrouwbaarheid te verhogen. Hiermee kon meer specifiek worden aangeduid dat het enkel om het verschil tussen de aangegeven hoeveelheid partijen in de keuzeset ging.

Als aanvulling werd er bij de niet stemmers ook doorgevraagd waarom zij niet gestemd hadden. Indien de niet stemmers aangaven dat de reden hiervoor was 'dat de partijen te veel op elkaar leken' kregen deze respondenten de volgende stelling voorgelegd: 'Ik vond het moeilijk om een keuze te maken omdat de politieke partijen waar tussen ik kon kiezen veel op elkaar lijken'. Deze stelling konden zijn beantwoorden met wederom een 5 punts Likert Scale (waarbij 1=volledig eens en 5=volledig mee oneens).

De moderator 'tijdsdruk' heeft betrekking op de mate waarin mensen zich gehaast voelen/de druk ervaren om snel een keuze te moeten maken (Chernev, Böckenholt & Goodman, 2015, p.24). Hierbij gaat het dus niet om de daadwerkelijke tijd die mensen krijgen om een keuze te maken, maar hoe zij deze tijd ervaren. Binnen dit onderzoek wordt dan ook verwacht dat late kiezers eerder een *choice overload* ervaren dan vroege kiezers, omdat zij meer tijdsdruk of haast voelen om tot hun keuze te komen. Vroege kiezers hebben tenslotte al een keuze gemaakt, waarbij late kiezers soms in het stemhokje nog het gevoel hebben dat zij tot een keuze moeten komen. In het theoretisch kader werden 'late kiezers' gedefinieerd als de kiezers die op de verkiezingsdag zelf of de laatste dagen hiervoor tot hun keuze kwamen (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p. 31).

Binnen de NKO data werd 'tijdsdruk' ofwel het zijn van een 'late kiezer' gemeten door te kijken naar de vraag wanneer iemand de keuze heeft gemaakt om (op een politieke partij) te stemmen. Deze specifieke vraag luidde: 'Wanneer heeft u besloten om [deze partij] te stemmen? Was dat op de DAG van de verkiezingen zelf, de laatste DAGEN voor de verkiezingen, de laatste WEKEN voor de verkiezingen, een paar MAANDEN van tevoren of wist u al LANGER dat u niet zou gaan stemmen?'. Hierbij werd eveneens de operationalisatie gevolgd van het rapport 'Aanhoudend Wisselvallig' over het Nationale Kiezersonderzoek 2017 (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p. 31), waarbij specifiek werd ingegaan op het begrip 'late kiezer' en het meten hiervan.

Deze vraag werd apart uitgevraagd voor wel- en niet stemmers, maar was bijna identiek aan elkaar. Het enige verschil was dat bij de niet-stemmers werd uitgevraagd wanneer duidelijk werd dat zij *niet* zouden gaan stemmen (zie Bijlage 1).

Voor de verkiezingsjaren '1971, 1972, 1981, 1982, 1989, 1994' werd de variabele 'Wanneer heeft u besloten op welke politieke partij u ging stemmen?' niet (consistent) uitgevraagd (Todosijevic, Aarts & van der Kaap, 2010). Deze jaren werden later in de analyse geëxcludeerd. Ook voor de vraag 'Wanneer duidelijk werd dat u niet zou gaan stemmen' werd niet over alle verkiezingsjaren (consistent). Deze variabele werd enkel consistent gemeten voor de jaren 1998, 2002, 2003, 2006 en 2010 (Todosijevic, Aarts & van der Kaap, 2010).

In de eigen online survey werd deze vragen rechtstreeks overgenomen uit het NKO om deze variabele te meten. Daarnaast werd er een extra vraag over deze variabele toegevoegd om te meten hoe gehaast mensen zich voelden bij het maken van een keuze. Zij kregen hierbij de volgende vraag getoond: 'In hoeverre had u het gevoel dat u op het laatste moment nog tot een stemkeuze moest komen?' die zij konden beantwoorden met een slider van 1 t/m 10 (1= heel weinig en 10=heel veel). Deze vraag werd enkel gesteld aan de respondenten die aangaven op de 'dag' of 'de laatste dagen' voor de verkiezingen nog tot een keuze moesten komen.

Kwaliteit

De mate waarin de keuzeopties als aantrekkelijk of van hoge kwaliteit worden ervaren heeft een modererend effect op *choice overload* (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.421). Indien de kiezers de politieke partijen van hoge kwaliteit achten zal *het choice overload effect* eerder optreden. In het licht van de politiek bestuurlijke context is kwaliteit moeilijker te meten dan in de consumentencontext. Om het begrip kwaliteit te operationaliseren werd in de consumentencontext bijvoorbeeld gebruik gemaakt van chocolaatjes als keuzeopties, waarbij van tevoren werd gevraagd hoe lekker het chocolaatje er uit zag of gebruik werd gemaakt van A en B merken (Iyengar & Lepper, 2000, p. 1000).

In politiek-bestuurlijke context is de kwaliteit van de politiek of het openbaar bestuur een meer abstract en lastig te meten begrip (Bovens & Wille, 2006). Het oordeel van burgers over de kwaliteit zou eerder te

maken hebben met algemeen maatschappelijke gevoelens van (on)behagen (Idem, p.53). Van Kampen, Van De Walle, Bouckaert en Madden (2004) stellen ook wel dat kwalitatief goede dienstverlening leidt tot een hoger gevoel van vertrouwen in de overheid.

Om de mate waarin de respondenten de beschikbare keuzeopties van hoge kwaliteit beoordelen te meten werd er naar de variabele '*external political efficacy score*' gekeken. In totaliteit meet deze variabele in hoeverre het politiek systeem responsief is aan de wensen van de burger vanuit de ogen van de kiezer en hoeveel vertrouwen de kiezer heeft in politieke partijen. Deze variabele werd samengesteld uit scores op verschillende stellingen (zie voor de precieze stellingen bijlage 1). Een voorbeeld van zo'n stelling is: 'Politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening'. Deze variabele werd in alle jaren van 1971-2012 gemeten (Todosijevic, Aarts & van der Kaap, 2010).

In de online survey werd deze variabele, om te voorkomen dat de respondenten overvraagd zouden worden en mogelijk tussentijds zouden stoppen, uitgevraagd met één soortgelijke vraag: 'Hoeveel vertrouwen heeft u in de politieke partijen die een reële kans maakten op uw stem?'. Deze vraag konden zij beantwoorden op een 5 puntsschaal (waarbij 1=zeer weinig en 5=zeer veel). Voor de analyse werd deze variabele omgepold.

4.3.1.3 Afhankelijke variabelen

Mate tevredenheid als afhankelijke variabele

Voor tevredenheid over de keuze zal worden gekeken naar de gerapporteerde tevredenheid van kiezers over hun gemaakte stemkeuze achteraf. Deze variabele kan worden gemeten door uit te vragen hoe tevreden kiezers zijn met hun uiteindelijke keuze en de mate van spijt die zij over deze keuze ervaren (Iyengar & Lepper, 2000, p. 1001). Er waren tenslotte een hoop andere keuzeopties die ook geschikt of misschien zelfs meer geschikt waren. Zoals eerder beschreven veroorzaakt dit dus een gevoel van spijt en ontevredenheid: er bestaat een kans dat je niet de best mogelijke optie hebt gekozen (Schwartz, 2004, p.86).

Binnen het NKO werd hiervoor naar de variabele '*General satisfaction with government*' gekeken die werd gemeten met de vraag: "Kunt u met behulp van het toonblad aangeven hoe tevreden of ontevreden u IN HET ALGEMEEN bent met wat de regering in de afgelopen 4 jaar heeft gedaan?". Deze variabele werd over alle jaren gemeten, behalve in 1982 (Todosijevic, Aarts & van der Kaap, 2010).

Binnen dit onderzoek wordt erkend dat het gebruik van deze variabele niet de ideale maat is om de tevredenheid over de uiteindelijke keuze te meten. Echter, komt deze variabele wel het meest dichtbij omdat dit een evaluatie vormt die achteraf wordt gemeten over tevredenheid over politieke partijen. De zwakte van deze operationalisatie vormt het feit dat er geen garantie is dat de politieke partij van keuze ook daadwerkelijk onderdeel heeft uitgemaakt van de regering en de meting niet specifiek ingaat op de tevredenheid over de gemaakte keuze.

In de eigen survey werd deze variabele gemeten door de vragen: 'Hoe tevreden bent u met de stemkeuze die u uiteindelijk heeft gemaakt op een schaal van 1 tot 10?' (waarbij 1= heel ontevreden en 10=heel tevreden) en 'Hoeveel spijt heeft u van de uiteindelijke stemkeuze die u heeft gemaakt op een schaal van 1 tot 10?' (waarbij 1= heel weinig spijt en 10=heel veel spijt). Deze schalen werden in de analyse samengevoegd tot één variabele waarmee de tevredenheid over de keuze werd gemeten.

In lijn met de operationalisatie van Greifeneder, Scheibehenne en Kleber (2010) werd in het verlengde van de vraag over spijt ook nog uitgevraagd of de respondent 'bij nader inzien de uiteindelijke stem liever op een andere partij had uitgebracht'. Hierbij kon de respondent antwoorden met 'ja', 'nee' en 'ik weet het niet'.

Mate van motivatie als afhankelijke variabele

Binnen dit onderzoek wordt de definitie van motivatie afkomstig uit de meta-analyse van Chernev, Böckenholt en Goodman (2015, p.421) gebruikt om deze variabele te meten. Chernev, Böckenholt en Goodman (2015) stellen dat het besluit om geen keuze te maken een gedragsuitkomst kan zijn voor het meten van een dalende motivatie.

Hiervoor werd in de NKO data gekeken naar de vragen die betrekking hebben 'het besluit om uiteindelijk niet te stemmen'. Hiervoor werd gekeken naar de variabele 'did (not) vote in [current] parliamentary elections'. Deze werd uitgevraagd door de variabele: 'Heeft u gestemd bij de Kamerverkiezingen van [datum huidige verkiezing]?'. Deze variabele werd voor alle jaren onderzocht (Todosijevic, Aarts & van der Kaap, 2010).

In de online survey werden deze vraag één op één overgenomen uit het NKO. Daarnaast werd hierbij extra uitgevraagd of de kiezers hebben overwogen niet te stemmen en wat de reden was dat kiezers overwogen niet te stemmen of niet hadden gestemd. Naast dat er volgens Chernev, Böckenholt en Goodman (2015, p.421) kan worden gekeken naar het besluit om geen keuze te maken, kan het ook interessant zijn om de overweging hierin mee te nemen.

Bij de beantwoording van deze vraag hadden de respondenten keuze uit vooropgestelde categorieën. Deze categorieën zijn overgenomen uit het rapport 'Aanhoudend wisselvallig' over de NKO 2017 (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p.44). Hierin wordt aangegeven dat er grofweg vier groepen aan redenen zijn waarom mensen niet stemmen:

1. Niet belangrijk/geen belangstelling
2. Praktische kwesties zoals verloren oproepen en vergeten machtigingen.
3. Stemmen heeft geen zin of geen effect
4. Niet kunnen kiezen omdat mensen onvoldoende verschil ziet tussen partijen/geen eindafweging kan maken.

4.3.1.4 Controlevariabelen*Geslacht, opleiding & leeftijd*

Zoals in het theoretisch kader gesteld zouden kiezers niet stemmen op basis van beleidsvoorkeuren of ideologie, maar op basis van wie ze zijn (Achen & Bartels, 2017, p.4). Deze groeptheorie portretteert kiezers als leden van sociale groepen met sociale identiteiten (Idem, p.16). Deze sociale identiteiten bepalen hoe mensen denken, wat zij denken en waar in het partijstelsel zij toebehoren. Hiermee is sociale identiteit cruciaal voor politieke loyaliteit en gedrag. Burgers kiezen voor de partij die het meest past bij 'mensen zoals ik' (Idem, p. 266). Dit pleit dus voor het meenemen van sociodemografische variabelen in kiezersonderzoek. Met deze reden werden zowel voor het NKO als voor de eigen survey 'geslacht', 'opleiding' en 'leeftijd' meegenomen als controlevariabelen.

Aanhanger politieke partij

Daarnaast werd voor beiden datasets de variabele 'aanhanger partij' meegenomen. Voor deze variabele werd uitgevraagd of 'de respondent zichzelf als aanhanger van een politieke partij beschouwd'. Dit is een relevant gegeven in het licht van *choice overload*, omdat voor aanhangers van een bepaalde politieke partij de keuze vaak vooraf al bepaald is omdat zij een vaste keuze hebben. Hierbij is het dus minder aannemelijk dat er een *choice overload effect* zou kunnen optreden.

Naast dat 'geslacht, opleiding & leeftijd' en de 'aanhanger politieke partij' interessant zijn om mee te nemen in het licht van stemgedrag zijn zij ook belangrijke controlevariabele voor 'politieke tevredenheid' en 'het besluit om een keuze te maken'. Zo blijken factoren als leeftijd, opleiding, maar ook politieke motivaties zoals zich verbonden voelen met een politieke partij van belang te zijn voor opkomstpercentages en de motivatie om een stem uit te brengen (Thomassen, van Ham & Andeweg, 2014, p.43).

Europese verkiezingen

Tot slot werd er voor de eigen online survey ook gecontroleerd voor het datum van invullen van het onderzoek. Dit met als reden dat deze vragenlijst zowel voor, als tijdens en na de Europese verkiezingen openstond. Mogelijk kan dit de resultaten beïnvloed hebben. Hiervoor werd een dummy variabele aangemaakt met voor en na de Europese verkiezingen (zie bijlage 4b).

4.4 Betrouwbaarheid en validiteit

4.4.1 Nationaal Kiezersonderzoek

Betrouwbaarheid en validiteit gaan over het maken van fouten in onderzoek (Korzilius, 2000, p.21). In survey onderzoek wordt meestal een gedeelte van de totale groep ondervraagd. Hoe meer mensen worden meegenomen, hoe meer aannemelijk dat de uitkomst overeenkomt met de situatie uit de totale groep (Idem, p.23). Hiermee wordt onderzoek dus ook meer betrouwbaar als er meer respondenten worden meegenomen in een onderzoek. In de huidige studie werd een totaal van 27119 respondenten meegenomen afkomstig uit het NKO onderzoek 1971-2012.

Deze NKO data betreffen een betrouwbare en valide bron, omdat er al sinds 1971 systematisch survey onderzoek wordt uitgevoerd naar het kiesgedrag van Nederlanders (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p.9). Dit kiezersonderzoek wordt jaarlijks vormgegeven door Stichting Kiezersonderzoek Nederland (SKON) (DPES, n.d.b). De organisatie van het NKO heeft geleid tot longitudinale data waarbij de schalen steeds opnieuw kunnen worden verbeterd op het gebied van betrouwbaarheid en validiteit (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p.9). De steekproefomvang van het NKO verschilt per onderzoek maar betreft ten alle tijden een representatieve steekproef uit de kiesgerechtigde bevolking in Nederland (Sociaal en Cultureel Planbureau, n.d.).

4.4.2 Online survey

Om de betrouwbaarheid en validiteit te garranderen werd er, zoals beschreven onder de paragraaf 'meetinstrumenten', zo veel mogelijk gebruik gemaakt van bestaande schalen afkomstig uit onderzoek naar *choice overload* of werden er vragen direct overgenomen uit het NKO.

Bij de online survey werd zelf een schaal gecreëerd voor de variabele 'tevredenheid'. Hierbij werd een index gecreëerd van de vragen: 'Hoe tevreden bent u met de stemkeuze die u uiteindelijk heeft gemaakt op een schaal van 1 tot 10?' (waarbij 1= heel ontevreden en 10=heel tevreden) en 'Hoeveel spijt heeft u van de uiteindelijke stemkeuze die u heeft gemaakt op een schaal van 1 tot 10?' (waarbij 1= heel weinig spijt en 10=heel veel spijt). Om beide variabelen te kunnen samenvoegen werd spijt omgepoold zodat deze waardes gelijk interpreteerbaar zijn aan tevredenheid. Hiervoor werd geen factoranalyse uitgevoerd, omdat al eerder uit Iyengar en Lepper (2000, p. 1001) is gebleken dat beide variabelen gebruikt kunnen worden om hetzelfde construct te meten. Om de betrouwbaarheid van deze schaal te garranderen werd er een correlatie- en betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd.

Voorafgaand aan de betrouwbaarheidsanalyse werd eerst de samenhang tussen beide variabelen onderzocht middels een correlatie analyse. Voor deze samenhang werd een correlatiecoëfficiënt van $r = 0.565$ gevonden. Dit kan worden beoordeeld als een middelmatige correlatie (Hinkle, Wiersma & Jurs,

2003). Ter controle werd Chronbach's alpha berekend en werd er een waarde van 0.683 ($N = 259$) gevonden. Over het algemeen wordt een schaal +/- 0.70 gezien als betrouwbaar. Deze schaal bleek dus net hoog genoeg te zijn om betrouwbaar te worden geacht (Idem, 2003).

5. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten weergegeven. Hierbij wordt eerst ingegaan op de statistische analyses die zijn uitgevoerd om tot deze resultaten te komen. Vervolgens worden de beschrijvende statistieken weergegeven van de gebruikte data. Deze beschrijvende statistieken worden vervolgd door de resultaten die zijn voortgekomen uit het toetsen van de hypothesen. Tot slot zijn er nog aanvullende analyses uitgevoerd om de resultaten die voortkwamen uit het toetsen van de hypothesen nog beter te kunnen duiden.

5.1 Analyse strategie

Om de hypothesen te toetsen zijn statistische analyses uitgevoerd met behulp van het programma IBM SPSS Statistics 25. Voordat er gestart kon worden met de uitvoer van de analyses zijn er voor zowel de NKO data als voor de online survey verschillende variabelen samengevoegd en hercodeerd. Bijlage 1 geeft inzage welke variabelen zijn samengevoegd uit het cumulatieve NKO bestand 1971 – 2006, NKO 2010 en NKO 2012. Hier wordt ook weergegeven welke hercoderingen er zijn toegepast om het samenvoegen van bovenstaande bestanden mogelijk te maken. Bijlage 3 en 4b kunnen geraadpleegd worden om te zien welke hercoderingen er zijn toegepast ter voorbereiding op de statistische analyses die werden uitgevoerd.

Allereerst werden de beschrijvende statistieken opgevraagd waarbij er werd gekeken naar de standaarddeviaties, gemiddeldes en minimale en maximale scores op de afhankelijke, onafhankelijke en modererende variabelen.

Om de hypothesen te toetsen werden er vervolgens verschillende multilevelanalyses uitgevoerd voor zowel de NKO data als voor de data verkregen uit de online survey. Hierbij werd gekozen voor het gebruik van multilevelanalyses, omdat de data uit het NKO genest is in tijd en de data van de online survey in provincies. Hierbij maakt ieder individu deel uit van een 'nest' (Aarts, Verhage, Veenvliet, Dolan & van der Sluis, 2014). Een illustratie hiervan is de provincie waarin iemand woont of het verkiezingsjaar waarin het NKO is uitgevoerd. Bij de analyse van dergelijke data is het van belang om gebruik te maken van een hiërarchisch of een zogenoemd multilevel model, omdat niet kan worden verondersteld dat de data onafhankelijk is. Dit betreft een belangrijke voorwaarde voor meer conventionele statistische methodes zoals de t-toets (Aarts, Verhage, Veenvliet, Dolan & van der Sluis, 2014, p.14). Bij geneste items zijn de observaties verkregen van dezelfde onderzoeksobjecten in plaats van verschillende objecten, waardoor deze observaties niet meer onafhankelijk zijn (Idem, p.16). Het gebruik van hiërarchische structuren of multilevelanalyses kan worden gezien als een 'oplossing' voor deze afhankelijkheid, waarmee hiervoor gecorrigeerd kan worden (Idem, p. 16).

Een ander 'probleem' betreft dat de data is gemeten op verschillende niveaus (Hox, Moerbeek & Van de Schoot, 2017, p.786). Zo bevat huidig onderzoek variabelen die informatie geven over het individu, bijvoorbeeld iemand zijn leeftijd, maar ook informatie op 'groepsniveau', bijvoorbeeld het aantal verkiesbare partijen per Tweede Kamerverkiezing of Provincie. Deze variabelen worden ook wel niveau-2 variabelen genoemd: zij geven informatie over de groepen of wel de 'nesten' (Verboon & Peels, 2014,p.7). Deze informatie heeft binnen de groepen waarin de data is gemeten dus altijd dezelfde waarde, maar varieert tussen de groepen (Idem, p.17). Met een multilevelanalyse wordt het mogelijk om deze verschillende niveaus te combineren (Hox, Moerbeek & Van de Schoot, 2017, p.786). Met behulp van een multilevelanalyse kunnen er niet alleen vergelijkingen worden gemaakt tussen individuen maar ook tussen deze 'nesten'. (Aarts, Verhage, Veenvliet, Dolan & van der Sluis, 2014; Verboon & Peels, 2014). Een multilevelanalyse kan ook wel worden gezien als een hiërarchisch systeem van regressievergelijkingen (Rooks, Selten, Raub & Tazelaar, 1997, p. 365): een regressievergelijking op het niveau van het nest (provincie of jaartal) en een vergelijking op respondentniveau.

Binnen huidig onderzoek werden twee soorten multilevelanalyses gebruikt: een multilevel lineaire regressieanalyse en een multilevel logistische regressieanalyse. Dit met als reden dat voor zowel de NKO dataset als voor de online survey er twee afhankelijke variabelen van een verschillend meetniveau werden getoetst. Hierbij betrof 'motivatie' een binaire variabele voor beide databronnen. Deze variabele werd met een multilevel logistische regressieanalyse onderzocht, omdat 'motivatie' op nominaal meetniveau is gemeten. De afhankelijke variabele 'tevredenheid' is voor beiden cases een continue variabele en werd getoetst middels een multilevel lineaire regressieanalyse. Hierbij werden de parameters van het model geschat via de maximum likelihood (ML) methode. Dit is de meest gangbare methode (in vergelijking tot 'restricted maximum likelihood'), omdat dit de meest accurate schattingen geeft (Hox, Moerbeek & Van de Schoot, 2017, p.787).

Bij een multilevelanalyse worden, net als bij een lineaire regressieanalyse, regressiecoëfficiënten geschat die het verband tussen variabelen weergeven (Verboon & Peels, 2014, p.6). Bij een multilevelanalyse wordt er rekening gehouden met de mogelijkheid dat deze effecten kunnen variëren over verschillende groepen binnen een onderzoekspopulatie. Dit worden ook wel 'random effecten' genoemd. Dit is tevens het belangrijke verschil tussen een multilevelanalyse en een lineaire regressieanalyse. Bij een regressieanalyse wordt er vanuit gegaan dat deze effecten voor de gehele steekproef vastliggen (ook wel 'fixed effecten' genoemd). De 'random effecten' kunnen we zien als extra variantie binnen het model (Idem, p.6). Voor het huidige onderzoek bevindt deze afwijking voor beide datasets zich in het intercept (b_0): voor elke groep verschilt het aantal politieke partijen in het keuzeaanbod. Voor beiden analyses werd daarom een onderscheid gemaakt in 'fixed factors' en 'random intercepts' (Bickel, 2007). Hierbij werd het voorbeeld gevolgd van onderzoek van Otjes (2019) waarbij eveneens data werd gebruikt uit meerjarig kiezersonderzoek uitgevoerd onder verschillende panels van respondenten. Alle voorspellers en controlevariabelen afkomstig uit de eerder gestelde hypothesen werden ingevoerd als 'fixed factors'. De 'random intercepts' werden meegenomen voor de variabiliteit tussen de jaren of provincies (Otjes, 2019, p.9), ofwel deze intercepten reflecteren het verschil wat veroorzaakt wordt doordat de metingen zijn afgenomen in verschillende jaartallen of provincies.

Voorafgaand aan deze analyses werden de assumpties waaraan de data moet voldoen om de genoemde analyses te kunnen uitvoeren getoetst. Voor de multilevel lineaire regressieanalyse gelden verschillende assumpties die vergelijkbaar zijn aan een lineaire regressieanalyse (Snijders & Boskens, 1999, p.120). Allereerst gelden er aannames voor lineariteit, normaliteit (de residuen gemeten op level 1 moeten normaal verdeeld zijn) en homoscedasticiteit (de variantie residuen gemeten op level 1 is constant). Tot slot geldt er een aanname van onafhankelijkheid, waarbij de observaties die op het hoogste level (groepsniveau) zijn gemeten onafhankelijk moeten zijn van elkaar (Idem, p.120). Voor de multilevel binaire logistische regressie gelden andere assumpties, omdat de afhankelijke variabele hierbij niet continu is maar dichotoom (Hox, Moerbeek & Van de Schoot, 2017, p.790). Hierbij gelden dus geen aannames voor normaliteit en homoscedasticiteit. Wel moeten de observaties ook hier (op het hoogste level) onafhankelijk van elkaar zijn. Aan deze assumpties werd voldaan.

5.2 Beschrijvende statistieken

In Tabel 5 en 6 worden de beschrijvende statistieken weergegeven voor zowel de data afkomstig uit de NKO onderzoeken als voor de online survey. Hierbij wordt respectievelijk het aantal observaties, de minimale en de maximale score, het gemiddelde en de standaarddeviatie weergegeven. Deze beschrijvende statistieken worden weergegeven voor alle afhankelijke, onafhankelijke en modererende variabelen. Hieronder wordt per case afzonderlijk besproken wat er opvalt binnen deze beschrijvende statistieken.

5.2.1 Nationaal Kiezers Onderzoek

Opvallend voor de NKO data (Tabel 5) is dat het gemiddelde van de afhankelijke variabele motivatie dichtbij 1 ($M= 0.91$) ligt en een relatief lage standaarddeviatie ($SD= 0.28$) heeft. Een lage standaarddeviatie duidt op weinig variantie. Omdat motivatie in dit onderzoek is gemeten door het besluit om te stemmen, betekent dit dat er relatief veel mensen 'ja' (=1) hebben aangegeven op de vraag of zij een stem hebben uitgebracht gedurende de Tweede Kamerverkiezingen. Ook voor de dummy variabele 'aantal partijen in de keuzeset' liggen het gemiddelde ($M=0.18$) en de standaarddeviatie ($SD=0.39$) relatief laag. Dit betekent dat het merendeel van de respondenten weinig partijen (tot en met 2) in hun keuzeset vergeleken met het aantal respondenten dat veel partijen in hun keuzeset (3 t/m 8) heeft. Het gemiddelde van de afhankelijke variabele tevredenheid scoort relatief hoog ($M= 2.97$) op een totale schaal van 1 tot 5. Dit laat dus zien dat mensen relatief tevreden zijn met de prestaties van de overheid.

Tabel 5 beschrijvende statistieken NKO data 1971 - 2012

	<i>N</i>	Minimaal	Maximaal	Gemiddelde	<i>SD</i>
Keuzeaanbod politieke partijen	27119	17	28	23.19	3.57
Dummy tijdsdruk wel gestemd	19701	0	1	0.24	0.43
Dummy tijdsdruk niet gestemd	1377	0	1	0.45	0.50
Dummy kwaliteit	25082	0	1	0.46	0.50
Dummy aantal partijen in keuzeset	10313	0	1	0.18	0.39
Motivatie	23455	0	1	0.91	0.28
Tevredenheid	23621	1	5	2.97	0.88

Om de analyses op een goede manier uit te kunnen voeren werden soms hercoderingen uitgevoerd zodat het juiste referentieniveau gehanteerd kon worden. Dit betreft het niveau waarmee de waarde van een variabele wordt vergeleken.

5.2.2 Online survey

Voor de online survey is eveneens een hoog gemiddelde ($M= 8.74$) waarneembaar voor de afhankelijke variabele tevredenheid. Hiermee zeggen alle respondenten (op een schaal van 1 tot 10) gemiddeld achteraf dus heel tevreden te zijn met hun gemaakte stemkeuze. Ook voor de afhankelijke variabele motivatie ligt het gemiddelde het meest dichtbij een waarde van 1 wat betekent dat het merendeel van de respondenten van de online survey het besluit heeft genomen om wél een stem uit te brengen. Daarnaast valt op dat het gemiddelde voor de dummy variabele 'aantal partijen in de keuzeset' beduidend hoger ligt dan bij de Tweede Kamerverkiezingen.

Tabel 6 beschrijvende statistieken online survey (Provincies Utrecht, Noord-Brabant en Zuid-Holland)

	<i>N</i>	Minimaal	Maximaal	Gemiddelde	<i>SD</i>
Keuzeaanbod politieke partijen	347	14	17	15.71	1.20
Dummy tijdsdruk wel gestemd	274	0	1	0.45	0.50
Dummy tijdsdruk niet gestemd	65	0	1	0.62	0.49
Dummy kwaliteit	243	0	1	0.46	0.50
Dummy aantal partijen in keuzeset	311	0	1	0.36	0.48
Dummy vergelijkbaarheid	243	0	1	0.65	0.48
Motivatie	347	0	1	0.82	0.39
Tevredenheid	267	1	10	8.74	1.22

Om de analyses op een goede manier uit te kunnen voeren werden soms hercoderingen uitgevoerd zodat het juiste referentieniveau gehanteerd kon worden. Dit betreft het niveau waarmee de waarde van een variabele wordt vergeleken.

Mogelijk is dit verschil in gemiddelde tussen de online survey en het NKO voor de dummyvariabele 'aantal partijen in de keuzeset' deels te verklaren door het moment waarop de online survey werd afgenomen. Uit het Rapport 'Aanhoudend Wisselvallig' blijkt eveneens door de jaren heen steeds meer partijen zijn mee gaan nemen in hun keuzeset (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p.14). Waar kiezers in de begin jaren '90

nog 2 politieke partijen in hun keuzeset hadden, steeg dit in 2017 naar een gemiddelde van 3,35. Dit verschil kan dus mogelijk worden verklaard doordat de online survey in 2019 is afgenomen en de NKO's in de tijdsperiode van 1971 – 2012. Tot slot valt op dat de range voor de Provinciale Statenverkiezingen een stuk lager lag dan voor de zojuist besproken Tweede Kamerverkiezingen (minimaal 14 en maximaal 17 politieke partijen).

5.3 Multilevelanalyses

Om de hypothesen te toetsen werden er meerdere multilevelanalyses uitgevoerd. Zoals eerder beschreven werd hierbij gebruik gemaakt van multilevel lineaire regressieanalyses en multilevel binaire logistische regressieanalyses. Hieronder worden de resultaten van het toetsen van de hypothesen per case besproken. Voor alle hypothesen werden de twee afhankelijke variabelen afzonderlijk van elkaar getoetst. Dit met als reden dat voor deze variabelen theoretisch geen samenhang werd verwacht en deze methodologisch niet tegelijkertijd meegenomen konden worden in de statistische analyses.

Per afhankelijke variabele (en per case) zijn steeds meerdere modellen geschat. Hierbij is steeds eerst een "leeg" model geschat, waarmee inzichtelijk wordt hoe groot de onverklaarde variantie tussen de verschillende verkiezingsjaren of provincies is (Otjes, 2019, p.14). Vervolgens werden controlevariabelen (model 2), de niveau-2 voorspeller keuzeaanbod (model 3) en de verschillende verwachte moderatoren afzonderlijk aan het model toegevoegd (opeenvolgende modellen). Voor de moderatie analyse (hypothesen 2 t/m 5) werd naar methode van Baron en Kenny (1986) elke moderator afzonderlijk in interactie met de centrale onafhankelijke variabele 'politiek keuzeaanbod' onderzocht. Om te beoordelen of een moderatie heeft plaatsgevonden, moet naar het significantniveau van het interactie-effect worden gekeken. Indien het interactie-effect significant is, kan de moderatie hypothese worden aangenomen. De continue variabelen werden voor alle modellen gecentreerd (Verboon & Peels, 2014).

5.3.1 Nationaal Kiezers Onderzoek

5.3.1.1 Motivatie als afhankelijke variabele

Allereerst werd er een multilevel logistische regressieanalyse uitgevoerd voor motivatie als afhankelijke variabele. Dit betreft een binaire variabele waarbij is gemeten of mensen wel of niet het besluit hebben genomen om een stem uit te brengen (zie voor meer informatie bijlage 3). Hierbij gaat een logistische regressie uit van kansverhoudingen, waarbij er voor de afhankelijke variabele werd berekend wat de kans is dat iemand niet gaat stemmen (Wong & Mason, 1985, p.513). Tabel 7 geeft de resultaten weer van de verschillende regressieanalyses die zijn uitgevoerd. Een "leeg" model (model 1), een model met alleen de controlevariabelen (model 2), een model waarbij tevens de centrale onafhankelijke variabele "politiek keuzeaanbod" aan toe is gevoegd (model 3) en tot slot modellen waarin ook de moderator "kwaliteit" (model 4) en de moderator "aantal partijen in de keuzeset" (model 5) werden meegenomen. Om hierbij het moderatie effect te onderzoeken, werden deze variabelen in interactie met de centrale onafhankelijke variabele "politiek keuzeaanbod" onderzocht.

Voor de moderator "vergelijkbaarheid" (hypothese 3) en "tijdsdruk" (hypothese 4) werden geen regressieanalyses uitgevoerd. Voor de variabele die tijdsdruk meette (=wanneer heb je besloten niet te gaan stemmen) werden gedurende de jaren heen verschillende inconsistenties ondervonden op de manier waarop deze variabele is gemeten. Deze variabele werd enkel consistent gemeten voor de jaren 1998, 2002, 2003, 2006 en 2010 (Todosijevic, Aarts & van der Kaap, 2010, p.87), waarbij 2003 en 2006 eerder uit de analyse waren geëxcludeerd wegens ontbrekende gegevens van de controlevariabelen. Hierdoor bleven er te weinig geldige waardes over om de variabele te kunnen includeren. In de voetnoten van Tabel 7 wordt een alomvattend overzicht geboden van de verkiezingsjaren die per model niet meegenomen konden worden wegens ontbrekende gegevens van variabelen.

Tabel 7 resultaten van de multilevel binaire logistische regressie analyse NKO data, waarbij de waarden staan voor de Log odds ratio en SD's

Model	1	2	3	4	5
Periode	1971-2012	1971-2012 ²	1971-2012 ²	1971-2012 ²	1971-2012 ²³
Afhankelijke variabele					
Stemmen=nee					
Keuzeaanbod politieke partijen	-	-	0.01 (0.03)	0.00 (0.03)	0.02 (0.05)
Dummy kwaliteit = hoog	-	-	-	-0.79 (0.07)***	-
Keuzeaanbod*dummy kwaliteit=hoog				0.02 (0.02)	-
Dummy aantal partijen in keuzeset=veel	-	-	-	-	-0.27 (0.17)
Keuzeaanbod*dummy aantal partijen=veel					0.07 (0.05)
Controlevariabelen					
Opleiding (=hoog)	-	-1.31*** (0.11)	-1.30*** (0.11)	-1.15*** (0.12)	-1.01*** (0.21)
Aanhanger partij (=ja)	-	-1.45*** (0.08)	-1.44*** (0.08)	-1.35*** (0.08)	-1.21*** (0.18)
Leeftijd	-	-0.01*** (0.00)	-0.01*** (0.00)	-0.01*** (0.00)	-0.01*** (0.00)
Gender (=vrouw)	-	-0.09 (0.06)	-0.09 (0.06)	-0.11 (0.06)	-0.17 (0.13)
Intercept	-2.43*** (0.11)	-1.82*** (0.11)	-1.81*** (0.12)	-1.55*** (0.12)	-2.41*** (0.20)
N jaren	14	10	10	10	4
N	23455	15862	15862	15857	5457
AIC	127304	90053	90100	91178	34076
Variantie van het random intercept	0.16** (0.07)	0.11 (0.06)	0.12 (0.07)	0.12 (0.07)	0.12 (0.14)

Opmerkingen

Hierbij staat 'Log odds ratio' voor het gewicht van het verband tussen twee gebeurtenissen en 'SD' voor de standaarddeviatie (Snijder & Bosker, 1999, p.98).

0.05 < **; < 0.01; *** < 0.00

Alle continue variabelen zijn gecentreerd

² Waarbij 1981, 1989, 2003 en 2006 werden geëxcludeerd wegens ontbrekende gegevens van aanhanger (1981 & 2003), leeftijd (1989) en opleiding (2003 & 2006).

³ Waarbij 1971, 1972, 1977, 1981, 1982, 2010 en 2012 werden geëxcludeerd wegens ontbrekende gegevens van 'de kans dat je ooit op ... partij stemt' waarmee de dummy variabele aantal partijen in de keuzeset werd berekend.

De eerste vraag die beantwoord moet worden is hoe het aantal politieke partijen (politiek keuzeaanbod) samenhangt met de motivatie om een keuze te maken. Zoals verwacht blijkt dit een positief verband te zijn: hoe hoger het aantal politieke partijen, hoe groter de kans dat iemand niet gaat stemmen. Echter, dit keuzeaanbod bleek geen significante voorspeller te zijn voor de kans dat iemand niet gaat stemmen. Alle controlevariabelen (model 2) met uitzondering van geslacht blijken daarentegen significante voorspellers voor de kans dat iemand niet gaat stemmen. Politiek keuzeaanbod lijkt hierbij geen extra variantie te verklaren, omdat het Akaike Information Criterium (AIC) lager is voor het model (2) zonder politiek keuzeaanbod als voorspeller dan met (model 3). Hoe lager de AIC waarde, hoe beter het model past voor het voorspellen van de afhankelijke variabele (Burnham & Anderson, 2004). Er werd binnen deze context dus geen steun gevonden voor de eerste hypothese dat het politieke keuzaanbod samenhangt met een verhoogde kans op demotivatie.

Qua moderatoren bleek de mate waarin een respondent de politieke partijen van hoge kwaliteit of betrouwbaar achtte van significante invloed te zijn op de stemkans (model 4). Hoe hoger de kwaliteit werd beoordeeld, hoe lager de kans dat iemand het besluit zou nemen om niet te gaan stemmen. Voor het interactie-effect van deze moderator werd in lijn met de hypothese (kiezers die de keuzeopties van hoge kwaliteit achten zullen eerder gedemotiveerd raken om te stemmen) een positief verband gevonden. Kiezers die de keuzeopties van een groot keuzeaanbod van hoge kwaliteit achten, hebben meer kans om niet te gaan stemmen (model 4). Dit interactie-effect vormde echter geen significante voorspeller voor deze stemkans.

Voor "het aantal partijen in de keuzeset" als voorspeller bleek eveneens: hoe hoger dit aantal partijen, hoe lager de kans dat iemand het besluit neemt om niet te gaan stemmen (model 5). Dit verband bleek echter niet significant, net zoals het interactie-effect tussen "het aantal partijen in de keuzeset", keuzeaanbod en de kans om niet te stemmen.

De random intercepten reflecteren de mate van onverklaarde variantie tussen de verschillende jaren (Otjes, 2019, p.14). Hoe kleiner, hoe beter de variabelen uit het model deze verschillen kunnen verklaren. Door het toevoegen van de controlevariabelen blijkt deze variantie niet langer significant.

5.3.1.2 Tevredenheid als afhankelijke variabele

Daarnaast werd er met de data afkomstig uit het NKO een multilevel lineaire regressie analyse uitgevoerd met tevredenheid als afhankelijke variabele. Dit betreft een continue variabele waarbij is gemeten in hoeverre mensen over het algemeen tevreden zijn met de overheid (zie voor meer informatie ook bijlage 3). Tabel 8 geeft de resultaten weer van de verschillende regressieanalyses die uitgevoerd zijn om deze tevredenheid te voorspellen. Hierbij is opnieuw eerst een leeg model geschat (model 1), waarna de controlevariabelen (model 2), de centrale onafhankelijke variabele "politiek keuzeaanbod" (model 3) en de moderatoren: "kwaliteit" (model 4), "aantal partijen in de keuzeset" (model 5) en "tijdsdruk" (model 6) werden toegevoegd.

Voor de moderator tijdsdruk werd een andere variabele gebruikt voor de afhankelijke variabele 'motivatie' dan in bovenstaande analyse. Voor de multilevel lineaire regressie analyse die werd uitgevoerd met 'tevredenheid' als afhankelijke variabele werd namelijk gekeken naar 'wanneer de respondent heeft besloten een stem uit te gaan brengen' (in plaats van wanneer besloten geen stem uit te brengen). Binnen deze analyse ging het namelijk om hoe tevreden de respondent is met de stem die hij *wel* heeft uitgebracht. Binnen deze variabele werden opnieuw inconsistenties ondervonden in de manier waarop deze variabele is gemeten, maar bleven er genoeg geldige cases over om de variabele te kunnen includeren in de analyse (Todosijevic, Aarts & van der Kaap, 2010, p.73).

Tabel 8 resultaten van de multilevel lineaire regressie analyse NKO data, waarbij de waardes staan voor de bèta coëfficiënten en SD's

Model	1	2	3	4	5	6
Periode	1971-2012 ⁴	1971-2012 ⁴⁵	1971-2012 ⁴⁵	1971-2012 ⁴⁵	1971-2012 ⁴⁵⁶	1971-2012 ⁴⁵⁷
Afhankelijke variabele= Mate van tevredenheid						
Keuzeaanbod politieke partijen	-	-	-0.00 (0.02)	-0.02 (0.02)	0.01 (0.02)	-0.03 (0.05)
Dummy kwaliteit= hoog	-	-	-	-0.25*** (0.01)	-	-
Keuzeaanbod*dummy kwaliteit=hoog				0.01** (0.00)	-	
Dummy aantal partijen in keuzeset = veel	-	-	-	-	-0.08 (0.03)	-
Keuzeaanbod*dummy aantal partijen=veel					0.01 (0.01)	
Dummy tijdsdruk=hoog	-	-	-	-	-	0.07 (0.05)
Keuzeaanbod*dummy tijdsdruk=hoog						0.01 (0.01)
Controlevariabelen						
Opleiding (=hoog)	-	-0.02 (0.02)	0.01 (0.01)	0.03 (0.02)	-0.02 (0.03)	-0.03 (0.02)
Aanhanger (=ja)	-	-0.08*** (0.01)	-0.08*** (0.01)	-0.04*** (0.01)	-0.07*** (0.02)	-0.03 (0.02)
Leeftijd	-	0.00 (0.00)	0.00 (0.00)	-0.00*** (0.00)	0.00 (0.00)	0.00** (0.00)
Gender= vrouw		0.01 (0.01)	0.00 (0.01)	0.00 (0.01)	0.07*** (0.02)	0.05** (0.21)
Intercept	2.97*** (0.07)	2.92*** (0.07)	2.91*** (0.07)	3.01** (0.07)	2.90*** (0.09)	2.82** (0.19)
N jaren	13	9	9	9	4	4
N	23621	15494	15494	14039	5396	6195
AIC	59665	37814	37816	33871	13248	15003

⁴ Waarbij 1982 werd geëxcludeerd wegens het ontbreken van gegevens van de afhankelijke variabele 'general satisfaction with government' voor dit onderzoek.

⁵ Waarbij 1981, 1989, 2003 en 2006 werden geëxcludeerd wegens ontbrekende gegevens van aanhanger (1981 & 2003), leeftijd (1989) en opleiding (2003 & 2006).

⁶ Waarbij 1971, 1972, 1977, 1981, 1982, 2010 en 2012 werden geëxcludeerd wegens ontbrekende gegevens van 'de kans dat je ooit op ... partij stemt' waarmee de dummy variabele aantal partijen in de keuzeset werd berekend.

⁷ Waarbij 1971, 1972, 1981, 1982, 1989, 1994 werden geëxcludeerd wegens ontbrekende gegevens van 'Wanneer heeft u besloten op welke politieke partij u ging stemmen?' waarmee de dummy variabele tijdsdruk is berekend.

Variantie van het random intercept	0.06** (0.02)	0.04** (0.02)	0.04** (0.02)	0.04** (0.02)	0.03 (0.02)	0.04 (0.03)
---------------------------------------	------------------	------------------	------------------	------------------	----------------	----------------

Opmerkingen

Hierbij staat SD voor de standaarddeviatie

0.05 < ** < 0.01 *** < 0.00

Alle continue variabelen zijn gecentreerd

Ook de afhankelijke variabele “tevredenheid” werd voor alle modellen, op model 5 na, een negatief verband gevonden in het NKO: hoe hoger het keuzeaanbod, hoe lager de mate van de algehele tevredenheid over de overheid. Echter, dit verband bleek niet significant. Gekeken naar het AIC blijkt het model met de controlevariabelen (model 2) even goed te passen als het model waar ook politiek keuzeaanbod aan toegevoegd is (model 3). Hierbij vormt het toevoegen van politiek keuzeaanbod dus niet per se een meerwaarde of een betere ‘fit’. Ook voor tevredenheid werd dus geen steun gevonden voor de eerste hypothese binnen de context van de Tweede Kamerverkiezingen. Of iemand wel of geen aanhanger is van een politieke partij bleek voor bijna alle modellen wél een significante voorspeller voor de tevredenheid: het aanhangen van een politieke partij hangt samen met een lagere mate van tevredenheid.

Gekeken naar de moderatoren wordt er voor “kwaliteit” een significant interactie-effect gevonden (model 4). Dit effect is echter van andere richting dan verwacht: kiezers die de keuzeopties van een groot keuzeaanbod van hoge kwaliteit achten, zullen eerder een hogere tevredenheid ervaren. Van tevoren werd daarentegen theoretisch verwacht dat bij kiezers die de keuzeopties van een hoge kwaliteit achten eerder een *choice overload* zou optreden en zij dus ook een lagere mate (i.p.v. hogere mate) tevredenheid ervaren. Daarnaast blijkt “kwaliteit” op zichzelf ook een significante voorspeller voor tevredenheid (model 4). Hierbij werd een negatief verband gevonden tussen “kwaliteit” en “tevredenheid”. Een belangrijke kanttekening hierbij is dat in deze studie niet direct de tevredenheid over de gemaakte keuze werd gemeten, maar de algemene tevredenheid over de overheid. Dit verband kan dus geïnterpreteerd worden dat als mensen de politiek van hoge kwaliteit achten, zij minder tevreden zijn over de overheid. Dit kan mogelijk worden verklaard doordat deze kiezers ook kritischer zijn op het beleid wat wordt gevoerd (Morrell, 2005, p.51).

Voor de hypothesen met betrekking tot de moderator “tijdsdruk” en “het aantal partijen in de keuzeset” werden geen significante effecten gevonden. In deze hypothesen werd gesteld dat late kiezers (tijdsdruk) en kiezers die veel partijen meenemen in hun keuzeset (het aantal partijen in de keuzeset) werd verwacht dat zij ook een lagere mate van tevredenheid over hun keuze zullen ervaren. Beiden interactie-effecten (model 5 & 6) bleken echter niet significant waardoor er geen empirische steun werd gevonden voor deze verwachting.

5.3.2 Online survey

5.3.2.1 Motivatie als afhankelijke variabele

Voor de data afkomstig uit de online survey werd er opnieuw multilevel binaire logistische regressie uitgevoerd voor motivatie als afhankelijke variabele. Ook voor deze context is motivatie gemeten als binaire variabele waarbij is gekeken of mensen wel of niet het besluit hebben genomen om een stem uit te brengen (zie voor meer informatie ook bijlage 3). Tabel 9 geeft de resultaten weer van de verschillende regressie analyses die zijn uitgevoerd waarbij eveneens de kans werd berekend dat iemand niet gaat stemmen. In deze tabel wordt getoond: een “leeg” model (model 1), een model met alleen de controlevariabelen (model 2), een model waarbij tevens de centrale onafhankelijke variabele “politiek keuzeaanbod” aan toe is gevoegd (model 3) en tot slot modellen waarin ook de moderator “kwaliteit” (model 4), de moderator “aantal partijen in de keuzeset” (model 5) en de moderator “vergelijkbaarheid” (model 6) werden meegenomen.

Voor deze moderatoren werd opnieuw een interactie-effect met de centrale onafhankelijke variabele 'keuzeaanbod politieke partijen' gerapporteerd. Voor de moderator "tijdsdruk" (hypothese 4) werd ook voor de online survey geen regressie analyse uitgevoerd. Dit met als reden dat de vraag die tijdsdruk meette (=wanneer heb je besloten niet te gaan stemmen) door te weinig respondenten was ingevuld (een totaal van $N=55$ voor alle drie provincies) waardoor deze niet meegenomen kon worden in de analyses.

Tabel 9 resultaten van de multilevel binaire regressie analyse online survey data, waarbij de waardes staan voor de Log odds ratio en SD's

Model	1	2	3	4	5	6
Afhankelijke variabele						
Stemmen=nee						
Keuzeaanbod politieke partijen	-	-	0.06 (0.56)	1.39 (0.78)	0.31 (0.66)	3.09** (1.22)
Dummy kwaliteit=hoog Keuzeaanbod * dummy kwaliteit=hoog	-	-	-	0.53 (0.65) -0.84 (0.68)	-	-
Dummy aantal partijen in de keuzeset Keuzeaanbod * dummy aantal partijen=hoog	-	-	-	-	-0.62 (0.60) 1.45** (0.71)	-
Dummy vergelijkbaarheid Keuzeaanbod * dummy vergelijkbaarheid	-	-	-	-	-	2.06 (1.07) -2.52** (1.07)
Controlevariabelen						
Opleiding = hoog	-	-0.35 (0.38)	-0.36 (0.38)	-0.34 (0.52)	-0.12 (0.44)	-0.25 (0.53)
Aanhanger politieke partij= ja	-	-1.30*** (0.47)	-1.30*** (0.47)	-1.12 (0.68)	-1.07** (0.50)	-0.91 (0.69)
Leeftijd	-	-0.00 (0.01)	-0.00 (0.01)	0.02 (0.02)	0.00 (0.01)	0.01 (0.02)
Gender=vrouw		0.22 (0.34)	0.23 (0.35)	0.41 (0.47)	0.28 (0.39)	0.46 (0.48)
Voor of na de EU verkiezingen ingevuld= Na	-	-0.07 (0.49)	-0.07 (0.49)	0.59 (0.82)	0.07 (0.64)	0.54 (0.84)
Intercept	-1.80*** (0.65)	-1.44 (0.84)	-1.46 (0.84)	-3.10** (1.15)	-2.06** (1.00)	-4.80*** (1.61)
N provincies	3	3	3	3	3	3
N	347	298	298	223	282	223
AIC	1725	1616	1650	1282	1611	1419

Variantie van het random intercept	1.17 (1.27)	1.22 (1.40)	1.24 (1.87)	1.04 (1.76)	1.25 (1.96)	1.73 (2.75)
------------------------------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------

Opmerkingen

Hierbij staat 'Log odds ratio' voor het gewicht van het verband tussen twee gebeurtenissen en 'SD' voor de standaarddeviatie (Snijder & Bosker, 1999, p.98).

0.05 < **; < 0.01; *** < 0.00

Alle continue variabelen zijn gecentreerd

Voor de eerste hypothese wordt in de context van de Provinciale Statenverkiezingen de verwachte richting gevonden voor het verband tussen het politiek keuzeaanbod en motivatie: hoe groter het politiek keuzeaanbod, hoe hoger de kans dat iemand gedemotiveerd raakt of wel het besluit neemt om niet te gaan stemmen (model 3). Dit is in lijn met de hypothese waarin werd verwacht dat een groot politiek keuzeaanbod samenhangt met de demotivatie om een keuze te maken. Dit verband werd echter alleen als significant bevonden in model 6. Daarentegen blijkt "aanhanger van een politieke partij" opnieuw voor de meeste modellen een significante voorspeller (model 2, 3 & 5). Indien iemand een aanhanger is van een partij neemt de kans af dat iemand het besluit neemt om niet te gaan stemmen, ofwel indien iemand een aanhanger is van een politieke partij, is de kans groter dat iemand wél gaat stemmen gedurende Provinciale Statenverkiezingen.

Gekeken naar de hypothesen met betrekking tot de moderatoren werden significante verbanden gevonden voor "aantal partijen in de keuzeset" en "vergelijkbaarheid". Voor de moderator "aantal partijen in de keuzeset" blijkt dit effect in lijn der verwachting: kiezers met veel partijen in hun keuzeset bij provincies met een hoog keuzeaanbod, zullen eerder het besluit nemen om niet te gaan stemmen dan kiezers met weinig partijen in hun keuzeset (model 5). De hypothese die hierbij hoort is: "Kiezers met veel partijen in hun keuzeset zullen eerder gedemotiveerd raken dan kiezers met weinig partijen in hun keuzeset".

Voor de moderator "vergelijkbaarheid" van de keuzeopties werd een tegenovergestelde richting gevonden dan verwacht (model 6). Deze hypothese luidde namelijk: "Kiezers die de keuzeopties als hoog vergelijkbaar zien zullen eerder gedemotiveerd raken om te kiezen dan kiezers die deze keuzeopties als laag vergelijkbaar zien". Uit de resultaten bleek echter dat voor de kiezers de keuzeopties als hoog vergelijkbaar zien de kans afneemt dat zij gedemotiveerd worden of niet gaan stemmen.

Doordat het onderzoek werd afgenomen tijdens een andere politieke verkiezing dan het onderwerp van onderzoek, namelijk de Europese verkiezingen, werd verwacht dat dit mogelijk van invloed zou zijn op de uiteindelijke resultaten. Daarom werd er een dummy variabele "voor en na de EU verkiezingen" aangemaakt, waarmee onderscheid werd gemaakt in het moment van invullen. Deze variabele bleek echter geen significante voorspeller voor de afhankelijke variabele, waaruit afgeleid kan worden dat het moment van invullen (voor of na de Europese Verkiezingen) niet direct invloed heeft gehad op de resultaten.

5.3.2.2 Tevredenheid als afhankelijke variabele

Tot slot werd er voor de data afkomstig uit de online survey een multilevel lineaire regressieanalyse uitgevoerd met tevredenheid als afhankelijke variabele. Deze variabele werd in de online survey opnieuw gemeten als continue variabele (zie voor meer informatie Bijlage 3). In Tabel 10 worden de resultaten van de regressieanalyses getoond. Deze tabel toont opnieuw een leeg model (model 1), een model met daarin enkel de controlevariabelen (model 2), een model met daaraan de centrale onafhankelijke variabele "politiek keuzeaanbod" toegevoegd (model 3) en de moderatoren "kwaliteit" (model 4), "aantal partijen in de keuzeset" (model 5), "vergelijkbaarheid" (model 6) en "tijdsdruk" (model 7). Binnen deze analyse was het wel mogelijk om tijdsdruk mee te nemen in de analyse, omdat deze variabele ook in de online survey enkel werd

gemeten voor de groep respondenten die wél een stem uit hadden gebracht (wanneer heeft u besloten op wie u ging stemmen) en deze groep wel groot genoeg bleek ($N = 245$).

Tabel 10 Resultaten van de multilevel lineaire regressie analyse online survey data, waarbij de waardes staan voor de bèta coëfficiënten en SD's

Model	1	2	3	4	5	6	7
Afhankelijke variabele							
Mate van tevredenheid							
Keuzeaanbod politieke partijen	-	-	-0.04 (0.06)	-0.13 (0.09)	-0.04 (0.07)	-0.17 (0.15)	0.04 (0.08)
Dummy kwaliteit=hoog	-	-	-	0.74*** (0.17)	-	-	-
Keuzeaanbod * dummy kwaliteit=hoog				0.15 (0.13)			
Dummy aantal partijen in de keuzeset	-	-	-	-	-0.48*** (0.16)	-	-
Keuzeaanbod * dummy aantal partijen=hoog					-0.02 (0.12)		
Dummy vergelijkbaarheid =hoog	-	-	-	-	-	0.38 (0.19)	-
Keuzeaanbod * dummy vergelijkbaarheid=hoog						0.14 (0.15)	
Dummy tijdsdruk	-	-	-	-	-	-	0.67*** (0.17)
Keuzeaanbod*dummy tijdsdruk=laat							-0.19 (0.11)
Controlevariabelen							
Opleiding = hoog	-	0.07 (0.19)	0.07 (0.19)	0.02 (0.30)	0.06 (0.19)	0.06 (0.22)	0.01 (0.18)
Aanhanger politieke partij= ja	-	0.90*** (0.15)	0.90*** (0.15)	0.48** (0.19)	0.77*** (0.16)	0.62*** (0.20)	0.62*** (0.17)
Leeftijd	-	-0.01 (0.00)	-0.01 (0.00)	-0.01 (0.01)	-0.01 (0.00)	-0.01 (0.01)	-0.01** 0.00
Gender= vrouw	-	0.33** (0.15)	0.33** (0.15)	0.39** (0.17)	0.30** (0.15)	0.32 (0.18)	0.43*** 0.15
Voor of na de EU verkiezingen ingevuld= Na	-	0.28 (0.23)	0.28 (0.23)	0.10 (0.26)	0.32 (0.23)	0.27 (0.27)	0.38 (0.23)
Intercept	8.73*** (0.10)	7.87*** (0.27)	7.87*** (0.27)	7.71** (0.30)	8.10*** (0.27)	7.63*** (0.33)	8.17*** (0.28)
N provincies	3	3	3	3	3	3	3
N	267	247	247	196	243	196	245

AIC	866	783	785	635	767	649	763
Variantie van het random intercept	0.01 (0.02)	0.00 (0.00)	0.00 (0.00)	0.00 (0.00)	0.00 (0.00)	0.00 (0.00)	0.00 (0.00)

Opmerkingen

Hierbij staat SD voor de standaarddeviatie

0.05 < ** < 0.01 *** < 0.00

Alle continue variabelen zijn gecentreerd

Ook in de context van de Provinciale Statenverkiezingen werd voor alle modellen, behalve voor model 7, de verwachte richting van het verband gevonden tussen het politiek keuzeaanbod en de mate van tevredenheid. Hoe hoger het politiek keuzeaanbod, hoe lager de mate van de tevredenheid over de gemaakte keuze achteraf. Dit is in lijn met de theoretische verwachting dat een groot politiek keuzeaanbod samenhangt met een lagere mate tevredenheid over de keuze na afloop. Echter, dit verband bleek opnieuw niet significant.

Daarnaast bleek ook in de context van de Provinciale Statenverkiezingen "aanhanger van een partij politieke partij" een significante voorspeller voor de tevredenheid over de keuze in alle modellen. Hierbij werd een positief verband gevonden tussen het aanhangen van een politieke partij en de tevredenheid over de keuze achteraf: aanhangers van een politieke partij ervaren een hogere mate van tevredenheid over hun keuze achter dan personen die geen politieke partij aanhangen. Ook voor de controlevariabele "geslacht" werd voor bijna alle modellen (behalve model 6) een significant positief verband gevonden. Vrouwen waren dus over het algemeen meer tevreden over hun stemkeuze dan mannen.

Er werden geen significante interactie-effecten gevonden tussen "keuzeaanbod" en de moderatoren "kwaliteit van de keuzeopties" (model 4), "het aantal partijen in de keuzeset" (model 5), "vergelijkbaarheid van de keuzeopties" (model 6) en "tijdsdruk" (model 7) voor de afhankelijke variabele "tevredenheid". Opvallend is echter dat voor "kwaliteit van de keuzeopties" (model 4), "het aantal partijen in de keuzeset" (model 5) en "tijdsdruk" (model 7) als voorspellers wel significante effecten werden gevonden. Hierbij werd een positief verband gevonden voor "kwaliteit" en "tevredenheid": hoe hoger de kiezer de kwaliteit van de keuzeopties acht, hoe meer tevreden hij is over de keuze achteraf. Voor "het aantal partijen" en "tijdsdruk" bleek het verband negatief. Dit betekent dus dat late kiezers en/of kiezers met veel partijen in hun keuzeset een lagere tevredenheid over hun keuze achteraf ervaren dan vroege en/of kiezers met weinig partijen in hun keuzeset.

Tot slot werd ook voor de afhankelijke variabele "tevredenheid" gecontroleerd voor het moment van invullen. Ook hier bleek de dummy variabele "voor en na de EU verkiezingen" geen significante voorspeller voor de afhankelijke variabele. De Europese Verkiezingen hebben dus ook hier niet per se direct invloed gehad op de resultaten.

5.4 Terugkoppeling resultaten

Om het effect van *choice overload* op politieke partijkeuze te onderzoeken werden verschillende verwachtingen geformuleerd op basis van de literatuur met betrekking tot *choice overload* en stemgedrag. Binnen deze paragraaf worden de belangrijkste resultaten in relatie tot deze hypothesen samengevat en besproken. Daarnaast wordt hierin meegenomen hoe deze resultaten in context kunnen worden geplaatst en hoe de "most likely" en "least likely" case zich tot elkaar verhouden.

5.4.1 "Most likely case": Tweede Kamerverkiezingen (NKO)

Hypothese 1: Het aantal politieke partijen dat zich verkiesbaar stelt hangt negatief samen met de motivatie om een keuze te maken en de tevredenheid over deze keuze achteraf.

Uit het analyseren van het NKO 1971-2012 blijkt voor de eerste hypothese dat het verband voor zowel de "motivatie om een stem uit te brengen" als de "tevredenheid over de overheid" negatief van aard is. Echter bleek voor beiden afhankelijke variabelen dit verband met "politiek keuzeaanbod" niet significant te zijn.

Daarnaast leverden de modellen met enkel controlevariabelen een betere 'fit' op voor het voorspellen van de afhankelijke variabelen dan de modellen waarin de centrale onafhankelijke variabele "politiek keuzeaanbod" werd meegenomen. De controlevariabele "aanhanger politieke partij" bleek voor bijna alle modellen wél een significante voorspeller voor de tevredenheid: het aanhangen van een politieke partij hangt samen met een lagere mate van tevredenheid en motivatie. De eerste hypothese kan binnen deze context dus niet worden bevestigd.

Hypothese 2: Kiezers met veel partijen in hun keuzeset, zullen meer gedemotiveerd raken om een stem uit te brengen en minder tevredenheid over hun keuze achteraf ervaren dan kiezers met weinig in hun keuzeset.

Voor de tweede hypothese werden eveneens geen significante effecten gevonden. Voor "motivatie" werd hierbij de verwachte richting van het verband gevonden: bij een hoog keuzeaanbod is de kans groter dat kiezers met veel partijen in hun keuzeset besluiten niet te stemmen dan bij een laag keuzeaanbod. Voor tevredenheid werd een tegengestelde richting gevonden: kiezers met veel partijen in hun keuzeset ervaren bij een hoog keuzeaanbod een hogere mate van tevredenheid dan kiezers met weinig partijen in hun keuzeset. De tweede hypothese kan voor de context van het meerjarig Tweede Kameronderzoek dus eveneens niet worden bevestigd omdat beiden verbanden niet significant zijn gebleken.

Hypothese 4⁸: Late kiezers zullen meer gedemotiveerd raken om een stem uit te brengen en minder tevredenheid over hun keuze achteraf ervaren dan vroege kiezers.

De vierde hypothese kon voor de Tweede Kamerverkiezingen enkel onderzocht worden voor de afhankelijke variabele "tevredenheid". Voor tijdsdruk als aparte voorspeller en in een interactie-effect werden geen significante effecten gevonden. Daarnaast was de richting van het verband voor beiden positief en dus het tegenovergestelde van wat werd verwacht: late kiezers bleken (bij een hoog keuzeaanbod) een hogere mate van tevredenheid over de overheid te ervaren. Doordat er geen significant interactie-effect tussen "tijdsdruk" en "politiek keuzeaanbod" werd gevonden, is de vierde hypothese eveneens niet bevestigd binnen de analyse van het meerjarig Tweede Kameronderzoek.

Hypothese 5: Kiezers die hun keuzeset van hoge kwaliteit beoordelen, zullen meer gedemotiveerd raken om een stem uit te brengen en minder tevredenheid over hun keuze achteraf ervaren dan kiezers die hun keuzeset van lage kwaliteit beoordelen.

Tot slot bleek dat de "kwaliteit van keuzeopties" een significante voorspeller is voor de kans om niet te gaan stemmen (demotivatie). De mate waarin een respondent de politieke partijen van hoge kwaliteit of betrouwbaar acht hangt dus samen met de stemkans. Hierbij werd een negatief verband gevonden: dus

⁸ De derde hypothese werd niet besproken omdat de "vergelijkbaarheid van de keuzeopties" niet geoperationaliseerd kon worden in de NKO data. Voor deze hypothese werden in de "most likely case" dus ook geen resultaten gevonden.

kiezers die de politiek van hoge kwaliteit achten zullen eerder wél een stem uitbrengen en dus niet gedemotiveerd raken. Echter, bleek uit de moderatie analyse dat het interactie-effect tussen “kwaliteit” en het “politiek keuzeaanbod” niet significant was voor de afhankelijke variabele “motivatie”.

In de moderatie analyse voor de afhankelijke variabele “tevredenheid” werd daarentegen wél een significant interactie-effect gevonden. Dit effect bleek van andere richting te zijn dan verwacht: hoe meer kiezers de keuzeopties – bij een hoog keuzeaanbod – van hoge kwaliteit achten, hoe hoger de tevredenheid. Hiermee werd dus ook geen steun gevonden voor de laatste hypothese: het interactie-effect voor de afhankelijke variabele “motivatie” bleek niet significant en werd voor de afhankelijke variabele “tevredenheid” in tegengestelde richting gevonden.

5.4.2 “Least likely case”: Provinciale Statenverkiezingen (online survey)

Hypothese 1: Het aantal politieke partijen dat zich verkiesbaar stelt hangt negatief samen met de motivatie om een keuze te maken en de tevredenheid over deze keuze achteraf.

Net als in de “most likely case” had het verband wat werd getoetst voor de eerste hypothese de verwachte richting: hoe hoger het politiek keuzeaanbod, hoe hoger de kans dat iemand geen besluit neemt en hoe lager de mate van tevredenheid over de keuze achteraf. Dit verband bleek echter ook in deze context niet significant te zijn op twee modellen na. De uitzondering werd gevormd door de modellen waarin ook de voorspeller “vergelijkbaarheid” was opgenomen voor de afhankelijke variabele “motivatie” en het model waarin de voorspeller “tijdsdruk” was opgenomen voor afhankelijke variabele “tevredenheid”. Ook in de “least likely case” werd er voor het grootste deel dus geen steun gevonden voor de eerste hypothese. Voor de controlevariabele “aanhanger van een politieke partij” werden opnieuw grotendeels wél significante effecten gevonden: aanhangers van politieke partijen zullen minder snel besluiten niet te stemmen en zijn over het algemeen meer tevreden over hun keuze achteraf.

Hypothese 2: Kiezers met drie of meer partijen in hun keuzeset, zullen meer gedemotiveerd raken om een stem uit te brengen en minder tevredenheid over hun keuze achteraf ervaren dan kiezers met minder partijen in hun keuzeset.

De tweede hypothese werd empirisch ondersteund voor de afhankelijke variabele “motivatie”. Het interactie-effect tussen keuzeaanbod, de voorspeller “aantal partijen in de keuzeset” en “de kans om geen stem uit te brengen” bleek positief en significant. Voor de afhankelijke variabele “tevredenheid” bleek dit interactie-effect niet significant, maar werd wel gevonden dat “het aantal partijen in de keuzeset” een significante voorspeller is. Kiezers met veel partijen in hun keuzeset zullen eerder een lagere tevredenheid over hun keuze achteraf ervaren dan kiezers met weinig partijen in de keuzeset. De grootte van het keuzeaanbod speelt hierbij niet per se een rol. Voor hypothese 2 werd dus gedeeltelijke empirische ondersteuning gevonden.

Hypothese 3: Kiezers met een keuzeset die hoog vergelijkbaar is, zullen meer gedemotiveerd raken om een stem uit te brengen en minder tevredenheid over hun keuze achteraf ervaren dan kiezers met een keuzeset die laag vergelijkbaar is.

Voor de afhankelijke variabele “motivatie” werd er een significant interactie-effect gevonden tussen het “politiek keuzeaanbod” en de “vergelijkbaarheid van de keuzeopties”. Echter, bleek de richting van dit verband anders te zijn dan verwacht. Hieruit bleek dat voor provincies met een hoog keuzeaanbod en voor kiezers die de keuzeopties als hoog vergelijkbaar zien de kans afneemt dat zij gedemotiveerd worden of niet gaan stemmen. Voor de afhankelijke variabele “tevredenheid” werden er geen significante effecten

gevonden. Voor de derde hypothese werd in de context van de Provinciale Statenverkiezingen dus ook geen empirische ondersteuning gevonden.

Hypothese 4: Late kiezers zullen meer gedemotiveerd raken om een stem uit te brengen en minder tevredenheid over hun keuze achteraf ervaren dan vroege kiezers.

De vierde hypothese werd net als in de "most likely case" alleen voor de afhankelijke variabele "tevredenheid" onderzocht. Hierbij werd geen significant interactie-effect gevonden met keuzeaanbod, maar bleek tijdsdruk als voorspeller op zichzelf wél significant. Late kiezers ervaren een lagere tevredenheid over hun keuze achteraf dan vroege kiezers. Ook deze moderatie hypothese werd dus niet bevestigd.

Hypothese 5: Kiezers die hun keuzeset van hoge kwaliteit beoordelen, zullen meer gedemotiveerd raken om een stem uit brengen en minder tevredenheid over hun keuze achteraf ervaren dan kiezers die hun keuzeset van lage kwaliteit beoordelen.

Tot slot werden voor de vijfde hypothese geen significante interactie-effecten gevonden. Voor de afhankelijke variabele "tevredenheid" bleek "de kwaliteit van keuzeopties" als voorspeller apart wel significant. Hierbij werd tegen verwachting in een positief verband gevonden tussen de kwaliteit en tevredenheid: hoe hoger de kiezer de kwaliteit van de keuzeopties acht, hoe meer tevreden hij is over de keuze achteraf. De laatste en vijfde hypothese werd dus ook niet bevestigd.

5.4.3 "Most likely case" versus "least likely case"

Eerder is toegelicht dat er binnen huidig onderzoek gebruik is gemaakt van een *cross-case techniek* waarbij een *most likely case* en *least likely case* zijn gecombineerd (Gerring, 2007, p.233). In dit design werd de *most likely case* gezien als de 'must fit': onder deze empirische omstandigheden werd verwacht dat er hoe dan ook empirische ondersteuning zou worden gevonden voor de veronderstelde relatie. De *least likely case* werd daartegenover beschreven als een empirische situatie waarin het meest moeilijk is om ondersteuning te vinden voor de veronderstelde theorie.

In figuur 7 worden de resultaten voor beiden cases per hypothese samengevat. Vooraf werd verwacht dat er in ieder geval empirische ondersteuning zou worden gevonden voor de *most likely case*. Echter, binnen de *most likely case* werd geen enkel significant effect gevonden. Dit veronderstelt dat er geen enkel verband aanwezig is tussen "politiek" keuzeaanbod en de "tevredenheid over de gemaakte keuze" en "motivatie om een keuze te maken". Hierbij moet echter wel in acht worden genomen dat *choice overload* en de invloed hiervan niet specifiek was onderzocht in het meerjarig Tweede Kameronderzoek wat werd gebruikt, maar dat concepten achteraf werden geoperationaliseerd met bestaande variabelen.

In de *least likely case* werd het onderzoek wél specifiek ingericht op het meten van *choice overload*, maar waren tegelijkertijd de empirische omstandigheden minder gunstig. Hier werden de hypothesen eveneens niet bewezen, op hypothese 2 voor de afhankelijke variabele "motivatie" na. Indien de kiezer veel politieke keuzemogelijkheden heeft en veel politieke partijen meeneemt in haar keuzeset, zal dit dus eerder tot demotivatie om te kiezen leiden.

Figuur 7 grafisch overzicht resultaten "most likely case" versus "least likely case"

	Most likely case		Least likely case	
	Motivatie	Tevredenheid	Motivatie	Tevredenheid
Hypothese 1	X	X	X	X
Hypothese 2	X	X	8	X
Hypothese 3	X	X	X	X
Hypothese 4	X	X	X	X
Hypothese 5	X	X	X	X

6. Discussie

In dit laatste en afsluitende hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de eerder gestelde onderzoeksvraag. Dit wordt gedaan door de gevonden resultaten kort samen te vatten en hier verdere duiding aan te geven. Hieropvolgend wordt besproken wat de limitaties zijn van de huidige studie en binnen welke kaders de resultaten kunnen worden geïnterpreteerd. Nadien zullen de resultaten in een bredere context worden geplaatst: wat kunnen we op maatschappelijk en wetenschappelijk gebied van de gevonden resultaten leren? Afsluitend worden er aanbevelingen voor vervolgonderzoek gedaan.

6.1 Duiding resultaten

6.1.1 *Choice overload effect*

De centrale vraag van dit onderzoek is of *choice overload* optreedt bij het maken van een politieke partijkeuze en waarom dit effect wel of niet binnen deze context optreedt. Hierbij werd gefocust op twee aspecten waaruit het optreden van een *choice overload effect* kan worden afgeleid: 'motivatie om een keuze te maken' en 'tevredenheid over de keuze achteraf'. Daarnaast werden er moderende effecten verwacht voor: "het aantal partijen in de keuzeset", "vergelijkbaarheid van de keuzeopties", "tijdsdruk" en "de kwaliteit van de keuzeopties".

Allereerst werd er verwacht dat het aantal politieke keuzeopties samenhangt met een lagere motivatie om te kiezen en de tevredenheid over de keuze achteraf. Deze verwachting werd binnen het huidige onderzoek niet gevonden. Hiermee is er dus geen ondersteuning gevonden voor het optreden van het *choice overload effect* bij het maken van een politieke stemkeuze. Hoewel de gevonden verbanden (over het algemeen) niet significant waren, vertoonden deze verbanden wel de verwachte richting. Daarnaast werd in de *least likely case* wél een significant verband gevonden voor de eerste hypothese in de modellen waarin ook de voorspeller "vergelijkbaarheid" was opgenomen voor de afhankelijke variabele "motivatie" en het model waarin de voorspeller "tijdsdruk" was opgenomen voor afhankelijke variabele "tevredenheid". Tegelijkertijd bleek de controle variabele "aanhanger politieke partij" voor bijna alle modellen een significante voorspeller voor beide afhankelijke variabelen.

Er zijn meerdere verklaringen te geven waarom het optreden van het *choice overload effect* niet werd gevonden bij politiek keuzegedrag. De eerste verklaring hiervoor is dat dit effect binnen deze context simpelweg niet optreedt. Hoewel het politieke keuzeprocess rationeel van aard lijkt te zijn (Ashworth, Bueno de Mesquita & Friedenberg, 2018; Edlin, Gelman & Kaplan, 2007; Williams et al., 1979) en daarmee niet afwijkt van de manier waarop keuzeprocessen (en het optreden van het *choice overload effect*) worden begrepen, zijn er wel verschillen tussen keuzes in de consumenten- en in de politiek bestuurlijke context. Mogelijk verschilt het politieke keuzeprocess zodanig van een keuzeprocess binnen consumentencontext dat hier het *choice overload effect* minder een rol speelt of zal optreden.

Allereerst lijkt de keuze voor een politieke partij meer op voorhand vast te staan dan een keuze in de consumentencontext. Het aanhangen van een bepaalde politieke partij is van invloed op het keuzegedrag (Tillie, van Holsteyn, van der Kolk & Aarts, 2016, p.7). Zo kan de voorkeurspartij van invloed zijn op hoe de informatie over politieke onderwerpen wordt gefilterd en verwerkt. Het *choice overload effect* berust daarentegen juist op de keuzestress die ontstaat, doordat het gevoel wordt ervaren dat de kans op een verkeerde keuze groter wordt bij een groter keuzeaanbod (Bollen, Knijnenburg, Willemsen & Graus, 2010, p.64). Mogelijk wordt de kiezer bij politiek keuzegedrag minder overweldigd of plots geconfronteerd met het keuzeaanbod, doordat de keuzeopties op voorhand al bekend zijn of deze informatie al gefilterd is. Vanuit deze optiek is het ook logisch dat de controlevariabele "aanhanger politieke partij" wél een significante voorspeller bleek voor de motivatie om te kiezen en de tevredenheid over de gemaakte keuze. Doordat de

keuze van te voren al vast staat, zal de kiezer niet snel gedemotiveerd raken om een keuze te maken en dus een stem uit te gaan brengen. Dit geldt eveneens voor de tevredenheid over de gemaakte keuze: mensen zijn hierbij minder bang dat zij de foute keuze hebben gemaakt waar dit gevoel van ontevredenheid door wordt veroorzaakt (Iyengar & Lepper, 2000, p.1003). Sterker nog, indien de voorkeurspartij van tevoren wordt vastgesteld zal de kiezer eerder de informatie onbewust juist zo filteren dat de gemaakte keuze wordt bevestigd (Tillie, van Holsteyn, van der Kolk & Aarts, 2016, p.7).

De tweede verklaring berust op de 'structuur' van het keuzeaanbod. Eerder is beschreven dat de manier waarop het keuzeaanbod wordt aangeboden een modererend effect kan hebben op het *choice overload effect* (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.419). Indien er een categorisatie wordt aangebracht in de manier waarop het keuzeaanbod wordt 'aangeboden' zal het *choice overload effect* minder snel optreden. Bij het politieke keuzeaanbod is dit sterk het geval. Veelal wordt er bij het politiek keuzeaanbod gesproken van een "bekende indeling van politieke partijen" (Prodemos, n.d.). Hierbij wordt bijvoorbeeld onderscheid gemaakt tussen confessionele en niet-confessionele partijen, links en rechts of progressief en conservatief. Hiermee kan het dus zo zijn dat het keuzeaanbod, hoe groot dit aantal ook is, niet per se meteen als overweldigend wordt ervaren omdat het in overzichtelijke categorieën kan worden geplaatst.

De derde verklaring berust op de grootte van het keuzeaanbod. Binnen de literatuur met betrekking tot *choice overload effect* is een belangrijke vraag wanneer keuze 'te veel' keuze wordt. Zo wordt in de eerder besproken meta-analyse van Scheibehenne, Greifeneder en Todd (2010) besproken dat de effecten van te veel keuze niet altijd eenduidig zijn (p.412). Zo werd er geen verschil gevonden tussen grote en kleine assortimenten bij de replicatie van de bekende '*choice overload* studie' afkomstig van Iyengar en Lepper (2000). Hierbij stippen zij aan dat het effect niet volledig robuust is en nog niet altijd goed begrepen wordt wanneer keuze, te veel keuze wordt. Een andere verklaring die hierop aansluit is dat het verschil in het politieke keuzeaanbod te weinig is gebleken om een onderscheid te maken in een 'groot' en 'klein' keuzeaanbod. Het keuzeaanbod varieerde voor de huidige studie in de context van de Tweede Kamerverkiezingen tussen 17 en 28 partijen. Voor de Provinciale Statenverkiezingen lag deze range tussen de 14 en 17 partijen. Ter vergelijking werd in de studie van Iyengar en Lepper (2000) een onderscheid gemaakt tussen 6 (klein keuzeaanbod) en 24 keuzeopties (groot keuzeaanbod). Het verschil tussen de keuzeopties is hierbij dus beduidend groter, waardoor het verschil tussen een 'klein' en "groot" keuzeaanbod mogelijk ook duidelijker is.

De laatste verklaring kan worden gezocht in de manier waarop het huidige onderzoek is vormgegeven. De meeste studies naar het *choice overload effect* binnen de consumenten context zijn gevonden in een veldexperiment of experiment uitgevoerd in een laboratorium (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010). Hierbij is het onderzoek niet alleen beter te controleren, maar kunnen er ook directe metingen worden verricht. Huidig onderzoek werd niet op het moment van kiezen zelf, maar een paar weken na het keuzemoment afgenomen. Hierdoor kunnen er vertekende beelden ontstaan. Zo stellen Wilson en Schooler (1991) dat introspectie de kwaliteit van de tevredenheid over gemaakte keuzes kan aantasten. Wanneer respondenten worden gevraagd om achteraf over variabelen zoals "tevredenheid" te rapporteren is deze observatie dus minder betrouwbaar dan wanneer dit meteen wordt gemeten.

6.1.2 Modererende effecten

Binnen deze studie werd gedeeltelijke steun gevonden voor de tweede hypothese dat kiezers met veel partijen in hun keuzeset bij een groot keuzeaanbod een grotere kans hebben om gedemotiveerd te raken dan kiezers met weinig partijen in hun keuzeset. Er werd een positief verband gevonden voor de interactie tussen de centrale onafhankelijke variabele "politiek keuzeaanbod" en de moderator "aantal partijen in de keuzeset" op de afhankelijke variabele "motivatie". Dit betekent dat wanneer de kiezer wordt geconfronteerd

met een groot politiek keuzeaanbod en tegelijkertijd veel politieke partijen meeneemt in de keuzeset, de kans groter is dat hij gedemotiveerd raakt om te kiezen.

Voor de overige moderatie hypothesen werd geen ondersteuning gevonden in deze studie. De onderzochte interactie-effecten bleken niet significant te zijn. Dit vormt een logisch gevolg uit het feit dat er geen effecten werden gevonden voor de grootte van het keuzeaanbod. Vooraf werd verwacht dat de moderatoren van invloed zouden zijn op de relatie tussen het aantal opties in het keuzeaanbod en de afhankelijke variabelen. Doordat dit verband niet werd bewezen, kan dit verband ook niet gemodereerd worden. Vanuit deze gedachtegang is het dus opvallend dat er wel een significant interactie-effect werd gevonden voor keuzeaanbod en "het aantal partijen in de keuzeset". Mogelijk is de grootte van het keuzeaanbod alleen van invloed op de "motivatie om een keuze te maken" indien kiezers bij een groter keuzeaanbod ook méér partijen in hun keuzeset meenemen.

Daarnaast is het opvallend dat voor sommige factoren afkomstig uit de moderatiehypothesen, niet in interactie maar als aparte voorspeller, wél significante effecten werden gevonden. Meer specifiek vormden deze factoren dus wel een significante voorspeller voor de afhankelijke variabelen, maar was dit niet het geval wanneer zij in interactie met de centrale onafhankelijke variabele werden onderzocht zoals verwacht. Allereerst bleek voor het NKO dat de waargenomen "kwaliteit van keuzeopties" een significante voorspeller is om niet te gaan stemmen (demotivatie). Dit verband bleek negatief van aard: voor kiezers die de politiek van hoge kwaliteit achten, neemt de kans toe dat zij een stemkeuze maken en dus niet gedemotiveerd raken.

Deze bevinding is te verklaren doordat de grootte van het keuzeaanbod in dit model geen effect had. De verwachting was dat bij een groot keuzeaanbod de kiezers gedemotiveerd raken om een stem uit te brengen, doordat zij overweldigd raken door het groot aantal keuzeopties en deze allemaal van hoge kwaliteit achten waardoor het maken van een keuze nog moeilijker wordt (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.421). Echter, dit verwachte interactie-effect werd in de resultaten niet gevonden. Dit betekent dus dat kiezers die de politiek van hoge kwaliteit achten, ook eerder een stem zullen uitbrengen. Indien kiezers een hoge 'external political efficacy score' hebben en dus vinden dat de politiek goed haar 'werk' doet, hebben zij over het algemeen ook andere percepties over de verantwoordelijkheid van het politieke systeem (Morrell, 2005, p.51). In feite nemen zij het politieke systeem 'meer serieus' dan kiezers die een lage 'external political efficacy score' hebben. Hiermee is het dus ook logisch dat deze kiezers een grotere verantwoordelijkheid voelen om wel een stem uit te brengen (Idem, p.51). In lijn met dit resultaat beschreven Berry, Portney en Thomson (2002) al eerder dat een hoge 'external political efficacy score' samenhangt met een hoge mate van politieke- en burgerparticipatie.

Ook uit het eenmalige Provinciale Statenverkiezingen onderzoek bleek de waargenomen "kwaliteit van de keuzeopties" een significante voorspeller, maar dan voor de afhankelijke variabele "tevredenheid". Hierbij werd een positief verband gevonden: hoe hoger de kiezer de kwaliteit van de keuzeopties acht, hoe meer tevreden hij is over de keuze achteraf. Voor dit gevonden resultaat kan dezelfde redenering worden gevolgd als voor motivatie. Doordat de kiezers de keuzeopties vooraf al van hoge kwaliteit achten en daarmee dus tevreden zijn op de manier waarop de politiek normaliter handelt (Morrell, 2005, p.51), is het ook logisch dat zij achteraf een hogere tevredenheid rapporteren dan personen die aangeven de keuzeopties van lage kwaliteit te achten. Zij waren immers op voorhand al niet tevreden.

Afsluitend bleek uit het eenmalige Provinciale Statenverkiezingen onderzoek dat "het aantal partijen in de keuzeset" een significante voorspeller is voor de afhankelijke variabele tevredenheid over de keuze achteraf. Dit verband bleek negatief van aard te zijn. Ook voor tijdsdruk werd in deze context een significant negatief verband gevonden met tevredenheid over de gemaakte keuze: late kiezers ervaren achteraf een lagere

tevredenheid over hun keuze dan vroege kiezers. Hoewel eerder werd verwacht dat deze factoren een modererend effect zouden hebben op de relatie tussen de grootte van het keuzeaanbod en de afhankelijke variabelen, is het ook logisch te verklaren dat zij een directe invloed hebben op deze variabelen. Zo beschrijven van der Meer, Kolk en Rekker (2018, p.35) dat late kiezers en kiezers met meer opties in hun keuzeset een 'extra lastige keuze' hebben. Daarnaast blijkt dat later beslissende kiezers gemiddeld ook meer keuzeopties in hun keuzeset hebben, omdat zij mogelijk meer bedenktijd wensen om hun keuze te maken. Doordat kiezers wachten tot het laatste moment waarop zij kunnen beslissen en zij een afweging moeten maken tussen meer partijen van vergelijkbare voorkeur wordt de keuze als extra lastig ervaren (Idem, p.36). Hoewel het absoluut aantal keuzeopties dus niet direct invloed bleek te hebben, kan het wel zo zijn dat late kiezers en kiezers met veel opties in hun keuzeset alsnog het gevoel hebben dat zij in relatief korte tijd de keuze moeten maken uit veel keuzemogelijkheden. Mogelijk ervaren zij hiermee alsnog een gevoel van *choice overload* waarmee het moeilijker wordt om de keuzeopties rationeel tegen elkaar af te wegen en daardoor een lager gevoel van tevredenheid over de gemaakte keuze achteraf ervaren (Iyengar & Lepper, 2000).

6.1.3 Beantwoording onderzoeksvraag

Bij de start van dit onderzoek werd de volgende onderzoeksvraag gesteld:

In hoeverre ervaren Nederlandse kiezers een choice overload bij het maken van een politieke partijkeuze, gekeken naar de meetbare consequenties en moderatoren van een choice overload, en waarom treedt dit effect wel of niet op binnen deze context?

Binnen dit onderzoek werd niet bewezen dat een hoog aantal verkiesbare partijen samenhangt met een lager gevoel van motivatie om een keuze te maken en tevredenheid over deze keuze achteraf. Daarentegen werd in de *least likely case* wel ondersteuning gevonden voor het moderatie-effect van "het aantal opties in de keuzeset" op de relatie tussen de grootte van dit keuzeaanbod en de motivatie om te kiezen. Daarbij bleken "tijdsdruk" en "het aantal partijen in de keuzeset" in deze case ook een significante voorspeller te zijn voor de afhankelijke variabele "tevredenheid". Zoals hierboven beschreven is het mogelijk dat late kiezers met veel keuzeopties in hun keuzeset alsnog een gevoel van *choice overload* ervaren (ongeacht de grootte van het keuzeaanbod) omdat zij in een korte tijd de keuze moeten maken uit een groter aantal keuzemogelijkheden.

Opvallend is dat deze resultaten niet werden bevestigd door de *most likely case*, ondanks de meer gunstige empirische omstandigheden in deze case. Dit strookt niet met de manier waarop het onderzoeksontwerp is ingericht: indien er ondersteuning wordt gevonden voor hypothesen in de *least likely case* wordt minstens verwacht dat deze (en meer) ook worden bevestigd door de *most likely case* (Gerring, 2007, p.273).

Het is onduidelijk wat de precieze oorzaak hiervan is. Deze kan liggen in het feit dat er binnen deze case niet direct onderzoek werd gedaan naar het *choice overload effect*, maar er achteraf operationalisaties werden uitgevoerd met de bestaande data of de gevonden effecten berusten op de 'toevallige' empirische omstandigheden van de *least likely case*.

De vraag blijft dus of 'More is less' of 'More is more' voor de politieke partijkeuze. Hiervoor is het belangrijk dat er meer onderzoek wordt gedaan. Hiertoe worden in paragraaf 6.4 suggesties gedaan voor vervolgonderzoek.

6.2 Limitaties huidig onderzoek

Het feit dat de omstandigheden van de *most likely case* niet in alle opzichten meer ideaal waren dan de *least likely case* vormt hiermee ook meteen de belangrijkste limitatie van dit onderzoek. In de *most likely case* werd gewerkt met bestaande data. Binnen het meerjarig Tweede Kameronderzoek, waaruit deze data afkomstig is, is het *choice overload effect* nooit direct onderzocht of meegenomen. Hierdoor moesten de variabelen afkomstig uit het conceptuele model voor het huidige onderzoek (Figuur 5) achteraf geoperationaliseerd worden. Hiermee werd voor de afhankelijke variabele "tevredenheid" bijvoorbeeld niet direct de tevredenheid over de keuze achteraf gemeten, maar de algehele tevredenheid over de overheid.

Om deze reden werd de gebruikte *cross-case techniek* waarin een *least likely case* en *most likely case* wordt gecombineerd (Gerring, 2007, p.233) niet helemaal op de juiste manier ingericht. Hoewel binnen de gebruikte *most likely case* de empirische omstandigheden inderdaad een 'must fit' veronderstelden, waren de operationalisaties die werden gebruikt om deze empirie te meten niet ideaal. Voor de *least likely case* (Levy, 2008, p.12) was de situatie tegenovergesteld: hierbij was sprake van een situatie waarin het meest moeilijk is om ondersteuning te vinden voor de veronderstelde theorie zoals dit model suggereert, maar was de manier waarop deze empirie werd gemeten meer adequaat. Voor de toekomst is het dus ook aan te raden om het onderzoeken van het *choice overload effect* ook mee te nemen in het meerjarig Nationaal Kiezers Onderzoek zodat er in het vervolg een nog betere *most likely case* kan worden getoetst.

Tot slot is het belangrijk om, voor de zelf opgestelde online survey gebruikt in de *least likely case*, ook nog wat limitaties te vermelden. Het feit dat deze online survey tegelijkertijd werd afgenomen met andere verkiezingen irrelevant voor dit onderzoek (Europese Verkiezingen), heeft mogelijk voor ruis gezorgd in de resultaten. Dit heeft mogelijk voor ruis gezorgd in de resultaten. Binnen de online survey werd gebruik gemaakt van retrospectieve benadering: er werd onderzoek gedaan naar processen die zich in het verleden hebben afgespeeld (Deliens & Goor, 1984, p.390). Dit sluit aan op de eerder, algehele beperking van retrospectief rapporteren, die al eerder in deze discussie aangedragen werd. De kwaliteit van introspectie is minder betrouwbaar indien hier achteraf naar wordt gevraagd in vergelijking tot wanneer dit direct na het maken van een keuze wordt gemeten (Wilson en Schooler, 1991). Het tegelijkertijd lopen van vergelijkbare verkiezingen vormt dus een extra factor die deze ervaringen kan vertekenen. Dit met als reden dat kiezers tegelijkertijd werden geconfronteerd met nieuwe ervaringen (Deliens & Goor, 1984, p.406). In de analyses werd voor deze data met deze reden gecontroleerd voor de datum van onderzoeksafname. Hieruit bleek dat er niet direct een effect zichtbaar was voor kiezers die de vragenlijst voor de Europese Verkiezingen hadden ingevuld of na deze verkiezingen.

Daarnaast is het belangrijk om te vermelden dat er voor de online survey geen representatieve steekproef werd getrokken en er sprake was van cross-sectionele meting. Hierdoor kunnen er geen uitspraken worden gedaan over causaliteit en kunnen de resultaten niet worden gegeneraliseerd naar de gehele kiesgerechtigde populatie. Deze ruis werd echter opgevangen doordat er naast een *least likely case* ook sprake was van een *most likely case*. De gebruikte data uit deze case bleek daarentegen afkomstig uit longitudinaal onderzoek en van een representatieve steekproef. Afsluitend onderstreept dit opnieuw het belang van een 'goede' *most likely case*, waarin ook de operationalisaties op de juiste manier zijn uitgevoerd zodat er gecorrigeerd kan worden voor de empirische omstandigheden van de *least likely case*.

6.3 Theoretische en praktische implicaties

De gevonden resultaten in dit onderzoek hebben verschillende theoretische en praktische implicaties. Hierbij wordt voor de theoretische implicaties een relatie gelegd naar de eerder beschreven wetenschappelijke

relevantie van deze studie. Voor de praktische implicaties wordt dit gedaan door terug te grijpen naar de maatschappelijke relevantie.

6.3.1 Theoretische implicaties

Allereerst heeft deze studie een wetenschappelijke bijdrage geleverd door het toevoegen van psychologische inzichten over hoe personen tot hun keuze komen aan de hand van politicologische inzichten over welke factoren stemgedrag bepalen. Hiermee is er een integratie gemaakt tussen psychologische en politicologische literatuur en een bijdrage geleverd aan de grotere ontwikkeling van gedragsbestuurskunde (Grimmelikhuijsen, Jilke, Olsen & Tummers, 2017). Dit onderzoek is overigens niet de eerste studie die bestuurskundige en psychologische inzichten combineert, maar wel de eerste studie die specifiek ingaat op het effect van een *choice overload* bij het maken van een partijkeuze en stemgedrag.

Binnen de politicologie is al langer bekend dat kiezers steeds meer keuze hebben, later hun keuze maken en meer partijen meenemen in hun keuzeset (van der Meer, Kolk en Rekker, 2018). Echter was hierbij nog niet duidelijk welke consequenties deze ontwikkelingen precies hebben voor het keuzegedrag. Binnen deze studie werden kennis afkomstig uit een andere discipline gebruikt om meer inzicht te verkrijgen in deze effecten. Uit huidig onderzoek bleek dat 'meer keuze' mogelijk niet direct effect heeft op het keuzeprocess van de kiezer, maar wel van invloed kan zijn op de motivatie om te kiezen en de tevredenheid over de keuze achteraf indien kiezers ook meer partijen meenemen in hun keuzeset. Dit resultaat bevestigt dus de stelling dat het belangrijk is om bij het onderzoeken van politiek keuzegedrag inzichten uit zowel de psychologie als politicologie te combineren. Door de effecten van meer keuze afkomstig uit de consumentenpsychologie (Chernev, Böckenholt & Goodman, 2015; Inbar, Botti & Hanks, 2011; Bollen, Knijnenburg, Willemsen & Graus, 2010; Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010; Gourville & Soman, 2005; Mick, Broniarczyk & Haidt, 2004; Schwartz, 2004; Chernev, 2003; Iyengar & Lepper, 2000) te combineren met de inzichten dat kiezers hun keuze maken via keuzesets (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p.36) kon er meer inzicht worden verkregen in de effect van meer keuzemogelijkheden.

Andersom levert deze studie ook een bijdrage aan de literatuur met betrekking tot de *choice overload literatuur*. Afhankelijk werd deze voornamelijk onderzocht in de consumentencontext (Chernev, Böckenholt & Goodman, 2015; Inbar, Botti & Hanks, 2011; Bollen, Knijnenburg, Willemsen & Graus, 2010; Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010; Gourville & Soman, 2005; Mick, Broniarczyk & Haidt, 2004; Schwartz, 2004; Chernev, 2003; Iyengar & Lepper, 2000). Met deze studie is een bijdrage geleverd aan de 'toepassing' van deze literatuur in andere contexten. Hierbij werd gevonden dat meer keuze in de politiek bestuurlijke context niet direct ook tot een *choice overload* leidt. In verder onderzoek moet worden bepaald of dit wordt veroorzaakt door specifieke kenmerken die de consumentencontext met zich meebrengt voor keuzes of hier een andere oorzaak aan debet ligt.

6.3.2 Maatschappelijke implicaties

Zoals beschreven in de paragraaf over de maatschappelijke relevantie levert dit onderzoek een meerwaarde op drie specifieke punten. Binnen deze studie is gekeken wat het effect is van de maatschappelijke ontwikkeling dat er ook steeds meer 'te kiezen valt'. Daarnaast is gekeken wat de specifieke consequenties hier van zijn op het gebied van de motivatie om een stem uit te brengen en de tevredenheid over de gemaakte politieke keuze en daarmee in bredere zin de tevredenheid over de politiek. Doordat er geen direct verband zichtbaar is tussen het aantal verkiesbare politieke partijen, de motivatie om te kiezen en de tevredenheid over de gemaakte keuze, heeft deze studie geen directe maatschappelijke implicaties.

Indien er uit vervolgonderzoek inderdaad blijkt dat meer keuze (en indien de kiezer meer partijen meeneemt in de keuzeset) leidt tot een daling in tevredenheid in keuze en de motivatie om te kiezen, betreft dit een belangrijk inzicht om mee te nemen in het begrip over de tevredenheid over de politiek en

opkomstpercentages. Deze kennis zou in dit geval eveneens meegenomen kunnen worden in de overweging om de kiesdrempel in Nederland verder te verhogen.

6.4 Vervolgonderzoek

Uit deze discussie is gebleken dat het belangrijk is om in het vervolg verder onderzoek te doen naar het effect van *choice overload*. Hiermee kan onder andere de vraag weg worden genomen of er niet een direct zichtbaar effect was voor de invloed van het aantal verkiesbare partijen doordat dit effect niet optreedt binnen de context van politiek keuzegedrag of door specifieke kenmerken die de consumentencontext met zich meebrengt.

Het is aan te raden om dit in het vervolg te onderzoeken via een experiment in een laboratorium experiment waarin het politieke partijkeuzeprocess wordt nagebootst. Hierdoor wordt vermeden dat er opnieuw retrospectieve ervaringen hoeven te worden gerapporteerd en kunnen deze ervaringen meteen worden gemeten. Daarnaast kan de omgeving in dergelijke settingen ook beter worden gecontroleerd, waardoor er meer uitspraken gedaan kunnen worden over de oorzaak van het verband. Een nadeel van het gebruik van een experiment waar rekening mee moet worden gehouden is echter de 'externe validiteit': de resultaten die voortkomen uit deze studie zullen moeilijker generaliseerbaar zijn naar het 'echte leven' of wel naar het echte keuzegedrag.

Hierbij wordt aanbevolen om dit onderzoek enkel uit te voeren onder personen die géén aanhanger zijn van een politieke partij. Dit met als reden dat hun keuze vooraf al (grotendeels) is bepaald (Tillie, van Holsteyn, van der Kolk & Aarts, 2016, p.7), waardoor wordt verwacht dat het *choice overload effect* voor hen niet zal opgaan. Deze stelling wordt ondersteund met de significante verbanden die in huidige studie werden gevonden voor de controlevariabele "aanhanger politieke partij". Tot slot is in vervolgonderzoek belangrijk om een duidelijk onderscheid te maken in een "groot" en "klein" keuzeaanbod. Dit met als reden dat het binnen de huidige literatuur nog niet duidelijk is wanneer veel keuze ook echt té veel wordt en hier nog geen eenduidige effecten voor gevonden zijn (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010). Het is hierbij raadzaam om het voorbeeld van Iyengar en Lepper (2000) te volgen en een onderscheid te maken tussen 6 (klein keuzeaanbod) en 24 keuzeopties (groot keuzeaanbod). Indien het onderzoek in een laboratorium wordt uitgevoerd, kan dit keuzeaanbod ook beter gemanipuleerd worden. Hierbij kunnen verschillende groepen respondenten bijv. een vooraf bepaald keuzeaanbod aangeboden krijgen met een verschillend aantal politieke partijen. Eventueel zou er in een laboratorium experiment ook nog gewerkt kunnen worden met fictieve politieke partijen, om de invloed van het "aanhangen van een bepaalde politieke partij" te voorkomen.

Tot slot is het raadzaam om in het vervolg meer onderzoek te doen naar de precieze invloed van een een grotere keuzeset vergeleken met een kleine keuzeset. Mogelijk treedt het *choice overload effect* niet direct op bij het maken van een politieke partijkeuze maar via deze keuzesets. Hierbij is het aan te raden om opnieuw gebruik te maken van een *most likely case* en *least likely case*, omdat 'nieuwe' theorieën op deze manier het beste bevestigd kunnen worden. Echter dient hierbij in het vervolg dus wel gezorgd te worden dat de operationalisaties voor de *most likely case* vooraf al op de goede manier worden meegenomen bij het verzamelen van de data.

7. Literatuur

- Aarts, C.W.A.M., & Todosijevic, B. (2009). Nationaal Kiezersonderzoek, NKO 1971-2006 cumulatieve file. Geraadpleegd op 10 juni van: <https://easy.dans.knaw.nl/ui/datasets/id/easy-dataset:34143>.
- Aarts, E., Verhage, M., Veenliet, J. V., Dolan, C. V., & Van Der Sluis, S. (2014). A solution to dependency: using multilevel analysis to accommodate nested data. *Nature neuroscience*, 17, 491-496.
- Achen, C. H., & Bartels, L. M. (2004). Blind retrospection: Electoral responses to drought, flu, and shark attacks.
- Achen, C. H., & Bartels, L. M. (2017). *Democracy for realists: Why elections do not produce responsive government*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Andeweg, R., & Thomassen, J. (2011). *Van afspiegelen naar afrekenen? De toekomst van de Nederlandse democratie*. Leiden, Nederland: Leiden University Press.
- Ashworth, S., Bueno de Mesquita, E., & Friedenberg, A. (2018). Learning about voter rationality. *American Journal of Political Science*, 62, 37-54.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51, 1173-1182.
- Bavetta, S., Patti, D. M. A., Miller, P., & Navarra, P. (2017). More Choice for Better Choosers: Political Freedom, Autonomy, and Happiness. *Political Studies*, 65, 316-338.
- Bawden, D., & Robinson, L. (2009). The dark side of information: overload, anxiety and other paradoxes and pathologies. *Journal of information science*, 35, 180-191.
- Beck, N., & Katz, J. N. (1995). What to do (and not to do) with time-series cross-section data. *American political science review*, 89, 634-647.
- Becker, U. (1999). *Europese democratieën: vrijheid, gelijkheid, solidariteit en soevereiniteit in praktijk*. Amsterdam, Nederland: Het Spinhuis.
- Berry, J. M., Portney, K. E., & Thomson, K. (2002). *The rebirth of urban democracy*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Bickel, R. (2007). *Multilevel analysis for applied research: It's just regression!*. New York: Guilford Press.
- Bollen, D., Knijnenburg, B. P., Willemsen, M. C., & Graus, M. (2010). Understanding choice overload in recommender systems. *Proceedings of the fourth ACM conference on Recommender systems*, 63-70.
- Bovens, M. A. P., & Wille, A. C. (2006). Waar bleef het vertrouwen in de overheid?. *Bestuurskunde*, 4, 50-64.
- Buchanan, J. M. (1954). Individual choice in voting and the market. *Journal of Political Economy*, 62, 334-343.

- Burnham, K. P., & Anderson, D. R. (2004). Multimodel inference: understanding AIC and BIC in model selection. *Sociological methods & research*, 33, 261-304.
- Carrubba, C., & Timpone, R. J. (2005). Explaining vote switching across first-and second-order elections: Evidence from Europe. *Comparative Political Studies*, 38, 260-281.
- CBS (n.d.). Nationaal Kiezersonderzoek (NKO). Geraadpleegd op 20 juni 2019 van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/nationaal-kiezersonderzoek--nko>.
- CBS (2015). Nationaal Kiezersonderzoek 2006-2012. Geraadpleegd op 11 juli van: <https://kennisopenbaarbestuur.nl/media/193734/Nationaal-Kiezersonderzoek-2006-2012.pdf>.
- CBS (2016). Standaard onderwijsindeling 2016. Geraadpleegd op 23 juli van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/classificaties/onderwijs-en-beroepen/standaard-onderwijsindeling-soi--standaard-onderwijsindeling-2016>.
- Clark, N., & Rohrschneider, R. (2009). Second-order elections versus first-order thinking: How voters perceive the representation process in a multi-layered system of governance. *European Integration*, 31, 645-664.
- Chernev, A. (2003). Product assortment and individual decision processes. *Journal of personality and social psychology*, 85, 151-162.
- Chernev, A., Böckenholt, U., & Goodman, J. (2015). Choice overload: A conceptual review and meta-analysis. *Journal of Consumer Psychology*, 25, 333-358.
- DANS (n.d.). Organisatie en beleid. Geraadpleegd op 20 juni 2019 van: <https://dans.knaw.nl/nl/over/organisatie-beleid>.
- Deliens, L., & Goor, H. V. (1984). Retrospectieve vertekening in interviews. Een empirisch onderzoek naar het gebruik van interviews bij het opsporen van beleidsprocessen uit het recente verleden. *Sociologische Gids*, 31, 390-411.
- DPES (n.d.a). Geschiedenis. Geraadpleegd op 20 juni 2019 van: <https://www.dpes.nl/nl/nationaal-kiezersonderzoek/geschiedenis>
- DPES (n.d.b). Organisatie. Geraadpleegd op 20 juni 2019 van: <https://www.dpes.nl/nl/nationaal-kiezersonderzoek/organisatie>
- Edlin, A., Gelman, A., & Kaplan, N. (2007). Voting as a rational choice: Why and how people vote to improve the well-being of others. *Rationality and society*, 19, 293-314.
- Furnham, A., & Cheng, H. (2019). Personality Traits and Socio-Demographic Variables as Predictors of Political Interest and Voting Behavior in a British Cohort. *Journal of Individual Differences*, 40, 118-125.
- Gerring, J. (2007). Is there a (viable) crucial-case method?. *Comparative Political Studies*, 40, 231-253.
- Gerring, J. (2006). *Case study research: Principles and practices*. Cambridge, England: Cambridge university press.

- Gourville, J. T., & Soman, D. (2005). Overchoice and assortment type: When and why variety backfires. *Marketing science*, 24, 382-395.
- Gigerenzer, G., & Selten, R. (Eds.). (2002). *Bounded rationality: The adaptive toolbox*. Londen, England: MIT press.
- Granberg, D., & Holmberg, S. (1988). *The political system matters: Social psychology and voting behavior in Sweden and the United States*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Grimmelikhuijsen, S., Jilke, S., Olsen, A. L., & Tummers, L. (2017). Behavioral public administration: Combining insights from public administration and psychology. *Public Administration Review*, 77, 45-56.
- Hakhverdian, A. (2017). Het Nederlandse partijstelsel is gefragmenteerder dan ooit. Geraadpleegd op 20 maart van: <http://stukroodvlees.nl/het-nederlandse-partijstelsel-gefragmenteerder-dan-ooit/>
- Hinkle, D. E., Wiersma, W., & Jurs, S. G. (2003). *Applied statistics for the behavioral sciences*. Boston, Mass: Houghton Mifflin.
- Holmberg, S., & Oscarsson, H. (2011). Party leader effects on the vote. *Political leaders and democratic elections*, 35-51.
- Houghton, D. P. (2009). *Political psychology: situations, individuals, and cases*. New York: Routledge.
- Hox, J. J., Moerbeek, M., & Van de Schoot, R. (2017). *Multilevel analysis: Techniques and applications*. New York: Routledge.
- Inbar, Y., Botti, S., & Hanks, K. (2011). Decision speed and choice regret: When haste feels like waste. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, 533-540.
- Ipsos (2019). Verkiezingsonderzoek Provinciale Statenverkiezingen 2019. Geraadpleegd op 13 juli van: <https://www.ipsos.com/nl-nl/verkiezingsonderzoek-provinciale-statenverkiezingen-2019>
- Iyengar, S. S., & Lepper, M. R. (2000). When choice is demotivating: Can one desire too much of a good thing? *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 995- 1006.
- Jilke, S. (2015). Choice and Equality: Are vulnerable citizens worse off after liberalization reforms?. *Public Administration*, 93, 68-85.
- Jilke, S., Olsen, A. L., Tummers, L., & Grimmelikhuijsen, S. (2016). Gedragsbestuurskunde: combineren van inzichten uit de bestuurskunde en de psychologie. *Bestuurskunde*, 24, 9-16.
- Kampen, J., Van de Walle, S., Bouckaert, G., & Maddens, B. (2004). *Burgergericht besturen: Kwaliteit en vertrouwen in de Overheid*. Leuven, België: Instituut voor de Overheid.
- Kiesraad (2016). Record aantal (81) geregistreerde partijnamen Tweede Kamerverkiezing. Geraadpleegd op 18 augustus van: <https://www.kiesraad.nl/actueel/nieuws/2016/12/22/record-aantal-81-geregistreerde-partijnamen-tweede-kamerverkiezing>
- Kiesraad (2017). Officiële uitslag Tweede Kamerverkiezing 15 maart 2017. Geraadpleegd op 22 maart van: <https://www.kiesraad.nl/actueel/nieuws/2017/03/20/officiele-uitslag-tweede-kamerverkiezing-15-maart-2017>

- Kiesraad (2019). Provinciale Staten 20 maart 2019. Geraadpleegd op 15 juli van: <https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/detail/PS20190320>.
- Klijn, E-H, & Koppenjan, J.F.M. (2016). Governance networks in the Public Sector (Summary of chapters). Retrieved from <http://hdl.handle.net/1765/93151>.
- Korzilius, H. (2000). *De kern van survey-onderzoek*. Assen, Nederland: Uitgeverij Van Gorcum.
- Laakso, M., & Taagepera, R. (1979). "Effective" number of parties: a measure with application to West Europe. *Comparative political studies*, 12, 3-27.
- Levy, J. S. (2008). Case studies: Types, designs, and logics of inference. *Conflict management and peace science*, 25, 1-18.
- Lijphart, A. (2008). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam, Nederland: Amsterdam University Press.
- Mathison, S. (2005). Cross-case analysis. *Encyclopedia of evaluation*, 96-96.
- Mick, D. G., Broniarczyk, S. M., & Haidt, J. (2004). Choose, choose, choose, choose, choose, choose, choose: Emerging and prospective research on the deleterious effects of living in consumer hyperchoice. *Journal of Business Ethics*, 52, 207-211.
- Morrell, M. E. (2005). Deliberation, democratic decision-making and internal political efficacy. *Political Behavior*, 27, 49-69.
- NOS (2016, 22 december). 81 partijen in de race voor 150 Kamerzetels. Geraadpleegd op 19 maart van: <https://nos.nl/artikel/2149708-81-partijen-in-de-race-voor-150-kamerzetels.html>.
- Otjes, S. (2019). Going Local. Voting for independent local Parties in the Netherlands 1986-2010. *Local Government Studies*, 1-25.
- Parlement.com (n.d.a). Kiesdrempel. Geraadpleegd op 22 maart van: <https://www.parlement.com/id/vh8lnhrqsxw/kiesdrempel>.
- Parlement.com (n.d.b). Verkiezingen Provinciale Staten. Geraadpleegd op 22 maart van: https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wt6/verkiezingen_provinciale_staten.
- Parlement.com (n.d.c). Verkiezingen Tweede Kamer 1917 – 2017. Geraadpleegd op 14 juli van: https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wt6/verkiezingen_tweede_kamer_1917_2017
- PDC (n.d.). Aantal deelnemende partijen Tweede Kamerverkiezingen. Geraadpleegd op 18 februari van: https://www.parlement.com/id/vk9scmucgjhj/aantal_deelnemende_partijen_tweede.
- Prodemos (n.d.). Indeling van partijen. Geraadpleegd op 15 juli van: <https://prodemos.nl/kennis-en-debat/publicaties/informatie-over-politiek/politieke-partijen/indeling-van-partijen/>.
- Reed, D. D., Reed, F. D. D., Chok, J., & Brozyna, G. A. (2011). The "tyranny of choice": Choice overload as a possible instance of effort discounting. *The Psychological Record*, 61, 547-560.
- Rijksoverheid (n.d.a). Waar stem ik voor bij de Tweede Kamerverkiezingen? Geraadpleegd op 4 maart '19 van: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/verkiezingen/vraag-en-antwoord/waar-stem-ik-voor-bij-tweede-kamerverkiezingen>.

- Rijksoverheid (n.d.b). Hoe richt ik een politieke partij op? Geraadpleegd op 22 maart '19 van: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/democratie/vraag-en-antwoord/hoe-richt-ik-een-politieke-partij-op>.
- Rijksuniversiteit Groningen (2019). Ledenaantallen per jaar. Geraadpleegd op 19 augustus '19 van: https://dnpp.nl/dnpp/themas/lt/per_jaar.
- Rooks, G., Selten, R., Raub, W., & Tazelaar, F. (1997). Samenwerking tussen afnemer en toeleverancier: effecten van sociale inbedding op de onderhandelingsinspanning bij inkooptransacties. *Mens en Maatschappij*, 72, 352-373.
- Rosema, M. (2004). *The sincere vote: a psychological study of voting*. Leiden, The Netherlands.
- Scheibehenne, B. (2008). The effect of having too much choice.
- Scheibehenne, B., Greifeneder, R., & Todd, P. M. (2009). What moderates the too-much-choice effect?. *Psychology & Marketing*, 26, 229-253.
- Scheibehenne, B., Greifeneder, R., & Todd, P. M. (2010). Can there ever be too many options? A meta-analytic review of choice overload. *Journal of consumer research*, 37, 409-425.
- Schillemans, T., & De Vries, G. (2016). De homo psychologicus op het schip van staat: Gedragkennis in bestuur en beleid. *Bestuurskunde*, 25, 3-8.
- Schmeets, J. J. G., & Molin, E. J. E. (1992). Links-rechts zelfplaatsing en partijkeuze: een verklaringsmodel. *Mens en Maatschappij*, 67, 45-60.
- Schoemaker, P. J. (1982). The expected utility model: Its variants, purposes, evidence and limitations. *Journal of economic literature*, 529-563.
- Schwartz, B. (2000). Self-determination: The tyranny of freedom. *American psychologist*, 55, 79.
- Schwartz, B. (2004). *The paradox of choice: Why more is less*. New York: Harper Collins.
- Seawright, J., & Gerring, J. (2008). Case selection techniques in case study research: A menu of qualitative and quantitative options. *Political research quarterly*, 61, 294-308.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (n.d.). Nationaal kiezersonderzoek (NKO). Geraadpleegd op 22 maart van: https://www.scp.nl/Onderzoek/Bronnen/Beknopte_onderzoeksbeschrijvingen/Nationaal_kiezersonderzoek_NKO.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2015). Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland. Geraadpleegd op 19 augustus '19 van: <https://kennisopenbaarbestuur.nl/media/201692/Meer-democratie-minder-politiek.pdf>.
- Söderlund, P., Wass, H., & Blais, A. (2011). The impact of motivational and contextual factors on turnout in first-and second-order elections. *Electoral studies*, 30, 689-699.
- Simon, H. A. (1955). A behavioral model of rational choice. *The quarterly journal of economics*, 69, 99-118.
- Simon, H. A. (1979). Rational decision making in business organizations. *The American economic review*, 69, 493-513.

- Snijders, T.A.B., & Bosker, R. J. (1999). *Multilevel analysis: an introduction to basic and advanced multilevel modeling*. London, England: Sage.
- Staatscommissie parlementair stelsel (2018). Eindrapport lage drempels, hoge dijken. Geraadpleegd op 20 maart '19 van: <https://www.staatscommissieparlementairstelsel.nl/documenten/rapporten/samenvattingen/12/13/eindrapport>
- Stichting Kiezersonderzoek Nederland – SKON; Centraal Bureau voor de Statistiek - CBS; Kolk, Dr. H. (Universiteit Twente); Aarts, Prof.dr. C.W.A.M. (Universiteit Twente); Tillie, Prof.dr. J.N. (Universiteit van Amsterdam) (2012): *Nationaal Kiezersonderzoek, 2010 – NKO 2010*. DANS. <https://doi.org/10.17026/dans-xvh-tghy>.
- Stichting Kiezersonderzoek Nederland – SKON; Centraal Bureau voor de Statistiek - CBS; Kolk, Dr. H. van der (Universiteit Twente); Tillie, Prof.dr. J.N. (Universiteit van Amsterdam); Erkel, P. van; Velden, M. van der (Universiteit van Amsterdam); Damstra, A. (Universiteit van Amsterdam) (2012): *Dutch Parliamentary Election Study 2012 – DPES 2012*. DANS. <https://doi.org/10.17026/dans-x5h-akds>
- Stockemer, D. (2017). What affects voter turnout? A review article/meta-analysis of aggregate research. *Government and Opposition*, 52, 698-722.
- Suijkerbuijk, P. A. G. M. (1983). Politiek vertrouwen: begripsvorming, meting en validering. Geraadpleegd op 18 augustus van: https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/148324/mmubn000001_02754429x.pdf
- Swanborn, P.G. (2008). Casestudy's vanuit verschillende gezichtshoeken. *Jaargang 83*, 302–310.
- Taylor, S. E. (1979). Hospital patient behavior: Reactance, helplessness, or control?. *Journal of Social Issues*, 35, 156-184.
- Tillie, J., van Holsteyn, J., van der Kolk, H., & Aarts, K. (2016). *Rumoer: Nederlandse kiezers en politiek 1998-2012*. Amsterdam, Nederland: Amsterdam University Press.
- Thomassen, J. J. A. (2010). *De permanente crisis van de democratie*. University of Twente.
- Thomassen, J. J. A., van Ham, C., & Andeweg, R. (2014). *De wankele democratie: heeft de democratie haar beste tijd gehad?* Amsterdam, Nederland: Prometheus Bert Bakker.
- Todosijevic, B., Aarts, K., & van der Kaap, H. (2010). Dutch Parliamentary Election Studies: Data Source Book 1971-2006. Geraadpleegd op 30 juni van: <https://easy.dans.knaw.nl/ui/datasets/id/easy-dataset:34143/tab/2>.
- Trouw (2018). Leven met 200 keuzemomenten per dag. Geraadpleegd op 23 april van: <https://www.trouw.nl/samenleving/leven-met-200-voedselkeuzemomenten-per-dag~adc5cc39f/>.
- Trouw (2019). Bekijk hier de uitslagen van de Provinciale Statenverkiezingen 2019. Geraadpleegd op 16 april van: <https://www.trouw.nl/home/bekijk-hier-de-uitslagen-van-de-provinciale-statenverkiezingen-2019~a1ac6c0b/>.
- Tweede Kamer (n.d.). Zo werkt de Kamer. Geraadpleegd op 4 maart van https://www.tweedekamer.nl/zo_werkt_de_kamer?pk_campaign=breadcrumb.
- Van Bergen, L. (2007). Kwalitatief en kwantitatief onderzoek. *Huisarts en wetenschap*, 50, 802-806.

- Van der Meer, T. (2017). *Niet de kiezer is gek*. Amsterdam: Spectrum.
- Van der Meer (2018). Steeds meer keus. Geraadpleegd op 21 maart van: <http://stukroodvlees.nl/steeds-meer-keus/>.
- Van der Meer, T., Kolk, H., & Rekker, R. (2018). Aanhoudend wisselvallig: Nationaal Kiezersonderzoek 2017. Geraadpleegd op 18 februari van: https://www.researchgate.net/publication/323387284_Aanhoudend_wisselvallig_Nationaal_Kiezersonderzoek_2017.
- Van Holsteyn, J. J. M. (2006). Geniaal, maar met te korte beentjes? Over verkiezingen, kiezers en kiezersonderzoek in Nederland. Leiden, Nederland: Universiteit van Leiden
- Van Holsteyn, J. J. M., & Den Ridder, J. (2008). Verandering in continuïteit: houdingen en gedragingen van Nederlandse. *Bestuurskunde*, 17, 39-46.
- Verboon, P. & Peels, D. (2014). Multilevel analyse. Geraadpleegd op 10 augustus van: https://www.academia.edu/1747623/Multilevel_Analyse.
- Vereniging voor Bestuurskunde (2016). Combineren van inzichten uit bestuurskunde en psychologie waardevol voor de beleidspraktijk. Geraadpleegd op 19 augustus '19 van: <https://www.bestuurskunde.nl/2016/08/23/%EF%BF%BCcombineren-inzichten-bestuurskunde-en-psychologie-waardevol-%EF%BF%BCbeleidspraktijk/>.
- Verhoeven, I. (2004). Veranderend politiek burgerschap en democratie. *De staat van de democratie. Democratie voorbij de staat*, 55.
- Verme, P. (2009). Happiness, freedom and control. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 71, 146-161.
- Von Neumann, J., & Morgenstern, O. (1944). *Theory of games and economic behavior* (1e ed.) Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Wilson, T. D., & Schooler, J. W. (1991). Thinking too much: introspection can reduce the quality of preferences and decisions. *Journal of personality and social psychology*, 60, 181.
- Wong, G. Y., & Mason, W. M. (1985). The hierarchical logistic regression model for multilevel analysis. *Journal of the American Statistical Association*, 80, 513-524.
- WRR (2010). *Hoe mensen keuzes maken: de psychologie van het beslissen*. Geraadpleegd op 16 maart van: <https://www.wrr.nl/publicaties/publicaties/2010/02/07/hoe-mensen-keuzes-maken>.
- WRR (2014). Met kennis van gedrag beleid maken. Geraadpleegd op 18 februari van: <https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2014/09/10/met-kennis-van-gedrag-beleid-maken>.
- Wijnen, P. van (2000). Ideologische oriëntaties en stemgedrag. In J. Thomassen, K. Aarts & H. van der Kolk (red.), *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998* (pp. 139-151). Den Haag, Nederland: SDU Uitgevers.
- Williams, D. C., Weber, S. J., Haaland, G. A., Mueller, R. H., & Craig, R. E. (1976). Voter decisionmaking in a primary election: An evaluation of three models of choice. *American Journal of Political Science*, 37-49.

Zuckerman, M., Porac, J., Lathin, D., & Deci, E. L. (1978). On the importance of self-determination for intrinsically-motivated behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4, 443-446.

Bijlage 1: overzicht samenvoegen van NKO data 1971-2012

In dit overzicht wordt getoond welke en hoe de variabelen uit het 'Merged bestand (1972 – 2006)', 'NKO 2010' en 'NKO 2012' zijn samengevoegd.

Twee opmerkingen vooraf:

- NKO 2012 betreft enkel een tweede golf meting (na de verkiezingen). Daarnaast is er in dit jaar, in tegenstelling tot andere jaren, geen aparte survey uitgevoerd naar niet stemmen.
- Voor de data afkomstig uit het NKO 2017 is ook toestemming opgevraagd en gekregen, echter is deze dataset nog niet volledig gepubliceerd maar enkel een beknopte onvolledige versie. Hiermee omvat deze dataset te weinig informatie om ook mee te kunnen nemen in de analyse. Daarom is er voor gekozen om 2017 uit te sluiten van de data analyse.

Concept	Merged 1971-2006	2010	2012**
Jaar van studie	"A1 Study number (Year)"	"Study" DANS Study Identification number (variabele "study") voor elke case verandert naar 2010 door recode into same variable.	Zelf variabele voor jaartal aangemaakt met per case elke waarde = 2012. Deze variabele wordt aangeduid met "A1 study".
Controle sekse	"D1 Sex of respondent" 1=Man 2=Vrouw	"v010" 1=Man 2=Vrouw	"V341" 1=Man 2=Vrouw
Controle leeftijd	"D2 Age of respondent"	"v012"	"V340"
Controle opleiding	"D37 Highest education (completed) of respondent" Werd voor 1971-2006, 2010 en 2012 uitgevraagd door: "De volgende vraag gaat over uw eigen opleiding. Kunt u aan de hand van dit toonblad zeggen wat de hoogste schoolopleiding is waarvan u een diploma heeft behaald?" 1 = "Elementary" 2 = "Lower vocational" 3 = "Secondary" 4 = "Middle level vocational/Higher level secondary" 5 = "Higher level vocational/University"	"v410" 1 = "Elementary" 2 = "Lower vocational" 3 = "Secondary" 4 = "Middle level vocational/Higher level secondary" 5 = "Higher level vocational/University"	"V344" 1 = "Elementary" 2 = "Lower vocational" 3 = "Secondary" 4 = "Middle level vocational/Higher level secondary" 5 = "Higher level vocational/University"
Aanhanger partij	"V7_1 Respondent is (not) adherent"	"v060"	"V490"

	<p>Werd voor 1971-2006, 2010 en 2012 uitgevraagd door: "Vindt u zichzelf aanhanger van een bepaalde politieke partij?"</p> <p>1 = Yes 2 = No</p> <p>Om de waardes vergelijkbaar te maken werd hierbij gebruik gemaakt van "recode into variable" naar:</p> <p>2 = 0 No 1 = 1 Yes</p>		<p>1 = Yes 2 = No</p> <p>Om de waardes vergelijkbaar te maken werd hierbij gebruik gemaakt van "recode into variable" naar:</p> <p>2 = 0 No 1 = 1 Yes</p>
Niet stemmen (motivatie)	<p>"V15_1 Did (not) vote in [current] parliamentary elections"</p> <p>Werd voor 1971-2006, 2010 en 2012 uitgevraagd door: "Heeft u gestemd bij de Kamerverkiezingen van [datum van de huidige verkiezing]?"</p> <p>1 = Yes 2 = No</p> <p>Om de waardes vergelijkbaar te maken werd hierbij gebruik gemaakt van "recode into variable" naar:</p> <p>0 = No 1 = Yes</p>	"v510"	"V210"
Moderator tijdsdruk	<p>"V17 Party choice – when decided"</p> <p>Werd voor 1971-2006, 2010 en 2012 uitgevraagd door: "Wanneer heeft u besloten om [antwoord vraag V15_2] [deze partij] te stemmen? Was dat op de DAG van de verkiezingen zelf, de laatste DAGEN voor de</p>	"V517"	"V217"

	<p>verkiezingen, de laatste WEKEN voor de verkiezingen, een paar MAANDEN tevoren of wist u al LANGER van tevoren hoe u zou gaan stemmen?"</p> <p>1 = On election day 2 = Last days before elections 3 = Last weeks before elections 4 = A few months before 5 = Longer beforehand</p>	<p>1 = On election day 2 = Last days before elections 3 = Last weeks before elections 4 = A few months before 5 = Longer beforehand</p>	<p>1 = On election day 2 = Last days before elections 3 = Last weeks before elections 4 = A few months before 5 = Longer beforehand</p>
	<p>"V24_1 Did not vote: when decided"</p> <p>Werd voor 1971-2006 en 2010 uitgevraagd door:</p> <p>"Wanneer werd duidelijk dat u niet zou gaan stemmen? Was dat op de DAG van de verkiezingen zelf, de laatste DAGEN voor de verkiezingen, de laatste WEKEN voor de verkiezingen, een paar MAANDEN van tevoren of wist u al LANGER dat u niet zou gaan stemmen?"</p> <p>1 = On election day 2 = Last days before elections 3 = Last weeks before elections 4 = A few months before 5 = Longer beforehand</p>	<p>"V572"</p> <p>1 = On election day 2 = Last days before elections 3 = Last weeks before elections 4 = A few months before 5 = Longer beforehand</p>	-
Grootte keuzeset	<p>"V33_1 t/m V33_11 Probabilityoffuturevotefor...."</p> <p>"V33_1 PvdA V33_2 VVD V33_3 D66 V33_4 CDA V33_5 SGP V33_6 SP V33_7 GPV V33_8 RPF V33_9 GroenLinks</p>	-	-

	<p>V33_10 Christenunie V33_11 Lijst Pim Fortuyn”</p> <p>Werd voor 1971-2006 uitgevraagd door:</p> <p>“Voor sommigen is het heel zeker dat zij altijd op dezelfde partij zullen stemmen. Anderen bekijken elke keer opnieuw aan welke partij zij hun stem geven. Ik noem u een aantal partijen. Wilt u voor elke partij aangeven hoe waarschijnlijk het is dat u er ooit op zult stemmen? Noemt u maar het cijfer dat van toepassing is. Als u een partij niet kent of het niet weet, zeg het gerust, we gaan dan verder met de volgende partij.”</p> <p>1= Ik zal nooit op deze partij stemmen 10= Ik zal zeker ooit op deze partij stemmen</p> <p>Met behulp van de functie 'count' uit SPSS werd geteld hoe vaak een waarde van 8, 9 en 10 is toebedeeld. Hiermee werd de variabele: "COUNT_probabilitytovote" samengesteld.</p>		
<p>Algemene tevredenheid met de overheid (tevredenheid)</p>	<p>“V34_4 General satisfaction with government”</p> <p>Werd voor 1971-2006 en 2010 uitgevraagd door:</p> <p>“Kunt u met behulp van het toonblad aangeven hoe tevreden of ontevreden u IN HET ALGEMEEN bent met wat de regering in de afgelopen 4 jaar heeft gedaan?”</p>	<p>“v073”</p> <p>1= Very satisfied</p>	<p>“v093”</p> <p>Werd voor 2012 uitgevraagd door:</p> <p>“Hoe tevreden of ontevreden bent u in het algemeen met wat de regering in de afgelopen twee jaar heeft gedaan. Bent u daarover zeer tevreden; tevreden; tevreden noch ontevreden; ontevreden</p>

	1= Very satisfied 2= Satisfied 3 = Neither satisfied nor dissatisfied 4 = Dissatisfied 5 = Very dissatisfied	2= Satisfied 3 = Neither satisfied nor dissatisfied 4 = Dissatisfied 5 = Very dissatisfied	of zeer ontevreden?" 1= Very satisfied 2= Satisfied 3 = Satisfied nor dissatisfied 4 = Dissatisfied 5 = Very unsatisfied
Kwaliteit politieke partijen (moderator)	<p>"V48_6 External political efficacy score"</p> <p>0 = low 1 2 3 4 5 = high</p> <p>Om de waardes vergelijkbaar te maken met 2010 en 2012 werd hierbij gebruik gemaakt van "recode into variable" naar: 0 = 0 1 & 2 = 1 3 & 4 = 2 5 = 3</p> <p>Deze variabele werd verkregen van variabele "V48_1 tot en met V48_5".</p> <p>"V48_1"</p> <p>Werd uitgevraagd door: "Ik lees u nu enkele uitspraken voor. Wilt u voor elke uitspraak zeggen of dit volgens u zo is of niet zo is? Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik."</p> <p>1= mee eens 2= niet mee eens</p> <p>"V48_2"</p> <p>Werd uitgevraagd door: "De politieke partijen zijn</p>	<p>"v743"</p> <p>0 = low 1 2 3 = high</p>	<p>"V243"</p> <p>0 = low 1 2 3 = high</p>

	<p>alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening.”</p> <p>1= mee eens 2= niet mee eens</p> <p>“V48_3”</p> <p>Werd uitgevraagd door: “Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regeringspolitiek.”</p> <p>1= mee eens 2=niet mee eens</p> <p>“V48_4”</p> <p>Werd uitgevraagd door: “Er stemmen zoveel mensen bij verkiezingen dat mijn stem er niet toe doet.”</p> <p>1= mee eens 2=niet mee eens</p> <p>“V48_5”</p> <p>Werd uitgevraagd door: “Meestal verliezen onze vertegenwoordigers in de Tweede Kamer al snel het contact met de mensen in het land.”</p> <p>1= mee eens 2=niet mee eens</p>		
Keuzeaanbod in politieke partijen (Parlement.com, n.d.c)	<p>Deze variabele werd zelf aangemaakt en ingevoerd op basis van hoeveel politieke partijen dat verkiezingsjaar verkiesbaar waren. Voor de volgende jaartallen waren dit onderstaande waardes:</p> <p>1971 – 28 partijen 1972 - 20 partijen</p>	Idem, variabele werd zelf aangemaakt en ingevoerd. 2010 - 19 partijen	Idem, variabele werd zelf aangemaakt en ingevoerd. 2012 - 21 partijen

	1977 – 24 partijen		
	1981 – 28 partijen		
	1982 – 20 partijen		
	1986 – 28 partijen		
	1989 – 25 partijen		
	1994 – 26 partijen		
	1998 – 22 partijen		
	2002 – 17 partijen		
	2003 – 20 partijen		
	2006 – 24 partijen		

Bijlage 2 gebruikte vragenlijst

Welkom,

Bent u 18 jaar of ouder en was u tijdens de verkiezingen voor de **Provinciale Staten 2019** stemgerechtigd? Dan kunt u helpen door deel te nemen aan dit onderzoek. Het maakt hierbij niet uit of u op 20 maart 2019 daadwerkelijk een stem heeft uitgebracht voor de Provinciale Statenverkiezingen.

U krijgt in dit onderzoek een vragenlijst voorgelegd. In dit onderzoek wordt er teruggekeken naar het stemgedrag gedurende de verkiezingen van de Provinciale Staten 2019. Alle vragen hebben dus betrekking op deze verkiezingen die afgelopen maart hebben plaatsgevonden.

Er zijn geen foute of goede antwoorden mogelijk. Het onderzoek duurt ongeveer 10 minuten. Alle persoonlijke informatie wordt vertrouwelijk behandeld en anoniem verwerkt. De antwoorden worden uitsluitend gebruikt voor onderzoeksdoeleinden.

Dit onderzoek wordt uitgevoerd door Joyce van der Wegen (j.j.m.vanderwegen@students.uu.nl) in het kader van een masterscriptie aan de Universiteit Utrecht. Deze vragenlijst is maar beperkt beschikbaar, na 5 juni zal het niet meer mogelijk zijn de vragenlijst in te vullen. Ik wil u dan ook vragen om dit **vóór 5 juni** te doen.

Alvast hartelijk bedankt voor uw deelname!

Geef hieronder toestemming om uw antwoorden te gebruiken voor onderzoeksdoeleinden. Klik daarna op de pijl rechtsonder om de vragenlijst te starten.

Ik verklaar hierbij voor mij duidelijke wijze te zijn ingelicht over de aard en methode van het onderzoek. Ik stem geheel vrijwillig in met deelname aan dit onderzoek. Ik behoud daarbij het recht deze instemming weer in te trekken zonder dat ik daarvoor een reden hoeft op te geven. Ik besef dat ik op elk moment mag stoppen met het onderzoek. Als mijn onderzoeksresultaten worden gebruikt in wetenschappelijke publicaties, of een andere manier openbaar worden gemaakt, dan zal dit volledig geanonimiseerd gebeuren. Mijn persoonsgegevens worden niet door derden ingezien zonder mijn uitdrukkelijke toestemming. Als ik meer informatie wil, nu of in de toekomst, dan kan ik me wenden tot Joyce van der Wegen (j.j.m.vanderwegen@students.uu.nl). Voor eventuele klachten of vragen over dit onderzoek kan ik me wenden tot Barbara Vis (b.vis@uu.nl), supervisor van dit onderzoeksproject.

Ik begrijp bovenstaande tekst en ga akkoord met deelname aan het onderzoek.

Ja, ik geef toestemming om mijn antwoorden te gebruiken voor onderzoeksdoeleinden.

Blok stemgedrag

Allereerst volgen er vragen over uw stemgedrag. Deze vragen hebben allemaal betrekking op de verkiezingen voor de **Provinciale Staten** die plaatsvonden op 20 maart 2019.

1. Voor welke provincie was u gerechtigd een stem uit te brengen?
  1. Groningen
  2. Friesland
  3. Drenthe
  4. Overijssel
  5. Flevoland
  6. Gelderland
  7. Utrecht
  8. Noord-holland
  9. Zuid-holland
  10. Zeeland
  11. Noord-Brabant
  12. Limburg

2. Heeft u voor de verkiezingen van de Provinciale Staten (20 maart 2019) een stem uitgebracht?
  1. Ja
  2. Nee → door naar vraag 10.

3. Op welke politieke partij heeft u een stem uitgebracht tijdens de Provinciale Statenverkiezingen?
  1. Christen-Democratisch Appèl (CDA)
  2. ChristenUnie (CU)
  3. DENK
  4. Democraten 66 (D66)
  5. Forum voor Democratie (FvD)
  6. GroenLinks (GL)
  7. Partij van de Arbeid (PvdA)
  8. Partij voor de Dieren (PvdD)
  9. Partij voor de Vrijheid (PVV)
  10. 50PLUS
  11. Socialistische Partij (SP)
  12. Staatkundig Geformeerde Partij (SGP)
  13. Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)
  14. Provinciale partij of andere partij dan hier boven
  15. Ik weet het niet

4. Hoe laat heeft u deze stem uitgebracht?
  1. In de ochtend (tussen 07:30 en 11:59 uur)
  2. In de middag (tussen 12:00 en 17:59 uur)
  3. In de avond (tussen 18:00 en 21:00 uur)
  4. Ik heb eerder per post gestemd (vanuit buitenland)
  5. Ik weet het niet

5. Wanneer heeft u de keuze gemaakt om op deze partij te stemmen?
  1. Op de dag van de verkiezingen zelf → Door naar vraag 6.
  2. De laatste dagen voor de verkiezingen → Door naar vraag 6.
  3. De laatste weken voor de verkiezingen → Door naar vraag 7.
  4. Een paar maanden voor de verkiezingen → Door naar vraag 7.
  5. Ik wist al langer van tevoren wat ik ging kiezen. → Door naar vraag 7.

6. Ik weet het niet → Door naar vraag 7.

6. In hoeverre had u het gevoel dat u op het laatste moment nog tot een stemkeuze moest komen?
Slider 1 t/m 10 (1= heel weinig en 10=heel veel).

7. Heeft u serieus overwogen om niet te gaan stemmen?

1. Ja → Door naar vraag 8.
2. Nee → einde blok.

8. Wat was de reden dat u overwoog om niet te gaan stemmen?

1. Ik vond het niet belangrijk genoeg → einde blok.
2. Vanwege praktische redenen, zoals een verloren oproep of vergeten machtiging → einde blok.
3. Ik had het gevoel dat mijn stem geen effect zou gaan hebben → einde blok.
4. Ik vond het moeilijk om een keuze maken tussen alle partijen → door naar vraag 9.
5. Andere reden → einde blok.

9. In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling:

'Ik vond het moeilijk om een keuze te maken omdat de politieke partijen waar tussen ik kon kiezen veel op elkaar lijken'.

1. Volledig mee eens
2. Mee eens
3. Neutraal
4. Mee oneens
5. Volledig mee oneens

Deze vragen alleen tonen indien antwoord "nee" op vraag 2. Deze vragen niet tonen aan antwoord "ja" op vraag 2.

10. Wanneer heeft u besloten niet te gaan stemmen?

1. Op de dag van de verkiezingen zelf
2. De laatste dagen voor de verkiezingen
3. De laatste weken voor de verkiezingen
4. Een paar maanden voor de verkiezingen
5. Ik wist al langer van tevoren dat ik niet ging kiezen

11. Waarom heeft u besloten om niet te gaan stemmen?

1. Ik vond het niet belangrijk genoeg → einde blok.
2. Vanwege praktische redenen, zoals een verloren oproep of vergeten machtiging → einde blok.
3. Ik had het gevoel dat mijn stem geen effect zou hebben → einde blok.
4. Ik kon geen keuze maken tussen alle politieke partijen → door naar vraag 12.
5. Andere reden → einde blok.

12. In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling:

'Ik vond het moeilijk om een keuze te maken omdat de politieke partijen waar tussen ik kon kiezen veel op elkaar lijken'.

1. Volledig mee eens
2. Mee eens
3. Neutraal

4. Mee oneens
5. Volledig mee oneens

Blok aantal verkiesbare partijen

Nu worden er vragen gesteld over de hoeveelheid politieke partijen waaruit u de keuze had voor de **Provinciale Statenverkiezingen**.

13. Terugkijkend op het aantal politieke partijen die voor uw provincie deelnamen aan de Provinciale Statenverkiezingen in 2019, hoe beoordeelt u de hoeveelheid in keuze waar tussen u kon beslissen?

1. Te weinig
2. Weinig
3. Neutraal
4. Veel
5. Te veel
6. Ik weet niet wat de omvang van het aantal deelnemende partijen was

- Page break -

14. In heel Nederland varieerde het aantal deelnemende politieke partijen tussen Nederlandse provincies tussen 13 en 17 partijen.

U heeft aangegeven dat u bij de Provinciale Statenverkiezingen stemgerechtigd was voor de provincie.... In deze provincie waren er in totaal .. partijen die deelnamen aan de verkiezingen.

Hoe beoordeelt u de hoeveelheid in keuze na het lezen van het feitelijk aantal deelnemende politieke partijen?

1. Te veel
2. Veel
3. Neutraal
4. Weinig
5. Heel weinig

Bovenstaande vraag invullen met volgende gegevens.

- a. Groningen: 14
- b. Friesland: 16
- c. Drenthe: 16
- d. Overijssel: 13
- e. Flevoland: 16
- f. Gelderland: 15
- g. Utrecht: 14
- h. Noord-Holland: 15
- i. Zuid-Holland: 17
- j. Zeeland: 14
- k. Noord-Brabant: 16
- l. Limburg: 13

15. Hoe tevreden bent u deze hoeveelheid in keuze?

1. Heel ontevreden
2. Ontevreden

3. Neutraal
4. tevreden
5. Heel tevreden

16. Hoeveel politieke partijen maakten een reële kans op uw stem tijdens het maken van een partijkeuze?

1. Eén partij → einde blok.
2. Twee partijen → door naar vraag 17.
3. Drie partijen → door naar vraag 17.
4. Vier partijen → door naar vraag 17.
5. Meer dan vier partijen → door naar vraag 17.
6. Geen partijen → einde blok.
7. Ik weet het niet → einde blok.

17. U heeft aangegeven dat tijdens het maken van een keuze invullen (twee, drie, vier of meer dan vier) een reële kans maakten op uw stem voor de Provinciale Statenverkiezingen. In hoeverre vindt u deze politieke partijen van elkaar verschillen?

1. Heel weinig
2. Weinig
3. Neutraal
4. Veel
5. Heel veel

18. Hoeveel vertrouwen heeft u in de politieke partijen die een reële kans maakten op uw stem?

1. Zeer weinig
2. Weinig
3. Gemiddeld
4. Veel
5. Zeer veel

Blok tevredenheid

→ dit blok alleen weergeven indien antwoord ja op vraag 2.

De volgende vragen hebben betrekking op de tevredenheid over de stem die u heeft uitgebracht voor de **Provinciale Statenverkiezingen**.

19. Hoe tevreden bent u met de stemkeuze die u uiteindelijk heeft gemaakt op een schaal van 1 tot 10? Waarbij 1= heel ontevreden en 10=heel tevreden

Slider van 1 tot 10, 1 heel ontevreden en 10 heel tevreden.

20. Hoeveel spijt heeft u van de uiteindelijke stemkeuze die u heeft gemaakt op een schaal van 1 tot 10? Waarbij 1= heel weinig spijt en 10=heel veel spijt

Slider van 1 tot 10, waarbij 10 heel weinig spijt is en 1 heel veel spijt is.

21. Had u uw uiteindelijke stem bij nader inzien liever op een andere partij uitgebracht?

1. Ja
2. Nee
3. Ik weet het niet

Blok politieke interesse

Er volgen nu een aantal vragen over uw politieke interesse.

22. Zie u zichzelf als een aanhanger van één bepaalde politieke partij?

1. Ja → ga door naar vraag 23.
2. Nee → ga verder met blok controle.
3. Ik weet het niet → blok controle.

23. Komt de partij waar u een aanhanger van bent overeen met uw stemkeuze voor de verkiezingen van de Provinciale Staten 2019?

1. Ja
2. Nee

Blok controle

Tot slot volgen er nog enkele achtergrondvragen

24. Wat is uw geslacht?

1. Man
2. Vrouw
3. Anders
4. Beantwoord ik liever niet

25. Wat is uw geboortjaar?

26. Wat is uw hoogst behaalde opleidingsniveau? Dit houdt in dat u voor dit niveau een diploma heeft behaald. Mocht u in een ouder stelsel vallen, mag u kiezen voor een gelijkwaardig opleidingsniveau.

1. Basisonderwijs
2. Praktijkonderwijs
3. Vmbo basis of kader (basis- of kaderberoepsgerichte leerweg)
4. Vmbo GL of vmbo TL (gemengde leerweg of theoretische leerweg)
5. Havo
6. Vwo
7. Mbo niveau 1, 2, 3 en 4
8. Hbo- bachelor of wo-bachelor
9. Hbo-master, wo-master of doctor
10. Anders
11. Weet ik niet
12. Beantwoord ik liever niet

Blok afsluiting

Dit onderzoek is nu afgelopen. Hartelijk dank voor uw medewerking. Indien uw nog vragen of aanvullende opmerkingen heeft naar aanleiding van dit onderzoek kunt u deze sturen naar Joyce van der Wegen (j.j.m.vanderwegen@students.uu.nl).

Bijlage 3: overzicht concepten en meetinstrumenten NKO data 1971- 2012

Soort variabele	Wat meet het?	Welke var in data	Meetniveau
Jaren	Vergelijkbaar onderzoek maar verschillende respondenten per verkiezingsjaar	"A1 Study"	Categorisch
Afhankelijke variabele 1 tevredenheid	Tevredenheid over stemkeuze achteraf	"V34_4 General satisfaction government"	Interval
Afhankelijke variabele motivatie 2	Demotivatie om te kiezen en besluit niet te kiezen	"V15_1 did(not)vote" 0 = Nee 1 = Ja	Categorisch
Onafhankelijke variabele	Aantal politieke partijen per verkiezingsjaar	"Var keuzeaanbod_aantalpolitiekepartijen" Gecentreerd in voorbereiding op de analyse.	Interval
Moderator 1 (Partijen in de keuzeset)	Aantal partijen in de keuzeset. Veel versus weinig.	Bij het mergen van de bestanden werd voor 1971-2006 met behulp van de functie 'count' uit SPSS werd geteld hoe vaak een waarde van 8, 9 en 10 is toebedeeld. Hiermee werd de variabele: "COUNT_probabilitytovote" samengesteld. 1 = Eén partij 2 = Twee partijen 3 = Drie partijen 4 = Vier partijen 5 = Vijf partijen 6 = Zes partijen 7 = Zeven partijen 8 = Acht partijen Ter voorbereiding op de analyse werd een dummy variabele aangemaakt met de functie: "recode into different variable". Hiermee werd de variabele "Dummy_partijenindekeuzeset	Categorisch

		<p>"aangemaakt waarbij:</p> <p>0 (1 & 2) = Weinig partijen in keuzeset 1 (3 t/m 8) = Veel partijen in keuzeset</p>	
Moderator 2 (vergelijkbaarheid)	<p>Hoe hoog vind je de keuzeopties vergelijkbaar die een kans maken op je stem.</p> <p>Hoog versus laag vergelijkbaar.</p>	<p>Geen bestaande var uit het NKO die hier dichtbij in de buurt kwam. In de analyses zal voor deze moderator alleen naar de data gekeken worden afkomstig uit de eigen opgestelde online survey.</p>	
Moderator 3 (tijdsdruk)	<p>Hoeveel tijdsdruk heb je ervaren.</p> <p>Late kiezers versus vroege kiezers</p>	<p>"V17 Party choice – when decided."</p> <p>1 = On election day 2 = Last days before elections 3 = Last weeks before elections 4 = A few months before 5 = Longer beforehand</p> <p>Dummy variabele aangemaakt (vroeg versus laat) waarbij: (3 t/m 5) 0= vroeg (1 t/m 2) 1= laat</p>	Categorisch
Moderator 3 (tijdsdruk)	<p>Hoeveel tijdsdruk heb je ervaren.</p> <p>Late kiezers versus vroege kiezers</p>	<p>"V24_1 Did not vote: when decided"</p> <p>1 = On election day 2 = Last days before elections 3 = Last weeks before elections 4 = A few months before 5 = Longer beforehand</p> <p>Dummy variabele aangemaakt (vroeg versus laat) waarbij: (3 t/m 5) 0 = vroeg (1 t/m 2) 1 = laat</p>	Categorisch
Moderator 4 (kwaliteit)	<p>Hoe hoog acht je de kwaliteit van de keuzeopties die een kans maken op je stem.</p> <p>Hoog versus laag vergelijkbaar</p>	<p>"V48_6 External political efficacy score. "</p> <p>Dummy variabele aangemaakt (hoog/laag) waarbij: (0 en 1) 0 = laag (2 en 3) 1 = hoog</p>	Categorisch
Controle var.	Geslacht	<p>"D1 Sex/gender respondent"</p> <p>0= Man</p>	Categorisch

		1= Vrouw	
	Leeftijd	"D2 Age of respondent" Gecentreerd in voorbereiding op de analyse	Interval
	Opleiding	"D37 Highest education (completed) of respondent" Ter voorbereiding op de analyse omgevormd naar een dummy variabele waarbij: (1 t/m 4) 0 = Laag (5) 1 = Hoog 1 = "Elementary" 2 = "Lower vocational" 3 = "Secondary" 4 = "Middle level vocational/Higher level secondary" 5 = "Higher level vocational/University"	Categorisch
	Aanhanger politieke partij	"V7_1 Respondent is (not) adherent" 0 = No 1 = Yes	Categorisch

Bijlage 4a: overzicht concepten en meetinstrumenten online survey

Concept	Definitie	Dimensies	Indicator	Verwijzing naar survey vraag
Keuzeaanbod in politieke partijen (onafhankelijke var)	Om <i>choice overload</i> te kunnen onderzoeken is het relevant om te kijken naar het aantal aangeboden keuzeopties of wel verkiesbare politieke partijen. Hierbij kan het daadwerkelijk aantal keuzeopties verschillen van de perceptie hierover (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.420).	Daadwerkelijk aantal keuzeopties	Verkiesbare politieke partijen per provincie (Kiesraad, 2019).	Vraag 1
		Perceptie over het aantal keuzeopties	Ervaren hoeveelheid aantal keuzeopties.	Vraag 13
Tevredenheid (afhankelijke var)	Volgens Iyengar en Lepper (2000, p.1001) zijn er met betrekking tot tevredenheid als afhankelijke variabele in relatie tot <i>choice overload</i> drie dimensies relevant om mee te nemen: tevredenheid over de uiteindelijke keuze, de mate van spijt over de uiteindelijke keuze en de tevredenheid over het aantal keuzes wat zij in totaal hebben.	Tevredenheid over de politieke partij die is gekozen.	De zelf gerapporteerde tevredenheid over de definitief gekozen optie (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.412).	Vraag 19
		Spijt over de politieke partij die is gekozen	De zelf gerapporteerde mate van spijt over de definitief gekozen optie.	Vraag 20 & 21
		Tevredenheid over het aantal keuzes wat zij hebben.	De zelf gerapporteerde tevredenheid over het keuzeaanbod.	Vraag 15
Motivatie (afhankelijke var)	Om de motivatie om te kiezen te meten, kan worden gekeken naar de overweging of het besluit om wel/geen definitieve keuze te maken (Chernev, Böckenholt & Goodman, 2015, p.421).	De overweging om niet te gaan stemmen	Moeilijk om een keuze te maken tussen verschillende politieke partijen/een eindafweging te maken.	Vraag 7
			Ter controle worden er ook andere categorieën meegenomen die ten grondslag kunnen liggen aan 'niet stemmen'. Deze zijn gebaseerd op de	Vraag 8

			<p>categorieën aan redenen om niet te stemmen op basis van Van der Meer, Kolk en Rekker (2018, p. 44.)</p>	
		Niet stemmen	<p>Niet kunnen kiezen tussen verschillende politieke partijen/geen eindafweging kunnen maken.</p>	Vraag 2
			<p>Ter controle worden er ook andere categorieën meegenomen die ten grondslag kunnen liggen aan 'niet stemmen'. Deze zijn gebaseerd op de categorieën aan redenen om niet te stemmen op basis van Van der Meer, Kolk en Rekker (2018, p. 44.)</p>	Vraag 11
Partijen in de keuzeset (moderator)	<p>Een inhoudelijke keuzeset wordt gezien als een klein aantal verwant partijen die kans maken op een stem van de kiezer (van der Meer, Kolk & Rekker, 2018, p.36).</p>		<p>De politieke partijen die tegelijkertijd binnen de 'stemkans' vallen, kunnen worden gezien als onderdeel van de inhoudelijke keuzeset. Om deze variabele meten werd gekeken hoeveel partijen tegelijkertijd kans maakten op de stem van de respondent.</p>	Vraag 16
Tijdsdruk (moderator)	<p>De mate waarin mensen zich gehaast voelen/de druk ervaren om snel een keuze te moeten maken (Chernev, Böckenholt & Goodman, 2015, p.24).</p>	Wel stemmen	<p>Voor de NKO's 1971-2006, 2010 en 2012 is deze moderator gemeten door uit te vragen wanneer het besluit is genomen om te gaan stemmen (zie bijlage 1). Deze vraag is direct overgenomen.</p>	Vraag 4, 5, 6

		Niet stemmen	Voor de NKO's 1971-2006, 2010 en 2012 is deze moderator gemeten door uit te vragen wanneer het besluit is genomen om niet te gaan stemmen (zie bijlage 1). Deze vraag is direct overgenomen.	Vraag 10
Kwaliteit keuzeopties (moderator)	De perceptie over de mate van kwaliteit van het keuzeaanbod (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.420).		Van Kampen, Van De Walle, Bouckaert en Madden (2004) stellen dat kwalitatief goede dienstverlening leidt tot een hoger gevoel van vertrouwen in de overheid. Met deze reden werd kwaliteit gemeten door uit te vragen hoe betrouwbaar de respondenten de politieke partijen achten.	Vraag 18
Vergelijkbaarheid keuzeopties (moderator)	De keuzeopties vertonen unieke kenmerken die complementair aan elkaar of niet direct vergelijkbaar zijn (Scheibehenne, Greifeneder & Todd, 2010, p.419).		Hiervoor kan worden gekeken naar in hoeverre de respondent vindt dat de keuzeopties unieke kenmerken vertonen of van elkaar verschillen.	Vraag 17
		Wel stemmen		Vraag 9
		Niet stemmen		Vraag 12
Controle variabelen	In de huidige studie wordt hierbij uitgegaan van de meest recente inzichten dat groepsvariabelen uiteindelijk bepalend zijn voor het maken van een partijkeuze (Achen & Bartels, 2017; Furnham & Cheng, 2019). Binnen het huidige onderzoek	Aanhanger politieke partij		Vraag 22 & 23
		Geslacht		Vraag 24
		Leeftijd	Geboortejaar	Vraag 25

	zullen deze kenmerken dan ook worden meegenomen als controle variabelen.	Opleidingsniveau		Vraag 26
		Politieke voorkeur		Vraag 3
		Provincie		Vraag 1

Bijlage 4b: overzicht concepten en meetinstrumenten online survey (inclusief hercoderingen)

Soort variabele	Wat meet het?	Welke var in data	Meetniveau
Afhankelijke variabele 1 tevredenheid	Tevredenheid over stemkeuze achteraf	Nieuwe variabele gecreëerd door het gemiddelde te berekenen van "vraag 20 (=hoe tevreden ben je met je keuze)" en "vraag 21 (hoeveel spijt heb je van je keuze)". Ter controle Chronbach's alpha = 0.678	Interval
Afhankelijke variabele motivatie 2	Besluit om niet te kiezen	"Vraag 2 (=heb je gestemd?)"* 1= Ja 0= Nee *Geen index berekend met "vraag 7 overwogen om niet te stemmen" want er werd te weinig variatie bevonden in deze variabele om een correlatie te kunnen meten.	Categorisch
Onafhankelijke variabele Aanbod in politieke partijen	Provincies onderling vergelijken in aanbod politieke partijen	"Vraag 1 (= voor welke provincie was je gerechtigd te stemmen?)" Op basis van de aangegeven provincie werd het aantal verkiesbare politieke partijen ingevoerd, waarbij: <ul style="list-style-type: none"> a. Groningen: 14 b. Friesland: 16 c. Drenthe: 16 d. Overijssel: 13 e. Flevoland: 16 f. Gelderland: 15 g. Utrecht: 14 h. Noord-Holland: 15 i. Zuid-Holland: 17 j. Zeeland: 14 k. Noord-Brabant: 16 l. Limburg: 13 Wegens het aantal respondenten (alleen Noord-Brabant, Zuid-Holland en Utrecht hadden minimaal 100 respondenten) werden de analyses uitgevoerd met de volgende 'groepen':	Interval

		<p>Groep 1: Noord-Brabant (16 partijen) Groep 2: Zuid-Holland (17 partijen) Groep 3: Utrecht (14 partijen)</p>	
Moderator 1 (meer partijen in keuzeset)	Aantal partijen in de keuzeset	<p>“Vraag 16 (= hoeveel partijen maakten een reële kans op uw stem tijdens het maken van een partijkeuze?”</p> <p>1 = Eén partij 2 = Twee partijen 3 = Drie partijen 4 = Vier partijen 5 = Meer dan vier partijen 6 = Ik weet het niet 8 = Geen partijen</p> <p>6 & 8 werden gedefinieerd als missing.</p> <p>Om de hypothese te toetsen werd er een dummy variabele aangemaakt via ‘Recode into different variable’, waarbij:</p> <p>1 (3 & 4 & 5) = Veel partijen 0 (1 & 2 & 8) = Weinig partijen</p>	Categorisch
Moderator 2 (vergelijkbaarheid)	Hoe hoog vind je de keuzeopties vergelijkbaar die een kans maken op je stem.	<p>“Vraag 17 (= hoeveel vindt u de politieke partijen van elkaar verschillen?)”</p> <p>1 = Heel weinig 2 = Weinig 3 = Neutraal 4 = Veel 5 = Heel veel</p> <p>Hiervoor zijn vraag “17a”, “17b”, “17c” en “17d” (per keuzeset werd apart gevraagd aan de respondent hoeveel de respondent deze partijen van elkaar vond verschillen) samengevoegd tot één variabele.</p> <p>Om de hypothese te toetsen werd er een dummy variabele</p>	Categorisch

		<p>aangemaakt via "Recode into different variable", waarbij:</p> <p>0 (3 & 4 & 5) = Laag 1 (1 & 2) = Hoog</p>	
Moderator 3 (tijdsdruk)	Voor de groep kiezers die hebben aangegeven (vraag 5) op de laatste dag & laatste dagen voor verkiezingen nog tot een stemkeuze moesten komen hoeveel haast zij voelden.	<p>"Vraag 5 (= wanneer heeft u de keuze gemaakt om op deze partij te stemmen)"</p> <p>1= Op de dag zelf 2= De laatste dagen voor de verkiezingen 3= De laatste weken voor de verkiezingen 4= Een paar maanden voor de verkiezingen 5= Ik wist het al langer van tevoren 6= Ik weet het niet</p> <p>6 werd gedefinieerd als missing variabele.</p> <p>Om de hypothese te toetsen werd er een dummy variabele aangemaakt via "Recode into different variable", waarbij:</p> <p>0 (3&4&5) = Vroege kiezer 1 (1&2) = Late kiezer</p>	Categorisch
Moderator 4 (kwaliteit)	Hoe hoog acht je de keuzeopties van kwaliteit die een kans maken op je stem.	<p>"Vraag 18 (= hoeveel vertrouwen heeft u in de politieke partijen die een reële kans maakten op uw stem)"</p> <p>1= zeer weinig 2= weinig 3= gemiddeld 4= veel 5= zeer veel</p> <p>Om de hypothese te toetsen werd er een dummy variabele aangemaakt via "Recode into different variable", waarbij:</p> <p>0 (1&2&3) = Lage kwaliteit 1 (4&5)= Hoge kwaliteit</p>	Categorisch
Controle var.	Geslacht	"Vraag 24 (= wat is uw geslacht)"	Categorisch

		0= Man 1= Vrouw	
	Leeftijd	“Vraag 25 (= wat is uw geboortejaar)” Zelf variabele voor “leeftijd” berekend in SPSS door 2019 – het geboortejaar.	Interval
	Opleiding	“Vraag 26 (= wat is uw hoogst behaalde opleiding)” <ol style="list-style-type: none"> 1. Basisonderwijs 2. Praktijkonderwijs 3. Vmbo basis of kader (basis- of kaderberoepsgerichte leerweg) 4. Vmbo GL of vmbo TL (gemengde leerweg of theoretische leerweg) 5. Havo 6. Vwo 7. Mbo niveau 1, 2, 3 en 4 8. Hbo- bachelor of wo-bachelor 9. Hbo-master, wo-master of doctor 10. Anders 11. Weet ik niet 12. Beantwoord ik liever niet <p>Ter voorbereiding op de analyse omgevormd naar een dummy variabele waarbij: (1 t/m 7) 0 = Laag (8 en 9) 1 = Hoog</p> <p>10 t/m 12 gedefinieerd als “missing value”</p>	Categorisch
	Aanhanger politieke partij	“Vraag 23 (= komt de partij waarvan u een aanhanger bent overeen met uw stemkeuze)” 0 = Nee 1 = Ja	Categorisch
	Voor of na Europese verkiezingen	Hiervoor werd er een dummy variabele aangemaakt op basis van “de datum wanneer de survey was ingevuld” via “Recode into different variable”.	Categorisch

		waarbij: 0 = voor de verkiezingen 1 = na de verkiezingen	
--	--	--	--